

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Одеса – 2026

УДК 342(4/9)(07)

**Рекомендовано до друку Вченою радою
Міжнародного університету
Протокол № 10 від 15.04.2026 р.**

Укладачі:

Тицька Я.О., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного університету;

Згама А.О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного університету;

Качурінер В.Л., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського та міжнародного права Міжнародного університету.

Рецензенти: Корнута Л.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Цуркану С.І., кандидат юридичних наук, доцент, адвокат.

Тицька Я. О., Згама А. О., Качурінер В. Л. Конституційне право зарубіжних країн : навч.-метод. посібник. Одеса, 2026. 171 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/32735> ; DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.32735>

Навчально-методичний посібник «Конституційне право зарубіжних країн» розкриває ключові інститути та доктринальні засади конституційного права іноземних держав крізь призму порівняльно-правового аналізу. Структура видання охоплює теми, присвячені загальним засадам конституціоналізму, джерелам конституційного права, особливостям конституцій різних країн, формам правління (монархія, республіка), моделям державного устрою (унітаризм, федералізм), а також організації та взаємодії органів законодавчої, виконавчої та судової влади.

Окремі розділи присвячено конституційно-правовому статусу людини і громадянина, механізмам захисту прав і свобод, виборчим системам, партійним системам та інститутам безпосередньої демократії. У посібнику також висвітлено сучасні тенденції розвитку конституційного права, зокрема вплив глобалізації, європейської інтеграції та цифровізації на трансформацію конституційних інститутів. Видання містить програму навчальної дисципліни, плани семінарських занять, питання для самоконтролю, тестові завдання та інші навчально-методичні матеріали, що сприяють систематизації знань і формуванню професійних компетентностей здобувачів освіти.

ISBN -...-...-...

© Тицька Я О., Атаманова Н.В.,
2026 © Оформлення ПП «», 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ПРОГРАМА КУРСУ.....	8
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	21
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	137
ТЕСТИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ.....	146
ЛІТЕРАТУРА.....	161
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	166

ВСТУП

Програма підготовки фахівця юридичного профілю передбачає вивчення навчальної дисципліни «Конституційне право зарубіжних країн», що присвячена дослідженню норм права, які регламентують основи соціально-економічного, політичного і територіального устрою, визначають права, свободи і правовий статус громадянина, а також систему органів влади держав, чий конституційно-правовий розвиток має істотне значення для юридичної думки в Україні та у світі в цілому.

Навчальний курс «Конституційне право зарубіжних країн» разом з курсами «Теорія держави та права», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Конституційне право України», становить основу підготовки фахівця-правника. Конституційне право, сформоване навколо Основного Закону, є системою правових норм, яка регулює, перш за все, основи устрою суспільства, держави та правовий статус людини.

Конституційне право зарубіжних країн має важливе значення для підготовки юристів, оскільки сприяє розширенню загального та професійного світогляду, допомагає оволодіти методикою проведення компаративного аналізу основ конституційного ладу зарубіжних країн, розуміти властивості конституційних засобів реалізації й захисту прав і свобод людини та громадянина, конституційного статусу органів та посадових осіб вищих органів державної влади і місцевого управління та самоврядування в різних країнах світу. Конституційне право, що закріплює основні принципи та форми організації й функціонування державної влади, тісно торкається реального політичного життя. Істотні зміни в політичному житті нашої країни знайшли своє відображення в корінних змінах щодо трактування та розуміння природи і характеру конституційного права.

Значення цього курсу зумовлено постійною потребою в порівняльному аналізі вітчизняних і закордонних інститутів конституційного права. Україна встала на шлях демократичного розвитку, що враховує світовий досвід, і їй

постійно доводиться вдосконалювати свою правову та політичну систему відповідно до мінливих умов сучасного світу.

Основною метою курсу є ознайомлення студентів-правників з основними теоретичними положеннями науки зарубіжного конституційного права та основами конституційного права зарубіжних країн.

Конституційне право зарубіжних країн як навчальна дисципліна – це система знань про відповідну галузь та науку. Навчальний курс побудовано таким чином, щоб забезпечити послідовне і логічне викладання матеріалу, розкрити зміст основних положень конституційної теорії і практики.

Конституційне право зарубіжних країн, як базова, динамічна галузь публічного права, має створити надійні гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина, обмежити державну владу, закріпити створення громадянського суспільства, посісти провідне місце в системі юридичних дисциплін, які викладаються у вищих юридичних навчальних закладах нашої країни.

Курс конституційного права зарубіжних країн вирішує три взаємопов'язаних завдання: загальноосвітнє, правознавче і практичне.

Із загальноосвітнього погляду він спрямований на продовження процесу формування професійного мислення, накопичення й осмислення концепцій і фактів, що входять до системи фахових знань, сприяє становленню методології, підвищенню загальної культури майбутнього юриста.

Правознавче завдання курсу полягає у поглибленні теоретичних знань про моделі правового регулювання статусу особистості, про різні конституційні принципи економічної, соціальної, політичної систем суспільства, про основи його духовного життя, різні форми правління, територіального, політичного устрою держави, системи державних органів і органів місцевого самоврядування.

Конституційне право, що закріплює основні принципи та форми організації й функціонування державної влади, тісно торкається реального політичного життя. Істотні зміни в політичному житті нашої країни знайшли

своє відображення в корінних змінах щодо трактування та розуміння природи і характеру конституційного права.

Значення цього курсу зумовлено постійною потребою в порівняльному аналізі вітчизняних і закордонних інститутів конституційного права. Україна встала на шлях демократичного розвитку, що враховує світовий досвід, і їй постійно доводиться вдосконалювати свою правову та політичну систему відповідно до мінливих умов сучасного світу. Конституційне право зарубіжних країн, як базова, динамічна галузь публічного права, має створити надійні гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина, обмежити державну владу, закріпити створення громадянського суспільства, посісти провідне місце в системі юридичних дисциплін, які викладаються у вищих юридичних навчальних закладах нашої країни.

Заплановані результати навчання за навчальною дисципліною

Знання:

1. Предмету та системи, тенденцій розвитку конституційного (державного) права зарубіжних країн, змісту джерел галузі державного права в зарубіжних країнах, об'єкти та суб'єкти конституційно-правових відносин.

2. Принципів народного суверенітету в зарубіжних країнах, види виборів та референдумів в зарубіжних країнах, інших інститутів конституційного права зарубіжних країн.

Уміння:

3. Здійснювати логічний, критичний і системний аналіз законодавчих актів і норм, що регулюють конституційні відносини в зарубіжних країнах.

4. Класифікувати форми правління, політичного та державного режимів, адміністративно-територіального устрою зарубіжних країн.

5. Визначити конституційні статуси людини і громадянина за конституціями в зарубіжних країнах світу.

6. Правильно тлумачити положення щодо прав, свобод та обов'язків громадян, іноземців та осіб без громадянства, класифікувати права, свободи та обов'язки людини і громадянина за конституціями зарубіжних країн.

7. Аналізувати відносини з конституційного контролю в зарубіжних країнах.

8. Правильно тлумачити конституційно-правові норми окремих країн і порівнювати їх з українськими.

Навички:

9. Дослідження з питань представницьких та законодавчих органів зарубіжних країн, класифікації парламентів, урядів та голів у зарубіжних країн.

10. Виявляти особливості правового режиму окремих категорій осіб.

Отже, у запропонованому посібнику розглядаються основні інститути конституційного права зарубіжних країн (Загальна частина, що має в основному теоретичне значення) і основи конституційного права семи окремо взятих країн, що представляють різні правові системи сучасності (Особлива частина).

Опановування знаннями по цій дисципліні передбачає не лише слухання лекцій викладача, але і значну самостійну роботу студентів, знайомство їх з деякими конституціями і рекомендованою літературою.

ПРОГРАМА КУРСУ

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Поняття, предмет, методи конституційного права зарубіжних країн. Місце конституційного права в системі права зарубіжних країн. Співвідношення конституційного та публічного права.

Особливості предмета правового регулювання конституційного права в зарубіжних країнах. Тенденція розширення предмета правового регулювання конституційного права в зарубіжних країнах. Особливості методу правового регулювання конституційного права в зарубіжних країнах.

Система конституційного права в зарубіжних країнах. Принципи конституційного права в зарубіжних країнах. Структура норми конституційного права в зарубіжних країнах. Класифікація норм конституційного права в зарубіжних країнах. Інститути конституційного права в зарубіжних країнах.

Поняття і склад джерел конституційного права в зарубіжних країнах. Соціальний процес формування конституційного права в зарубіжних країнах. Соціальні (матеріальні) джерела права в зарубіжних країнах. Юридичні джерела конституційного права в зарубіжних країнах та їх види. Нормативно-правові акти як джерела конституційного права в зарубіжних країнах.

Закон як джерело конституційного права в зарубіжних країнах. Види законів. Особливості конституційних законів в зарубіжних країнах. Порядок прийняття і сфера дії органічних законів в зарубіжних країнах, їх місце в системі джерел державного права. Звичайні (поточні) закони. Надзвичайні закони.

Акти, що видаються в порядку заміщення парламентів. Нормативні акти органів виконавчої влади. Нормативні акти органів конституційного контролю. Регламенти палат. Рішення органів місцевого самоврядування.

Судовий прецедент як джерело конституційного права в країнах англосаксонської правової системи. Використання судового прецеденту в інших країнах. Порядок визнання, застосування та анулювання судових прецедентів як джерел права. Гідність і недоліки судового прецеденту як джерела конституційного права. Рішення Європейського Суду з прав людини як джерело конституційного права.

Конституційно-правові звичаї (погодження) та їхня роль в регулюванні конституційно-правових відносин в зарубіжних країнах. Міжнародні і внутрішньодержавні договори як джерела державного права в зарубіжних країнах. Норми, що засновані на релігійних догматах. Доктрина як джерело конституційного права.

Наука конституційного права зарубіжних країн. Розвиток знань про конституційне право зарубіжних країн. Функції науки конституційного права зарубіжних країн. Конституційне право зарубіжних країн як навчальна дисципліна.

ТЕМА 2. КОНСТИТУЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Поняття та юридична природа конституцій зарубіжних країн. Юридичні властивості та риси конституцій зарубіжних країн. Значення конституцій. Блоки суспільних відносин, що регулюються конституціями.

Сутність конституції. Легітимність, стабільність, реальність та верховенство конституції. Юридична, політична і ідеологічна функції конституції.

Об'єкти конституційного регулювання. Поширення переліку об'єктів конституційного регулювання в конституціях нового покоління. Межі конституційного регулювання. Дія конституції в часі і по колу осіб. Безпосередня дія конституції.

Форма конституції. Кодифіковані та некодифіковані конституції. Писані та неписані конституції. Структура конституції та її складові частини:

преамбула, основна частина, заключні положення, перехідні положення, додатки.

Способи прийняття конституції: представницьким органом, референдумом, монархом. Прийняття конституції представницьким органом: установчими зборами, парламентом, надпарламентською установою. Різновиди установчих зборів. Порядок зміни конституцій: гнучкий, жорсткий. Повний та частковий перегляд конституції. Скасування конституції.

Поняття конституційного контролю (нагляду). Об'єкти конституційного контролю. Види конституційного контролю. Правовий статус органів конституційного контролю. Співвідношення понять «конституційний контроль» та «конституційний нагляд».

ТЕМА 3. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Історія розвитку прав та свобод. Правовий статус особистості в різних правових системах. Принципи конституційно-правового регулювання статусу особи. Особливості конституційної правосуб'єктності людини і громадянина. Політична правоздатність і дієздатність. Фізичні особи і основи їх правового статусу. Іноземні громадяни. Особи без громадянства. Особи з множинним громадянством.

Поняття та класифікація прав та свобод. Основні права людини і громадянина в зарубіжних країнах. Особисті права і свободи. Економічні права і свободи. Політичні права і свободи. Соціальні права та свободи. Конституційні обов'язки людини і громадянина. Обмеження прав і свобод.

Поняття громадянства та його основні риси в конституційному праві зарубіжних країн. Конституційний принцип рівності громадян.

Основні шляхи набуття громадянства (натуралізація, філіація, оптація та інші). Вихід з громадянства. Втрата громадянства. Подвійне громадянство. Органи, які вирішують питання громадянства. Особи без громадянства. Режим іноземців. Статус біженця. Надання притулку, висилка і видача іноземній

державі.

Гарантії прав і свобод у зарубіжних країнах. Види гарантій прав і свобод.
Інститут Омбудсмена.

ТЕМА 4. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ІНШИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Поняття, сутність, функції та основні ознаки політичних партій.
Типологія партій. Інституціоналізація політичних партій

Партійні системи в зарубіжних країнах. Поняття і сутність партійної системи. Багатопартійність: її причини і значення.

Види партійних систем: багатопартійні без домінуючих партій, багатопартійні з однією домінуючою партією, системі з фіксованою кількістю партій, двопартійні системи, однопартійні системи.

Функції політичних партій. Організаційна структура політичних партій.
Організаційно оформлені і організаційно неформлені політичні партії.

Класифікація політичних партій.

Правове регулювання організації і діяльності політичних партій в зарубіжних країнах. Умови і порядок утворення і припинення політичних партій. Вимоги до ідеології і програмних положень партій. Вимоги до їх організаційної будови і порядку діяльності. Фінансово-економічна база партій.

Громадські об'єднання неполітичного характеру в зарубіжних країнах.
Релігійні об'єднання зарубіжних країн.

ТЕМА 5. КОНСТИТУЦІЙНІ ІНСТИТУТИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Безпосередня демократія: поняття та загальна характеристика. Форми прямої та непрямої демократії в зарубіжних країнах. Конституційні засоби прямої демократії.

Поняття і соціальне призначення та політична роль виборів. Види виборів: чергові, позачергові, проміжні, повторні; парламентські, президентські, органів місцевого самоврядування; загальнодержавні і місцеві. Конституційно-правове регулювання.

Поняття виборчого права. Активне і пасивне виборче право. Принципи виборчого права: загальне, рівне, пряме виборче право, таємність голосування. Свобода виборів.

Виборчий процес, його основні стадії. Призначення виборів. Підготовчі дії до виборів. Висування і реєстрація кандидатів. Передвиборча агітація. Голосування та встановлення підсумків виборів.

Поняття виборчої системи. Мажоритарна система та її різновиди: відносної більшості, абсолютної більшості, кваліфікованої більшості. Пропорційна виборча система. Виборча квота та метод дільників. Загороджувальний пункт. Пов'язані і вільні списки кандидатів. Панашування. Суміжні виборчі системи.

Інститут референдуму. Види референдумів. Класифікація референдумів. Формула референдуму. Види референдумів. Предмет референдуму. Особливості процедури проведення референдуму в зарубіжних країнах. Народна законодавча ініціатива.

ТЕМА 6. ФОРМА ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Поняття форми держави. Форми правління в зарубіжних країнах. Види форм правління. Поняття та основні ознаки монархії. Абсолютна та обмежена монархія. Поняття та основні ознаки республіки. Види республіканських форм правління у зарубіжних країнах. Президентська республіка. Парламентська республіка. Змішана республіка.

Форми державного устрою в зарубіжних країнах. Проста і складна форми державного устрою. Унітарна держава: поняття та основні ознаки. Правовий статус автономій. Поняття та основні ознаки федерації. Поняття та сутність конфедерації.

Державний режим: поняття та класифікація. Демократичний режим. Характерні риси демократичного режиму. Авторитарний і тоталітарний режими.

ТЕМА 7. ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Парламент і парламентаризм. Концепція народного (національного) представництва. Багатоманітність форм парламентів в сучасному світі.

Поняття парламенту. Структура парламенту і організація його палат. Бікамералізм. Особливості правового положення верхніх палат в двопалатних парламентах. Формування палат. Розпуск парламентів (палат). Керівництво парламентів (палат). Комітети (комісії) парламентів і палат.

Компетенція парламентів і способи її закріплення. Парламенти з абсолютно невизначеною компетенцією. Парламенти з абсолютно визначеною компетенцією. Парламенти з відносно визначеною компетенцією.

Статус парламентаря. Імперативний і вільний мандат парламентаря. Лобізм. Права і обов'язки парламентаря. Парламентський імунітет та індемнітет. Партійні фракції та інші депутатські групи.

Законодавчий процес. Обговорення та прийняття закону. Особливості ратифікації і денонсації міжнародних договорів.

ТЕМА 8. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ ТА ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Місце і роль глави держави в державному механізмі зарубіжних країн. Конституційно-правовий статус глави держави.

Монарх. Правове становище монарха. Роль монарха в парламентській, дуалістичній та абсолютній монархіях. Порядок престолонаслідування. Монархічні прерогативи.

Президент. Правове і фактичне положення президента. Основні способи обрання президента: прямі вибори; непрямі вибори; парламентом; спеціальною колегією. Вимоги до кандидатів в президенти. Строк повноважень президента.

Повноваження глави держави в області державного управління. Роль глави держави в формуванні уряду, призначенні глави уряду. Компетенція глави держави. Припинення президентських повноважень. Відповідальність глави держави за здійснення своїх повноважень. Імпічмент.

Поняття уряду. Види урядів залежно від їх політичного складу. Конституційний і фактичний статус Уряду залежно від форм державного правління в зарубіжних країнах. Порядок формування Уряду в зарубіжних країнах. Структура уряду. Основні повноваження уряду. Глава Уряду. Відомства і їх керівники. Відповідальність Уряду та її види залежно від форм державного правління.

ТЕМА 9. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Поняття та особливості судової влади в зарубіжних країнах. Конституційні принципи організації судової влади в зарубіжних країнах.

Система судової влади в зарубіжних країнах. Види судових органів в зарубіжних країнах. Система судів загальної юрисдикції в зарубіжних країнах. Способи формування судів.

Моделі судових систем. Особливості англосаксонської судової системи. Особливості романо-германської судової системи. Особливості соціалістичної судової системи. Специфіка мусульманської судової системи.

Конституційно-правовий статус суддів. Вимоги до кандидата на посаду судді. Права та обов'язки суддів в зарубіжних країнах.

Конституційна юстиція: поняття та загальна характеристика. Види спеціалізованих органів конституційної юстиції. Способи формування органів конституційної юстиції. Вимоги, що висуваються до кандидатів на посаду судді Конституційного суду (ради). Повноваження Конституційного суду (ради) в зарубіжних країнах.

ТЕМА 10. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Поняття та особливості територіального устрою держави. Доктрини поділу адміністративно-територіальних одиниць та місцевих органів. Державна територія. Форми територіального устрою. Федерація. Унітарна держава. Особливості територіального поділу держави. Види територіального поділу держави. Спеціальні округи, столиці, муніципальні утворення, як особливі територіальні одиниці.

Організація публічної влади суб'єктів федерації. Органи місцевого самоврядування. Основні риси та принципи місцевого самоврядування. Системи організації публічної влади на місцях. Види органів місцевого самоврядування. Форми здійснення місцевого самоврядування в громаді. Органи регіонального самоврядування та управління. Порядок формування органів місцевого самоврядування. Форми діяльності органів місцевого самоврядування. Компетенція органів місцевого самоврядування. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ТЕМА 11. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Початок конституційного розвитку США. Конституція США. Історія прийняття Конституції США. Загальна Характеристика Конституції США. Процедура внесення змін до Конституції США. Білль про права. Тлумачення Конституції США.

Політичні партії США.

Конгрес США. Роль і місце Конгресу США в системі органів держави. Структура і порядок формування Конгресу США. Статус сенаторів і членів Палати представників. Комітети Конгресу США. Компетенція Конгресу США. Законодавчий процес.

Президент США. Роль президента США в системі органів держави. Порядок обрання президента США. Повноваження президента США. Припинення повноважень президента США. Відповідальність президента США. Віцепрезидент США.

Судова влада. Роль судової влади в конституційному механізмі влади. Конституційні основи судової влади. Федеральні суди. Спеціальні федеральні суди. Судова система штатів.

Конституційно-правова природа американської федерації. Розмежування повноважень між федерацією і штатами. Конституційно-правовий статус штату. Органи законодавчої і виконавчої влади штату. Федеральний округ Колумбія. Залежні території.

Місьцеве самоврядування в США. Джерела муніципального права США. Системи місцевого самоврядування в США. Управління в спеціальних округах.

ТЕМА 12. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Конституційний розвиток Великої Британії. Конституція Великої Британії, її характерні риси і особливості. Джерела британської конституції: статuti, прецеденти, конституційні угоди, доктрини.

Монарх Великої Британії. Порядок престолонаслідування. Конституційний статус монарха. Королівські прерогативи монарха. Таємна рада. Цивільний лист.

Політичні партії і партійна система Великої Британії. Організаційна структура, соціальна основа і цілі лейбористської і консервативної партій Великої Британії.

Парламент Великої Британії. Структура британського парламенту. Палата громад: порядок формування і склад; Спікер палати громад; комітети палати. Палата лордів: склад палати; Лорд-канцлер; функції палати, комітети палати. Види законопроектів, що розглядає парламент. Особливості законодавчого процесу. Способи обмежування дебатів по проектам законів.

Уряд і Кабінет міністрів Великої Британії. Внутрішній кабінет. Функції Кабінету міністрів. Прем'єр-міністр. «Тіньовий» кабінет міністрів.

Судова система. Вищі судові органи: Палата лордів і Судовий комітет Таємної ради. Апеляційний суд. Високий суд. Суд Корони. Суди магістратів і графств.

Політико-територіальний устрій. Організація влади на місцях.

Острівні території. Залежні території.

ТЕМА 13. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА

Конституційний розвиток Німеччини. Розробка й прийняття Основного Закону ФРН 1949 р.. Загальна характеристика Основного Закону ФРН. Порядок внесення змін та доповнень до Основного Закону ФРН.

Політичні партії і партійна система ФРН.

Германський федералізм. Конституційний статус земель. Розмежування компетенції між федерацією та землями.

Порядок формування, правове становище та повноваження Бундестагу і Бундесрату. Особливості законодавчого процесу. Стан законодавчої необхідності.

Федеральний уряд і канцлер ФРН.

Порядок формування і склад Федерального уряду. Компетенція уряду. Роль федерального канцлера ФРН в системі органів держави.

Конституційний контроль в ФРН. Структура і порядок формування Федерального конституційного суду. Повноваження Федерального конституційного суду.

ТЕМА 14. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ФРАНЦІЇ

Конституційний розвиток Франції. Конституція 1958 р., її характерні риси і особливості. Порядок внесення змін до конституції і конституційні реформи.

Конституційний статус людини і громадянина. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Преамбула Конституції Франції 1946 р.

Основні принципи побудови механізму влади у Франції.

Президент Франції: порядок обрання, повноваження і місце в системі державних органів.

Парламент Франції: структура, порядок формування, компетенція.

Уряд Франції. Рада міністрів. Кабінет міністрів. Прем'єр-міністр Франції.

Конституційна рада: склад і порядок формування, компетенція. Державна рада.

Регіональне і місцеве управління та самоврядування. Регіональні територіальні колективи. Департамент. Комуна.

Заморські департаменти і заморські території.

ТЕМА 15. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА АРАБСЬКИХ КРАЇН

1. Основи державного права Саудівської Аравії:

Історичний Основний Закон Королівства Хіджаз 1926 року: історія прийняття, загальна характеристика, структура.

Система влади. Король: правовий статус, повноваження.

Рада міністрів: статус, юрисдикція.

Меджліс аш-Шура: статус, компетенція, організаційні форми діяльності.

2. Основи державного права Об'єднаних Арабських Еміратів:

Конституція 1971 р., загальна характеристика, склад. Внесення змін до конституції.

Вища Рада Союзу: повноваження, склад, порядок діяльності.

Президент: порядок призначення, правовий статус та повноваження.

Рада Міністрів: склад та повноваження.

Національна Рада: статус, склад, компетенція.

3. Основи державного права Йорданії:

Конституція Йорданії 1947 року.

Правовий статус короля Йорданії.

Виконавча влада: порядок формування, повноваження.

Парламент: порядок формування, статус та повноваження.

ТЕМА 16. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯПОНІЇ

Конституційний розвиток Японії. Прийняття та загальна характеристика Конституції Японії 1947 р.

Партійна система Японії. Характеристика основних політичних партій Японії.

Імператор Японії: порядок престолонаслідування, конституційний статус.

Парламент Японії: структура, порядок формування, повноваження, особливості законодавчого процесу.

Кабінет міністрів Японії: порядок формування, функції і повноваження, припинення повноважень.

Судова влада.

Місьцеве самоврядування і управління.

ТЕМА 17. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Конституція КНР: історія прийняття, склад, порядок внесення змін.

Основи конституційного статусу громадян КНР.

Всекитайські збори народних представників: статус, склад, компетенція.

Постійний комітет та його повноваження. Глава КНР.

Державна рада: статус, повноваження та склад. Центральна військова Рада.

Національно-територіальна автономія в КНР: правовий статус, форма.

Місцеві органи державної влади, державного управління та суспільного самоврядування.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

1. Поняття та предмет конституційного права зарубіжних країн.
2. Система конституційного (державного) права зарубіжних країн
3. Джерела конституційного права зарубіжних країн.

Методичні вказівки

Почніть знайомство з темою з пояснення сутності **конституційного права** – однієї з ключових галузей національного права будь-якої держави. Воно регулює найважливіші суспільні відносини, що стосуються фундаментальних засад суспільного та державного ладу, прав і свобод людини й громадянина, а також організації й діяльності органів державної влади.

Зверніть увагу на відмінності в термінології: у країнах континентальної Європи частіше вживають поняття «**конституційне право**», тоді як у німецькій правовій традиції традиційно використовували термін «**державне право**». У сучасному вжитку ці поняття зазвичай вважаються синонімічними й позначають одну й ту саму галузь.

Предмет конституційного права зарубіжних країн охоплює комплекс правових норм, які визначають основи конституційного ладу, форму правління, форму державного устрою, політичний режим, правове становище особи, а також систему державних органів влади та інститутів місцевого самоврядування.

Для кращого розуміння застосовуйте **компаративний підхід**: наводьте приклади з конституцій різних держав. Наприклад:

- США – класичний федералізм у поєднанні з чітким поділом влади;
- Франція – напівпрезидентська республіка з сильною роллю президента;
- Німеччина – модель кооперативного федералізму;
- Велика Британія – неписана конституція, заснована на парламентському суверенітеті.

Корисно скласти порівняльну схему чи таблицю, яка ілюструє особливості регулювання в різних правових сім'ях. Також рекомендується вивчити преамбули та перші розділи основних конституцій, щоб краще відчуті специфіку кожної країни.

Систему конституційного права розглядають у двох вимірах:

1. як внутрішню будову самої галузі (сукупність її інститутів, принципів і норм);
2. як місце цієї галузі в загальній системі права держави, де конституційне право займає найвищу позицію.

Традиційно галузь поділяють на **Загальну частину** (теоретичні основи, конституційний лад, права та свободи людини, форми правління й устрою) та **Особливу частину** (конкретні моделі, характерні для окремих країн).

Основні **інститути** конституційного права включають:

- основи конституційного ладу;
- права і свободи людини та громадянина;
- форму правління (монархія чи республіка);
- форму державного устрою (унітарна чи федеративна держава);
- систему органів державної влади;
- місцеве самоврядування;
- конституційний контроль (нагляд).

Важливо підкреслити відмінності в систематизації норм: у **романо-германській** правовій сім'ї переважає кодифікованість і чітка ієрархія норм, тоді як в **англо-американській** – значну роль відіграють судові прецеденти та конституційні звичаї.

Для глибшого засвоєння матеріалу радимо створювати порівняльні таблиці чи схеми за ключовими інститутами (наприклад, порівняння механізмів поділу влади в президентських, парламентських та змішаних республіках), а також аналізувати структуру текстів кількох конституцій, щоб виявити спільні риси та відмінності.

Джерела конституційного права класифікують за формою та юридичною силою:

1. Писані конституції та конституційні акти (основне джерело);
2. Органічні (конституційні) закони;
3. Звичайні парламентські закони;
4. Судові прецеденти (особливо в країнах загального права);
5. Конституційні звичаї та конвенції;
6. Міжнародні договори та акти;
7. Конституційна доктрина (в окремих системах).

Конкретні приклади:

- Конституція США 1787 року з поправками – основне джерело;
- У Великій Британії – конституційні конвенції, Magna Carta, Bill of Rights 1689 року, Parliament Acts;
- У Німеччині – рішення Федерального конституційного суду як важливе джерело права;
- У США – знакові прецеденти Верховного суду (Marbury v. Madison, Brown v. Board of Education).

Зверніть увагу на ієрархію джерел (принцип верховенства конституції), тенденцію до включення норм міжнародного права (наприклад, Європейська конвенція з прав людини в державах Ради Європи) та роль конституційного судочинства у створенні нових джерел права.

Для практичного закріплення вивчайте оригінальні тексти ключових конституцій, законів і судових рішень, а також складайте порівняльні таблиці джерел за основними правовими сім'ями (романо-германська, англо-американська, змішані системи).

Контрольні запитання і завдання

1. Дайте визначення конституційного права зарубіжних країн та поясніть, чому в деяких правових традиціях використовується термін «державне право» замість або поряд з «конституційним правом».

2. Назвіть і коротко охарактеризуйте основні елементи предмета конституційного права зарубіжних країн (суспільні відносини, які регулюються цією галуззю).

3. Порівняйте поняття «конституційне право» в романо-германській та англо-американській правових сім'ях. Наведіть приклади країн для кожної сім'ї.

4. Охарактеризуйте систему конституційного права зарубіжних країн у двох аспектах: як внутрішню структуру галузі та як місце конституційного права в національній системі права.

5. Перелічіть основні інститути конституційного права та поясніть, які з них зазвичай відносять до Загальної, а які можуть вивчатися в Особливій частині курсу.

6. Класифікуйте джерела конституційного права зарубіжних країн за формою та юридичною силою. Наведіть по одному конкретному прикладу джерела для кожної правової сім'ї (романо-германська, англо-американська).

7. Порівняльне завдання: складіть таблицю, в якій зіставте джерела конституційного права у двох країнах з різними правовими системами (наприклад, США та Франція або Велика Британія та Німеччина), вказавши основне джерело, допоміжні джерела та роль судової практики. Поясніть відмінності та їх причини.

2. КОНСТИТУЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

1. Поняття конституції, її зміст та функції.
2. Форма і структура конституції.
3. Прийняття, зміна та скасування конституцій.
4. Юридичні властивості конституції.
5. Класифікація конституцій.
6. Конституційний контроль.

Методичні вказівки

Конституція (від лат. *constitutio* – устрій, установлення) виступає основою, центральним елементом правової системи кожної демократичної держави. Виникнення перших конституцій пов'язане з буржуазними революціями XVII–XVIII століть, які повалили феодальний лад. Ці документи юридично закріплювали перемогу буржуазії та встановлювали принципи нової соціально-економічної й політичної організації суспільства. Відтоді й до сьогодні конституції зарубіжних країн постійно розвиваються: вони стають дедалі демократичнішими та охоплюють ширше коло питань.

Сьогодні в світі діють конституції, прийняті в різні історичні періоди: наприклад, Конституція США 1787 року, Конституція Франції 1958 року, Конституція Куби 1976 року, Конституція Китайської Народної Республіки 1982 року, Конституція Болгарії 1991 року, Конституція Російської Федерації 1993 року та багато інших.

На відміну від звичайних законів, зміна чи доповнення конституції відбувається за спеціальною, ускладненою процедурою. Це пояснюється тим, що конституція фіксує найважливіші засади життя суспільства й держави, тому її стабільність є критично важливою.

Конституція на момент прийняття відображає не лише компроміс інтересів різних груп суспільства, а й реальне співвідношення політичних сил у країні. Саме в цьому виявляється її соціально-політична природа.

Форма конституції визначає спосіб оформлення та викладу її норм. Якщо всі основні конституційні питання зібрані в одному єдиному писаному документі, то така конституція називається **кодифікованою** (наприклад, конституції США, Німеччини, Іспанії, Японії, Китаю, Болгарії, Куби). Якщо ж конституційні норми розпорошені в кількох окремих актах, то конституцію вважають **некодифікованою**.

Структуру можна розглядати переважно для кодифікованих конституцій. У них зазвичай виділяють:

- **преамбулу** (вступну частину);
- **основну частину**;

- **заклучні, перехідні та додаткові положення.**

Преамбула (від лат. *praeambulus* – той, що йде попереду) – це вступ, де часто зазначаються історичні обставини прийняття конституції, головні цілі держави, фундаментальні принципи, а іноді й проголошуються права та свободи. Вона може бути дуже короткою (як у Конституції Вірменії 1995 року), розгорнутою (як у Конституції Японії 1947 року) або взагалі відсутньою (наприклад, у Конституції Греції 1975 року). Преамбули завжди мають ідеологічне забарвлення, хоча їхні положення зазвичай не вважаються безпосередніми правовими нормами (виняток – норми про права та свободи).

Основна частина закріплює права і свободи людини та громадянина, засади суспільного ладу, організацію державної влади (з урахуванням принципу поділу влади), систему судів, а також територіальний устрій держави.

У заклучних, перехідних і додаткових положеннях визначають порядок набрання конституцією чинності, строки прийняття передбачених нею законів (зокрема органічних), правила тлумачення, винятки із загальних норм тощо.

Конституції мають низку специфічних **юридичних властивостей**, які підкреслюють їх особливе місце в правовій системі та суспільстві.

По-перше, конституція володіє **вищою юридичною силою**. Це означає, що:

- її норми переважають над будь-якими іншими законами та тим більше над актами виконавчої влади;
- усі закони та підзаконні акти мають прийматися лише уповноваженими органами й у встановленому конституцією порядку.

По-друге, конституція є **центральним елементом** правової системи держави – фундаментом усього законодавства. Усі нормативні акти мусять відповідати конституції; якщо ж виникає суперечність, такий акт скасовується. На її основі формується ієрархічна структура правових норм.

Ієрархія правових норм виглядає приблизно так:

- на вершині – норми самої конституції;

- поруч – рішення конституційних судів (як тлумачення конституційних положень);
- далі – норми міжнародних договорів, ратифікованих державою (через процедуру імплементації: підписання та ратифікація парламентом);
- потім – органічні (конституційні) закони;
- звичайні закони;
- регламенти парламентів, процесуальні акти вищих судів, рідкісні внутрішньодержавні договори між суб'єктами федерації (які часто прирівнюються до законів);
- нормативні акти центральних органів влади (не підпорядкованих уряду);
- на найнижчому рівні – акти органів місцевого самоврядування.

По-третє, конституції характерна **підвищена стабільність**. Постійні зміни основного закону унеможливили б нормальне функціонування влади та суспільства.

По-четверте, конституційно-правові норми часто мають **декларативний характер** – це так звані норми-принципи або норми-цілі. Вони фіксують ідеали, кінцеві прагнення суспільства та держави, а не завжди конкретні правила поведінки.

Державна практика зарубіжних країн виробила кілька основних способів прийняття конституцій. Право на прийняття першої чи зовсім нової писаної конституції (так звана **установча влада**) може здійснюватися трьома головними суб'єктами: представницьким органом, самим виборчим корпусом (народом) або виконавчою владою. Ці способи застосовуються як окремо, так і в різних комбінаціях.

Перші писані конституції – американська 1787 року та французька 1791 року – були прийняті саме **представницькими установами**: у США це був Конституційний конвент (установчі збори), у Франції – Генеральні штати (які перетворилися на Національні збори). У цих випадках йшлося про **первісну**

установчу владу. Коли ж мова про **похідну установчу владу**, мається на увазі прийняття наступної, а не першої конституції.

У сучасній політичній практиці прийняття конституцій **представницькими органами** залишається одним із найпоширеніших. Установчу владу можуть здійснювати:

- спеціально обрані **установчі збори** (конституційні асамблеї);
- або чинні **парламенти**, сформовані за правилами попередньої конституції.

Іноді установчі збори лише розробляють текст, а остаточне схвалення відбувається іншим шляхом. Наприклад, Конституцію Четвертої Французької Республіки 1946 року підготували установчі збори, а затвердили її на **всенародному референдумі**.

Прийняття конституції виборчим корпусом (через референдум) зазвичай проходить у два етапи:

1. Розробка проєкту конституції (комісією, парламентом чи установчими зборами);
2. Остаточне схвалення на всенародному голосуванні — після чого конституція набуває чинності.

Одностороннє прийняття виконавчою владою передбачає, що проєкт готує урядовий апарат без участі громадськості чи представницьких органів. Історично поширеним варіантом такого способу було **октроювання** (від фр. *octroyer* — дарувати) — коли монарх «дарував» конституцію своєму народові. Уперше це відбулося у Франції 1814 року (Хартія 1814 р.). Подібним чином були прийняті конституції Бельгії 1831 року, Канади 1867 року тощо.

Спосіб прийняття конституції безпосередньо впливає на її зміст. Референдум додає демократичності, оскільки проєкт затверджує безпосередньо народ. Сучасний політичний досвід показує, що **найдемократичнішим** вважається саме схвалення конституції **всенародним голосуванням** (референдумом) — як завершальний етап процесу.

Дія конституції в часі та просторі. Конституція починає діяти з дати, зазначеної в її заключних (перехідних) положеннях, або – рідше – в окремому спеціальному законі. Перехідні норми можуть відкласти набрання чинності окремими статтями до певної події (наприклад, після чергових виборів).

Зазвичай конституція поширюється на всю територію держави одразу. Якщо пізніше до країни приєднуються нові території, конституція починає діяти й там – з моменту, визначеного спеціальним актом.

Зміна конституцій. За порядком внесення поправок і доповнень конституції зарубіжних країн поділяють на дві великі групи:

- **Жорсткі конституції** змінюються за спеціальною, ускладненою процедурою, яка значно складніша за звичайний законодавчий процес. Якщо звичайні закони приймаються простою більшістю (50% + 1 за наявності кворуму), то для конституційних змін встановлюються особливі вимоги: кваліфікована більшість, кілька читань, іноді – референдум чи схвалення регіонами. Часто процедура зміни повторює спосіб, яким конституція була прийнята спочатку.

- **Гнучкі конституції** змінюються та доповнюються в тому ж порядку, що й звичайні парламентські закони – без жодних спеціальних ускладнень. Це можливо через відсутність єдиного писаного тексту основного закону. Класичні приклади – конституції **Великої Британії** та **Нової Зеландії**, які базуються на сукупності законів, звичаїв і прецедентів.

У науці конституційного (або державного) права зарубіжних країн існує кілька класифікацій конституцій, які базуються на різних критеріях.

Найдавніша й найстійкіша класифікація сформувалася ще в XIX столітті й використовується досі. Вона виокремлює **способи фіксації (об’єктивування) волі законодавця** як головний критерій. Залежно від форми вираження конституційних норм розрізняють дві основні групи: **писані** та **неписані** конституції.

Писані конституції оформлені у вигляді єдиного юридичного документа з чіткою структурою. Зазвичай вони включають преамбулу, основний текст і перехідні (або додаткові) положення.

Писані конституції поділяють на два підвиди:

- **Кодифіковані** – це єдиний систематизований акт, який містить усі основні конституційні норми в логічній послідовності. Приклади: Конституція Греції 1975 року, Конституція Індії (прийнята 1950 року, з поправками), Конституція України 1996 року, Конституція Росії 1993 року (з поправками).

- **Некодифіковані** – сукупність кількох окремих документів (законів), які разом регулюють увесь спектр конституційних питань, але без єдиної систематизації. Приклади:

- Конституція Ізраїлю – складається з восьми Основних законів, прийнятих між 1950 і 1990-ми роками.

- Конституція Швеції – базується на Акті про форму правління 1974 року, Акті про риксдаг, Акті про престолонаслідування та Законі про свободу друку.

- Конституція Фінляндії – включає Акт про форму правління 1919 року, Парламентський статут 1928 року та Регламент парламенту 1927 року.

Неписані конституції – рідкісний виняток у сучасному світі. Вони діють лише у **Великій Британії** та **Новій Зеландії**. Хоча британську конституцію не можна назвати повністю неписаною – вона містить чимало писаних актів, але не зведених в один документ.

Неписана конституція регулює ті самі ключові сфери, що й писана: форму правління, форму державного устрою, систему органів влади, права та свободи людини тощо. Але норми розпорошені в різних джерелах права.

На прикладі **Великої Британії** неписана конституція є складним поєднанням:

- **Статутне право** (закони парламенту): Велика хартія вольностей 1215 року, Петиція про право 1628 року, Білль про права 1689 року та інші ключові акти.

- **Загальне право** (судові прецеденти) – норми, сформовані королівськими судами після норманського завоювання, засновані на принципі *stare decisis* («дотримуватися вирішеного раніше»).

- **Конституційні угоди (конвенції)** – неписані правила політичної практики, які вважаються обов'язковими (наприклад, формування уряду лідером партії-переможця, парламентська відповідальність уряду).

- **Доктринальні джерела** – праці авторитетних юристів (наприклад, «Трактат про закони Англії» Генрі де Бректона 1250 року, «Коментарі до законів Англії» Вільяма Блекстона 1765–1769 років), які заповнюють прогалини.

Інші поширені класифікації конституцій:

- За формою державного устрою: **унітарні** та **федеративні**.
- За характером політичного режиму: **демократичні** та **авторитарні** (реакційні).
- За тривалістю дії: **постійні** та **тимчасові**.
- За способом внесення змін: **жорсткі** (складна процедура) та **гнучкі** (змінюються як звичайні закони, наприклад, у Великобританії та Новій Зеландії).

Важливо розрізняти **конституцію в матеріальному** та **формальному** значеннях.

Матеріальне значення – це сукупність норм (писаних, звичаєвих чи прецедентних), які регулюють фундаментальні відносини: права та свободи людини, основи суспільного ладу, форму правління й устрою, організацію влади, державну символіку, столицю тощо.

Формальне значення – це конкретний акт (або група актів), наділений вищою юридичною силою. Такий «закон законів» не можна змінити звичайним законом; навпаки, інші акти мають відповідати конституції, а зміни в ній вимагають коригування нижчих норм.

Усі держави мають конституцію в матеріальному сенсі, але не всі – у формальному. Наприклад, у **Великій Британії** конституція існує в

матеріальному значенні (реальний лад), але не в чисто формальному – її норми змінюються тими ж органами й у тому ж порядку, що й звичайні закони.

Також розрізняють **юридичну** та **фактичну** конституції.

Юридична конституція – це офіційно закріплена система норм (у матеріальному чи формальному сенсі), яка визначає, «як має бути»: суспільний лад, форма правління, права особи тощо.

Фактична конституція – це реальний стан справ, фактичний порядок здійснення влади в державі.

Розбіжності між ними виникають через зміни співвідношення політичних сил після прийняття юридичної конституції. У таких випадках практика влади суттєво відхиляється від прописаних норм.

Окремо розглядається **конституційний контроль** – механізм перевірки відповідності актів і дій органів влади конституції та закріпленим у ній правам і свободам.

Конституційний контроль можливий лише за наявності писаної конституції з вищою юридичною силою. Він охоплює:

- звичайні закони, референдумні акти, внутрішньодержавні договори, акти виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- відповідність національних норм міжнародним договорам;
- діяльність громадських об'єднань і політичних партій, якщо вони виконують публічні функції.

Контроль здійснюється у формах **абстрактного, конкретного та індивідуального** (через конституційну скаргу). Конституційна скарга – ключовий інструмент захисту прав особи від сваволі держави.

Органи конституційного контролю

Залежно від конституційної моделі тієї чи іншої країни, функції конституційного контролю можуть покладатися на:

- а) органи загальної влади – главу держави (президента), парламент, уряд, суди загальної юрисдикції або адміністративні суди;

б) спеціалізовані органи конституційного контролю – це або повноцінні судові установи (конституційні суди в багатьох європейських країнах), або квазісудові органи (наприклад, Конституційна рада у Франції, Сенегалі, деяких країнах Африки та Латинської Америки).

Контроль, який здійснюють президент, парламент, уряд чи подібні політичні органи, часто називають **політичним конституційним контролем**, оскільки ці суб'єкти займаються переважно політичною діяльністю.

Спеціалізовані органи конституційного контролю зазвичай мають ширше коло повноважень: вони можуть розглядати питання конституційної відповідальності вищих посадовців, виступати в ролі виборчих судів, надавати офіційне тлумачення конституції тощо.

У деяких мусульманських країнах (наприклад, Іран, Пакистан, Саудівська Аравія) органи конституційного нагляду складаються з релігійних правознавців (факихів), а все законодавство перевіряється на відповідність принципам шариату та ісламським джерелам права.

Види конституційного контролю

Конституційний контроль класифікують за кількома критеріями:

1. За моментом здійснення:

- **Попередній** (a priori) – акт перевіряється до набрання ним юридичної сили (наприклад, закон одразу після прийняття парламентом, але до підписання президентом чи оприлюднення).

- **Наступний** (a posteriori) – перевіряються вже чинні, опубліковані та діючі нормативні акти.

2. За суб'єктом, який проводить контроль:

- **Внутрішній** – контроль здійснює той самий орган, який видав акт (рідко застосовується).

- **Зовнішній** – перевірку проводить інший орган; найчастіше має консультативний характер і є наступним.

3. За юридичною силою рішення:

- **Консультативний** – висновок має лише морально-політичне значення, не є обов’язковим і не тягне юридичних наслідків.

- **Постановний** (обов’язковий) – рішення має загальнообов’язкову силу: якщо акт визнано конституційним – подальші оскарження в цьому аспекті неможливі; якщо неконституційним – акт (або його частина) втрачає силу.

4. За обов’язковістю:

- **Обов’язковий** – акт підлягає перевірці автоматично (зазвичай попередній контроль).

- **Факультативний** – контроль запускається лише за ініціативою уповноваженого суб’єкта.

5. За зв’язком із конкретною справою:

- **Абстрактний** (нормативний) – перевірка конституційності закону чи норми проводиться поза зв’язком із конкретним правовим спором. Мета – забезпечити відповідність законодавства конституції ще на етапі його прийняття, особливо щодо прав і свобод людини. Абстрактний контроль типовий для централізованих систем (Австрія, Німеччина, Італія, Іспанія, Португалія тощо). Право звертатися з таким запитом зазвичай мають президент, прем’єр-міністр, група депутатів, уряди суб’єктів федерації. У деяких країнах (Австрія, Франція) орган конституційного контролю може розпочати перевірку з власної ініціативи. Попередній контроль завжди є абстрактним.

- **Конкретний** (інцидентний) – питання конституційності виникає лише в межах розгляду конкретної судової справи. Типовий для децентралізованої системи (США, де будь-який суд може визнати норму неконституційною). У країнах з централізованою системою (Італія, Німеччина, Австрія) суди загальної юрисдикції не скасовують норми самотійно, а лише ставлять запит до конституційного суду в контексті конкретної справи.

6. За обсягом перевірки:

- **Повний** – охоплює всі конституційно врегульовані суспільні відносини.

- **Частковий** – обмежується певними сферами (права людини, федеративні відносини тощо).

7. За характером перевірки:

- **Формальний** – перевіряється дотримання процедур і вимог до прийняття акта.

- **Матеріальний** – аналізується зміст акта на відповідність конституційним принципам і нормам.

Американська (децентралізована) модель конституційного контролю

У цій системі конституційність законів та інших актів перевіряють суди загальної юрисдикції в процесі розгляду конкретних справ (конкретний наступний контроль). Якщо справа доходить до Верховного суду і той визнає закон неконституційним – таке рішення стає обов'язковим для всіх судів країни. Неконституційний акт втрачає судовий захист і юридичну силу.

Ця модель поширена в США, Аргентині, Японії, Канаді, Індії (з елементами централізації) та деяких інших країнах. У ряді держав контроль здійснює виключно верховний суд.

Європейська (централізована) модель конституційного контролю

Передбачає створення спеціалізованих органів – конституційних судів або квазісудових установ:

- Конституційний суд (Італія, Німеччина, Іспанія, Польща, Португалія, Чехія тощо);
- Конституційна рада (Франція, Сенегал, Марокко);
- Федеральний конституційний суд (Німеччина).

Ці органи мають монополію на визнання актів неконституційними, здійснюють переважно абстрактний і попередній контроль, а також тлумачення конституції.

Контрольні запитання і завдання

1. Дайте визначення юридичного поняття конституції.
2. Назвіть основні властивості конституції.

3. Які завдання в суспільстві вирішує конституція?
4. Як відбувається прийняття конституцій?
5. Які критерії застосовуються для класифікації конституцій?
6. У чому полягає відмінність писаних і неписаних конституцій?
7. Які конституції називають кодифікованими?
8. Що таке жорстка і гнучка конституція?
9. Якою є типова структура конституцій зарубіжних держав?

3. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в зарубіжних країнах
2. Поняття та елементи конституційно-правового статусу людини і громадянина в зарубіжних країнах
3. Класифікація прав та свобод людини і громадянина в зарубіжних країнах
Обов'язки людини і громадянина в зарубіжних країнах
4. Інститут громадянства.
5. Правовий режим іноземців та осіб без громадянства
6. Гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина

Методичні вказівки

Конституційно-правовий статус людини і громадянина становить сукупність прав, свобод, обов'язків та гарантій, які закріплені в національних конституціях та міжнародних актах. Ці права вважаються невідчужними від народження, природними за характером, а людина має пріоритет над державою в ліберальних демократіях. Рівність перед законом і можливість обмеження прав лише законом за принципом пропорційності є ключовими засадами.

Джерелами регулювання виступають національні конституції (наприклад, Білль про права США 1791 р., Декларація прав людини і громадянина Франції 1789 р., Основний закон ФРН 1949 р.) та міжнародні документи (Загальна декларація прав людини ООН 1948 р., Європейська

конвенція з прав людини 1950 р., Міжнародні пакти 1966 р.). Права можуть закріплюватися детальним переліком у конституції (каталожний підхід у Франції, Італії) або загальним посиланням на природні права (відсильний підхід у США та Великобританії).

Конституційно-правовий статус – це юридично визначений обсяг можливостей особи реалізовувати свої інтереси, вимагати захисту від держави та виконувати обов’язки. Важливо розрізняти права людини (належать усім особам на території держави, переважно особисті) та права громадянина (пов’язані з громадянством, наприклад політичні).

До основних елементів статусу належать права та свободи, обов’язки перед державою і суспільством, громадянство як основа для повного обсягу прав, а також гарантії їх реалізації та захисту.

Права і свободи людини традиційно поділяються на кілька груп відповідно до міжнародних стандартів та конституцій більшості країн. Особисті (цивільні) права охоплюють життя, свободу від тортур, недоторканність особи, приватність, свободу думки, совісті та релігії. Політичні права включають свободу слова, зібрань, асоціацій та виборчі права (здебільшого для громадян). Економічні, соціальні та культурні права гарантують працю, соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров’я та участь у культурному житті. У деяких конституціях з’являються права нового покоління, як-от на мир чи здорове довкілля.

Обов’язки людини і громадянина зазвичай менш деталізовані, ніж права, але включають дотримання конституції та законів, сплату податків, захист вітчизни (наприклад, військова служба в багатьох країнах), повагу прав інших осіб, а іноді й екологічні зобов’язання.

Громадянство є стійким правовим зв’язком особи з державою, який породжує взаємні права та обов’язки. Воно набувається переважно за народженням (за принципом «права ґрунту» в США чи «права крові» в Німеччині, або змішаним типом у Франції), через натуралізацію (за заявою

після певного терміну проживання, знання мови тощо) чи інші підстави (шлюб, усиновлення).

Втрата громадянства можлива за добровільною відмовою або рідко за позбавленням. Подвійне громадянство дозволене в багатьох країнах (Франція, Канада), але заборонене в деяких (Японія). Проблема осіб без громадянства регулюється міжнародними конвенціями.

Іноземці та апатриди (особи без громадянства) мають обмежений обсяг прав порівняно з громадянами, зокрема без політичних прав чи доступу до державної служби. Водночас вони користуються рівністю в особистих, трудових і соціальних правах за принципом національного режиму. Обмеження можуть стосуватися власності чи певних професій. Перебування регулюється візами, посвідками на проживання, а порушення можуть призводити до депортації. Міжнародні стандарти захищають їхні базові права.

Гарантії забезпечують реальну реалізацію та захист прав через юридичні (норми законів), інституційні (омбудсман, конституційні суди) та судові механізми (конституційна скарга в ФРН, хабеас корпус в англо-саксонських країнах, ампаро в Латинській Америці). Важливу роль відіграють міжнародні органи, як-от Європейський суд з прав людини. Навіть у надзвичайному стані основні права (наприклад, заборона тортур) залишаються недоторканими.

Контрольні запитання і завдання

1. Поясніть різницю між правами людини та правами громадянина на прикладах з конституцій зарубіжних країн.

2. Назвіть основні джерела регулювання конституційно-правового статусу людини і громадянина в зарубіжних країнах та охарактеризуйте їх роль.

3. Які основні принципи лежать в основі конституційно-правового статусу людини і громадянина? Наведіть приклади їх закріплення в конституціях різних країн.

4. Порівняйте способи набуття громадянства за принципом «права крові» та «права ґрунту», наводячи приклади країн, де застосовується кожен з них.

5. Охарактеризуйте класифікацію прав і свобод людини і громадянина. Які групи прав є найбільш захищеними навіть у надзвичайному стані?

6. Опишіть особливості правового режиму іноземців та осіб без громадянства в зарубіжних країнах. У чому полягає принцип національного режиму?

7. Назвіть основні види гарантій конституційних прав та свобод людини і громадянина та наведіть приклади інституційних механізмів їх захисту в різних країнах.

ТЕМА 4. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ІНШИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття, сутність, функції та основні ознаки політичних партій
2. Класифікація політичних партій
3. Інституціоналізація політичних партій
4. Партійні системи в зарубіжних країнах
5. Громадські об'єднання неpolітичного характеру в зарубіжних країнах.

Методичні вказівки

У суспільстві завжди співіснують різноманітні інтереси – економічні, політичні, ідеологічні, релігійні, культурні тощо. Чим повніше ці інтереси представлені в політичному процесі, тим сильніший вплив громадян на рішення влади. Одним із головних механізмів вираження та захисту таких інтересів є **суспільно-політичні рухи та політичні партії**.

Політична партія – це організована група однодумців, яка ставить за мету досягнення спільних цілей через вплив на державну владу або безпосереднє її здобуття. Юридично партії відрізняються стабільною структурою, самостійністю в організації та орієнтацією на участь у виборах і парламентській роботі. Точне правове визначення партії залежить від національного законодавства й суттєво відрізняється в різних країнах.

Історично партії пройшли довгий шлях еволюції. Їхні перші прояви можна простежити ще в античності, а більш виразні форми з'явилися в середньовічній Європі як політико-релігійні угруповання. Сучасні партії почали формуватися під час буржуазних революцій XVIII–XIX століть, коли елітарні політичні клуби поступово перетворювалися на масові організації. Цей процес прискорився завдяки розширенню виборчого права, появі робітничих, соціал-демократичних, християнсько-демократичних та інших ідеологічно орієнтованих партій.

Сьогодні політичні партії – невіддільна частина політичної системи демократичних держав. Вони:

- акумулюють і артикулюють інтереси різних соціальних груп;
- забезпечують зв'язок між суспільством і державою;
- розробляють політичні програми;
- впливають на формування влади;
- сприяють розвитку демократії, політичної свідомості та культури громадян.

Найяскравіше сутність партій розкривається через їхні **основні функції**:

1. Боротьба за владу – головний інструмент просування інтересів груп через вибори та участь у владі на національному й місцевому рівнях.

2. Формування державного апарату – підбір кадрів, організація виборчих кампаній, підготовка політичної еліти; партії виступають «школою» лідерства.

3. Соціальне представництво – вираження та узагальнення інтересів соціальних груп. Сучасні партії часто позиціонують себе як загальнонаціональні, а не вузькокласові.

4. Політична соціалізація – залучення громадян до політики, формування їхніх цінностей, орієнтацій і навичок участі в публічному житті.

5. Вплив на формування уряду – особливо виразно в парламентських системах, де правляча партія (або коаліція) визначає склад виконавчої влади.

6. **Участь у виробленні політики** – правлячі партії безпосередньо ухвалюють рішення, опозиційні пропонують альтернативи.

Класифікація політичних партій здійснюється за кількома критеріями:

- За характером внутрішніх відносин: демократичні та авторитарні.
- За широтою представництва: інтегративні (широка електоральна база) та представницькі (вузькі соціальні групи).
- За ідеологічною спрямованістю: ідеологічні (реалізують світоглядні цінності) та прагматичні (орієнтовані на конкретні цілі).
- За організаційною структурою: масові (численне членство, ідеологічна робота, внески) та кадрові (малочисельні, активні переважно під час виборів, спираються на впливових лідерів).
- За ставленням до змін: консервативні, реформістські, революційні.
- За політичною орієнтацією: ліві, центристські, праві.
- За роллю у владі: правлячі та опозиційні.
- Окремо виділяють мобілізуючі, патронатні, класово-станові партії.

Різноманіття партій породжує різні **партійні системи**:

- **Багатопартійна** – найпоширеніша в демократіях; може бути без домінуючої партії (коаліційні уряди) або з домінуючою (тривала більшість однієї партії).
- **Двопартійна** – домінують дві основні партії, які чергуються при владі (США, Велика Британія).
- **Однопартійна** – характерна для авторитарних режимів; монополія однієї партії, відсутність конкуренції.

Правове регулювання політичних партій у сучасних державах посилюється. Раніше партії вважалися приватними об'єднаннями, але з ХХ століття їх визнали частиною політичної системи. Регулювання поділяють на:

- **Зовнішнє** – державне: конституційні норми, спеціальні закони про партії (наприклад, у Німеччині – Основний закон + Закон про політичні партії 1967 р.), виборче законодавство, судова практика.

- **Внутрішнє** – партійні статuti, програми, правила; забезпечуються внутрішніми санкціями.

Сучасна тенденція – посилення інституціоналізації партій, їхньої взаємодії з державою (норми про партії в конституціях Італії, Японії, Німеччини тощо).

Організаційна структура партій варіюється залежно від типу партії та національних традицій:

- **Організаційно оформлені** (кадрові): чітка ієрархія, офіційне членство, партійна дисципліна, внески, централізоване керівництво.

- **Організаційно неформлені** (масові за виборчим типом): відсутність формального членства, слабка централізація, фокус на виборчій мобілізації (класичний приклад – Демократична та Республіканська партії США).

Сьогодні спостерігається тенденція до посилення організаційної оформленості, централізації та бюрократизації партій, хоча внутрішня неоднорідність (групи впливу, суперництво) зберігається.

Громадські об'єднання неполітичного характеру – це добровільні самоорганізовані групи громадян, які не ставлять за мету завоювання влади чи отримання прибутку, а спрямовані на захист і реалізацію соціальних, професійних, економічних, культурних та інших інтересів своїх членів.

Основні ознаки таких об'єднань:

- добровільність і самоуправління;
- участь у політичному житті можлива (висування кандидатів на виборах), але не є головною метою;
- членство переважно добровільне, але може бути обов'язковим у організаціях, що виконують окремі публічні функції (професійні палати адвокатів, лікарів, торгово-промислові палати тощо);
- на відміну від партій, членами можуть бути іноземці;
- у деяких країнах обов'язкова державна реєстрація, в інших – ні.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке політична партія та які її основні ознаки?
2. Які функції виконують політичні партії у суспільстві?
3. За якими ознаками класифікують політичні партії?
4. Що означає інституціоналізація політичних партій і які її ознаки?
5. Що таке партійна система та які її основні типи?
6. Що таке неполітичні громадські об'єднання і які їхні види у зарубіжних країнах?
7. Чим політичні партії відрізняються від неполітичних громадських об'єднань?
8. Наведіть приклади трьох політичних партій у різних країнах та коротко опишіть їхні функції.
9. Побудуйте схему партійної системи обраної зарубіжної країни (двопартійна або багатопартійна).
10. Наведіть приклади трьох неполітичних громадських об'єднань у зарубіжних країнах і опишіть їхню діяльність.

5. КОНСТИТУЦІЙНІ ІНСТИТУТИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1. Поняття і види виборів у зарубіжних країнах.
2. Поняття і принципи виборчого права.
3. Виборчі системи у зарубіжних країнах.
4. Виборчий процес у зарубіжних країнах.
5. Референдум і народна законодавча ініціатива.

Методичні вказівки

Вибори – це процедура, під час якої певна спільнота (виборці) обирає зі свого середовища одну або кількох осіб для виконання громадських чи державних функцій.

Роль і значення виборів у політичному житті різних країн суттєво відрізняються. Наприклад:

- У **Великій Британії** обирають лише нижню палату парламенту (Палату громад) та органи місцевого самоврядування (ради графств, муніципалітети, парафії).

- У **Франції** коло виборних посад ширше: президент, обидві палати парламенту, органи місцевого самоврядування.

- У **Болгарії** шляхом прямого всенародного голосування обирають президента, Великі Народні збори (установчий орган), звичайний парламент (Народні збори), органи місцевого самоврядування (громадські ради) та голів громад (кметів).

- У **США** значна кількість посад і органів обирається безпосередньо громадянами.

У більшості сучасних зарубіжних держав вибори відображають складні процеси, що відбуваються в політичній системі суспільства.

Вибори державних органів і посадових осіб громадянами – одна з найпоширеніших форм **безпосередньої демократії**. Хоча їхній результат фіксується в акті голосування, сутність цього інституту не вичерпується самим голосуванням. Вибори – це цілісний процес, відомий як **виборча кампанія**. Вона охоплює всі етапи: від призначення дати виборів до визначення остаточних результатів, включаючи утворення виборчих округів і дільниць, складання та перевірку списків виборців, формування виборчих комісій, агітацію, голосування та підрахунок голосів.

Виборча система – це сукупність суспільних і політичних відносин, пов'язаних із проведенням виборів. **Виборче право** – це система правових норм, що регулюють вибори (у об'єктивному сенсі). Водночас термін «виборче право» має й суб'єктивне значення:

- **Активне виборче право** (право голосу) – право громадянина брати участь у виборах, референдумах, а в деяких країнах – у відкликанні депутатів.

- **Пасивне виборче право** – право бути обраним: висувати свою кандидатуру, погоджуватися на висунення, реєструватися кандидатом, вести передвиборчу агітацію та проводити кампанію.

У **об'єктивному** розумінні виборче право – це комплекс норм, які регулюють порядок участі у виборах, оскарження результатів і відповідальність за порушення.

Основні **принципи виборчого права** (як системи норм, так і суб'єктивних прав) закріплюються в конституціях держав, а деталі виборчого процесу регулюються спеціальними законами (виборчими кодексами, законами про вибори тощо).

Принципи виборчого права – це фундаментальні ідеї, які відображають соціально-політичні умови суспільства та виступають обов'язковими нормативними вимогами. Вони впливають із природи державного ладу країни та слугують загальним орієнтиром для законодавства. Більшість принципів закріплена в конституціях, виборчих законах, а також у міжнародних стандартах (наприклад, у документах ОБСЄ, Венеційської комісії Ради Європи, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права), які впливають на національне регулювання.

Законність і ефективність виборчого процесу забезпечуються системою **гарантій**. Під гарантіями розуміють закріплені в праві умови, механізми та засоби, які створюють реальні можливості для вільного й чесного волевиявлення.

За суб'єктами виборчого процесу гарантії поділяють на:

- гарантії прав **виборців**;
- гарантії діяльності **посадових осіб** виборних органів і комісій;
- гарантії прав **кандидатів** на виборні посади та депутатів.

Залежно від принципу визначення переможців голосування виборчі системи поділяють на **мажоритарні** та **пропорційні**.

Мажоритарні системи базуються на принципі більшості: перемагає кандидат (або список кандидатів), який отримав встановлену більшість голосів у виборчому окрузі. Існує три основні різновиди мажоритарної системи:

1. **Система абсолютної більшості** Для перемоги кандидат повинен набрати понад 50% голосів (абсолютну більшість). Приклад: у окрузі 16 000

голосів розподілилися так: кандидат А – 4000, Б – 3000, В – 8100, Г – 900. Перемагає В (8100 голосів – абсолютна більшість). Недоліки:

- голоси кандидатів, які програли – «пропадають» (у прикладі 7900 голосів за А, Б і Г стають марними, їхні виборці не отримують представництва);
- система вигідна великим партіям;
- часто нерезультативна – якщо ніхто не набрав понад 50%, потрібні додаткові заходи.

Для забезпечення результативності застосовують:

- перебалотування** (другий тур): до бюлетеня включають двох лідерів першого туру; перемагає той, хто набере абсолютну більшість; якщо ні – жеребкування або старшинство за віком;

- кілька турів голосування (допускається зняття кандидатів або блокування);

- у другому турі – перехід до відносної більшості (Франція, Болгарія, Польща – вибори президента; В'єтнам, Китай – деякі вибори до парламентів).

2. Система відносної більшості Перемагає кандидат, який набрав більше голосів, ніж будь-який інший (навіть якщо це менше 50%). Завжди результативна, бо хтось обов'язково матиме найбільше голосів. При рівності – жеребкування або старшинство. Переваги: забезпечує стабільну парламентську більшість і стійкість уряду. Недоліки: штучно спотворює волю виборців (мала частина голосів дає повне представництво). Поширена в: США, Великій Британії, Індії та інших країнах. Зазвичай застосовується в одномандатних (уніномінальних) округах. Якщо кандидат один – голосування не проводиться (достатньо одного голосу, навіть свого власного). У багатомандатних округах система ще більше спотворює результати.

3. Система кваліфікованої більшості Перемагає кандидат, який набрав не просто більшість, а заздалегідь встановлену кваліфіковану частку голосів (наприклад, 2/3, 3/5, 40%, 35% тощо), і ця частка перевищує результат будь-якого іншого кандидата. Розрізняють абсолютно кваліфіковану (понад 50%) та відносно кваліфіковану (менше 50%, але фіксований поріг).

Пропорційна система вважається більш демократичною та справедливою. Вона застосовується для формування парламентів у багатьох країнах: Португалія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Італія, Австрія, Норвегія, Бельгія, Болгарія та ін.

Суть: мандати розподіляються пропорційно кількості голосів, поданих за кожен партійний список. Вибори – суто партійні: партії висувують списки кандидатів, виборець голосує за список цілком (іноді з можливістю преференцій). Округи – великі, багатомандатні (чим більший округ, тим точніше пропорційність).

Розподіл мандатів відбувається за допомогою **виборчої квоти** (метру) – частки, отриманої діленням загальної кількості голосів в окрузі на кількість мандатів. Найпростіший метод: загальна кількість голосів ÷ кількість мандатів = квота. Кількість голосів за партію ÷ квота = кількість мандатів (цілих частин). Решта мандатів розподіляється за методом найбільшого залишку (партії з найбільшими «недоборами» отримують додаткові місця). Існують й інші методи розрахунку.

Розподіл місць усередині списку партії відбувається за двома принципами:

- **Жорсткі (зв'язані) списки** – порядок кандидатів фіксує партія; виборець голосує за весь список. Обраними стають перші за списком (Швеція, Італія частково). Недолік: кандидати в кінці списку майже не мають шансів.

- **Гнучкі (вільні) списки** – виборець може ставити преференції (номери чи позначки), вказуючи бажаний порядок обрання (Швеція, Швейцарія, Італія та ін.). Це усуває недолік жорстких списків.

Додаткові механізми в пропорційних системах:

- **Панашування** – виборець може голосувати за кандидатів з різних списків (дає кілька голосів відповідно до кількості мандатів). Застосовується в деяких країнах, але сприяє залаштунковим домовленостям.

- **Загороджувальний бар'єр** (поріг) – партія бере участь у розподілі мандатів лише якщо набрала певний відсоток голосів (наприклад, 5% у

Німеччині, 3% у Чехії). Це обмежує надмірну фрагментацію парламенту (Швеція, Швейцарія, Німеччина, Чехія, Ізраїль тощо).

У багатьох країнах застосовують **змішані системи**, що поєднують елементи мажоритарної та пропорційної (наприклад, частина депутатів обирається за мажоритаркою в округах, частина – за пропорційними списками).

Референдум – один із ключових інститутів **безпосередньої (прямої) демократії**. Його справжній демократичний потенціал залежить від типу політичного режиму в країні, конкретних політичних обставин і умов, за яких проводиться голосування.

Референдум – це пряме голосування виборців з важливого питання державного значення. Порядок призначення, проведення та підрахунку результатів референдуму в багатьох країнах регулюється конституцією, виборчим законодавством або спеціальними законами про референдуми.

Процедура референдуму значною мірою подібна до виборчої: в обох випадках голосують громадяни, які мають право голосу. Водночас між ними є суттєві відмінності:

- **За об'єктом волевиявлення** На виборах виборці обирають конкретну особу (кандидата на посаду чи до парламенту). На референдумі об'єктом є саме питання: проєкт конституції чи поправки до неї, закон або законопроект, питання міжнародного статусу держави, внутрішньополітична проблема тощо.

- **За способом визначення результатів** На виборах застосовують як мажоритарну, так і пропорційну системи. На референдумі – виключно мажоритарну (питання вважається схваленим, якщо «за» проголосувала більшість виборців, що взяли участь).

Суб'єкти ініціативи проведення референдуму можуть бути різними: глава держави (президент), парламент, уряд, органи місцевого самоврядування (для місцевих референдумів).

Класифікація референдумів здійснюється за кількома критеріями:

- За територіальним охопленням:
 - загальнонаціональні (всенародні);

- регіональні;
- місцеві.
- За змістом питання:
 - конституційні (щодо основного закону чи змін до нього);
 - законодавчі (звичайні закони чи законопроекти).
- За юридичною силою рішення:
 - імперативні (обов'язкові для виконання, рішення має пряму юридичну силу);
 - консультативні (рекомендаційні, не є юридично обов'язковими).
- За обов'язковістю проведення:
 - обов'язкові (передбачені законом чи конституцією для певних питань);
 - факультативні (проводяться за рішенням уповноважених органів).

Плебісцит – це також форма прямого голосування населення, але термін часто використовують для позначення референдумів з доленосних, фундаментальних питань: державна приналежність території, вибір форми правління, збереження чи зміна режиму, довіра главі держави тощо.

З формально-юридичного погляду **референдум** і **плебісцит** – синоніми, відмінностей між ними немає. Однак у законодавстві різних країн терміни можуть мати специфіку:

- У Франції, Німеччині, Італії, Бразилії та інших країнах обидва терміни вживаються, але іноді з різним акцентом. Наприклад, у **Бразилії** плебісцит – це попереднє голосування з питання, яке потім розглядає Національний конгрес; референдум – подальше голосування для ратифікації, скасування чи забезпечення дії вже прийнятого акта.

Від референдуму слід відрізнити масові **опитування населення** (консультативні референдуми), які проводяться в подібній формі, але не мають юридичної сили й носять лише рекомендаційний характер.

Ще один інститут безпосередньої демократії – **народна законодавча ініціатива**. Це право певної кількості виборців внести до парламенту готовий

проект закону, який парламент зобов'язаний розглянути. При цьому парламент може:

- прийняти проект без змін;
- внести поправки;
- відхилити його.

Народна законодавча ініціатива закріплена в конституціях або законах багатьох країн, зокрема на загальнодержавному рівні діє в:

- Австрії,
- Іспанії,
- Італії,
- Швейцарії (де цей інструмент особливо розвинений і активно використовується).

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке виборче право в об'єктивному і суб'єктивному розумінні?
2. Назвіть і охарактеризуйте стадії виборчого процесу,
3. Дайте визначення поняття виборчої системи.
4. У чому сутність мажоритарної виборчої системи?
5. Що таке пропорційна виборча система?
6. Які особливості має змішана виборча система?
7. Що таке референдум, плебісцит та народна законодавча ініціатива?

6. ФОРМА ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Загальна характеристика форми держави в зарубіжних країнах
2. Форма правління в зарубіжних країнах: монархія та республіка.
3. Форми політико-територіального устрою в зарубіжних країнах.
4. Форми державного режиму.

Методичні вказівки

Форма держави є комплексним інститутом конституційного права, що охоплює цілісну систему взаємопов'язаних правових норм, які в сукупності

визначають організацію та функціонування державної влади. Вона регулює структуру і взаємовідносини основних органів держави, порядок їх формування та взаємодії між собою, а також засади політико-територіального устрою. Окрім цього, форма держави відображає головні методи діяльності державного апарату, характер і способи здійснення державної влади, а також механізми зворотного зв'язку між державою і населенням, що забезпечують участь громадян у державному управлінні та контроль за діяльністю публічної влади.

З позицій теорії поділу влади та принципу єдності державної влади форми держави поділяються на полікратичну, монакратичну та сегментну.

Полікратична форма держави характеризується розподілом державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, які функціонують у взаємодії між собою. Важливою її ознакою є наявність системи стримувань і противаг, що запобігає узурпації влади будь-яким органом чи посадовою особою. Для цієї форми також притаманні розвиток місцевого самоврядування, демократичний політичний режим і різноманітні форми участі населення в управлінні державними справами.

Монакратична форма держави, навпаки, ґрунтується на зосередженні всієї повноти влади в руках одного органу або однієї посадової особи. За таких умов система стримувань і противаг фактично відсутня або має суто формальний характер, а державний режим здебільшого набуває авторитарних чи тоталітарних рис. Прикладами держав із монакратичною формою організації влади в різні періоди були Заїр, Індонезія, Іран, Пакистан та інші.

Сегментна форма держави характеризується тим, що державна організація як цілісна система складається з різноманітних елементів або частин, які можуть відрізнятися за структурою та повноваженнями. Водночас ці складові об'єднує єдина природа державної влади, спільність державної політики з принципових питань, а також єдині базові засади організації та здійснення влади. Прикладами сегментної форми держави є Марокко, Йорданія, Філіппіни та інші країни.

Форма держави складається з взаємопов'язаних елементів, кожен із яких розкриває окремі аспекти організації та здійснення державної влади. До таких елементів належать форма правління, що характеризує порядок утворення та взаємодії вищих органів державної влади і їх взаємовідносини з населенням; державний режим, який відображає сукупність методів і способів здійснення влади, рівень демократичності та гарантії прав і свобод людини і громадянина; а також державно-територіальний устрій, що визначає територіальну організацію держави, співвідношення центральної та місцевої влади й характер взаємозв'язків між складовими частинами держави.

Форма правління – це державно-правова система, яка характеризується усталеним порядком формування вищих органів державної влади, особливостями їх організації та взаємодії між собою і з населенням, що у своїй сукупності та органічній єдності відображає сутність і характер державної влади. Традиційно в теорії конституційного права виокремлюють дві основні форми правління: монархію та республіку, кожна з яких має власні різновиди та специфічні ознаки.

Монархія – це форма правління, за якої глава держави (монарх) наділений особливим юридичним статусом, а державна влада передається йому, як правило, у спадковому порядку разом із почесним титулом. Для монархічної форми правління характерними є спадковість престолу, довічний характер перебування монарха на посаді та відсутність юридично закріпленого механізму політичної чи правової відповідальності глави держави за результати його правління. Припинення повноважень монарха зазвичай можливе лише шляхом добровільного зречення престолу, хоча в окремих державах передбачаються й інші виняткові способи. Прикладами сучасних монархій є Велика Британія, Іспанія, Японія, Таїланд та інші держави.

У теорії держави і права розрізняють кілька видів монархії. *Абсолютна монархія* характеризується зосередженням усієї повноти державної влади в руках монарха. У таких державах монарх фактично здійснює законодавчу, виконавчу та судову владу, самостійно формує уряд, видає закони від власного

імені та може безпосередньо керувати адміністративною діяльністю. Навіть за наявності конституції, парламенту чи уряду їх роль є обмеженою або дорадчою. У ряді країн, зокрема в Омані та Саудівській Аравії, монарх одночасно виступає і вищою духовною особою, що додатково посилює його владу. В сучасному світі абсолютна монархія є малопоширеною і зберігається, зокрема, в Бахреїні, Брунеї, Катарі, Омані та Саудівській Аравії.

Дуалістична монархія є формою правління, за якої державна влада поділяється між монархом і парламентом. Законодавча діяльність формально належить парламенту, проте монарх зберігає значний вплив на цю сферу, зокрема через право абсолютного або відкладального вето, без згоди якого закон не набирає чинності. Крім того, монарх має право розпуску парламенту. Виконавча влада зосереджується в руках монарха та реалізується ним безпосередньо або через призначений уряд. Уряд у таких державах не несе відповідальності перед парламентом і підзвітний виключно монарху. Парламент, як правило, обирається громадянами або обмеженою їх частиною та має звужені контрольні повноваження. Прикладами дуалістичних монархій є Йорданія, Марокко, Таїланд.

Парламентарна монархія поєднує збереження інституту спадкового глави держави з фактичним пануванням парламенту в системі державної влади. У таких державах уряд формально призначається монархом, однак для здійснення своїх повноважень повинен мати довіру парламенту та несе відповідальність виключно перед ним. Монарх може розпустити уряд лише за наявності вотуму недовіри з боку парламенту або у разі добровільної відставки уряду. Парламент наділений широкими законодавчими повноваженнями та відіграє ключову роль у прийнятті найважливіших державних рішень. Повноваження монарха мають переважно представницький і символічний характер: юридично він є главою держави, проте фактично не бере участі в управлінні країною, а його акти видаються за згодою уряду чи парламенту. У ряді країн монарх не має права вето або фактично ним не користується. До

парламентарних монархій належать Австралія, Бельгія, Велика Британія, Іспанія, Норвегія, Швеція, Японія та інші держави.

Республіка – це форма правління, за якої глава держави, президент, обирається на визначений строк і за встановленою конституцією процедурою. Президентом може бути будь-який громадянин, який відповідає конституційно закріпленим вимогам, а способи його обрання можуть відрізнятися залежно від конкретної держави. На відміну від монарха, президент несе передбачену законом політичну та юридичну відповідальність за здійснення своїх повноважень. Республіканська форма правління є поширеною у багатьох країнах світу, зокрема в Австрії, Італії, Франції, Німеччині, США, Фінляндії, Чехії, Єгипті та інших.

У сучасній теорії конституційного права розрізняють кілька основних видів республік: президентську, парламентарну та змішану. Окремо також виділяють суперпрезидентську республіку як крайній різновид президентської форми правління.

Президентська республіка – це форма правління, за якої реалізується принцип поділу влади, а президент поєднує статус глави держави та глави уряду. Він займає особливе, відносно незалежне становище щодо парламенту і наділений широкими повноваженнями. Президент, як правило, обирається безпосередньо народом, має право вето на закони, проте не має повноважень розпуску парламенту. Парламент у президентській республіці виконує переважно законодавчу функцію і не може відправити уряд у відставку. Уряд формується президентом, не потребує довіри парламенту та несе відповідальність виключно перед главою держави. Важливу роль відіграє судова влада, яка здійснює контроль за конституційністю актів як парламенту, так і президента, забезпечуючи дотримання балансу влади. Прикладами президентських республік є США, Бразилія, Мексика.

Суперпрезидентська республіка є крайньою формою президентської республіки, за якої фактично все політичне життя держави зосереджується навколо особи глави держави. Для неї характерна надмірна концентрація влади

в руках президента, ослаблення або формальність системи стримувань і противаг, а інколи – елементи персоналізації чи навіть обожнювання влади, що може обґрунтовуватися ідеологічними або релігійними чинниками. Прикладами таких держав називають Сирію та Єгипет.

Парламентарна республіка – це форма правління, у якій провідна роль у системі державної влади належить парламенту. Хоча президент формально є главою держави, реальна політична влада зосереджується в руках парламенту та сформованого ним уряду. Уряд за конституцією може призначатися президентом, однак фактично формується парламентом і несе відповідальність виключно перед ним. Парламент не лише здійснює законодавчу діяльність, а й розв'язує ключові питання внутрішньої та зовнішньої політики держави. Президент, як правило, обирається шляхом непрямих виборів – парламентом або спеціальною виборчою колегією. Його повноваження мають переважно представницький характер, а всі акти глави держави підлягають контрасигнації прем'єр-міністра або відповідного міністра. Така форма правління передбачає високий рівень розвитку демократії, партійної системи та політичної культури суспільства. До парламентарних республік належать Австрія, Італія, Індія, Португалія, Чехія, Угорщина.

Змішана республіка поєднує риси як президентської, так і парламентарної форм правління. У таких державах президент є главою держави і обирається безпосередньо громадянами, володіє істотними повноваженнями та може активно впливати на політичний процес. Уряд призначається президентом, однак для здійснення своїх повноважень потребує довіри парламенту і є відповідальним як перед президентом, так і підзвітним парламенту. Прем'єр-міністр у цій системі відіграє самостійну роль і є другою за значенням посадовою особою в державі. Парламент обирається на основі загального виборчого права, здійснює законодавчу функцію та бере участь у формуванні уряду. Президент має право вето на закони, право розпуску парламенту та право законодавчої ініціативи, а його статус часто розглядається як арбітражний між гілками влади. Серед змішаних республік виділяють

парламентсько-президентські та президентсько-парламентські різновиди. Прикладами таких держав є Болгарія, Португалія, Словенія, Хорватія, Північна Македонія.

Політико-територіальний устрій держави відображає внутрішню організацію державної влади, принципи поділу території на окремі частини, їх правовий статус та механізми взаємодії між ними. Територія держави розуміється як простір, у межах якого здійснюється державна влада, а територіальний устрій – як система відносин між державою та її територіальними складовими. У зарубіжних країнах основними формами політико-територіального устрою є унітарна держава, федерація та конфедерація.

Унітарна держава є єдиною за своєю природою, а її територія поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають ознак державності. Для унітарної форми характерні єдина конституція, єдине загальнодержавне законодавство, єдина система органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Судова система в таких державах є цілісною та незалежною, а виконавчу владу здійснюють центральні органи та створені ними місцеві адміністрації. Поряд з цим функціонують органи місцевого самоврядування, яким держава може делегувати частину повноважень, здійснюючи контроль за їх реалізацією. До унітарних держав належать, зокрема, Франція, Італія, Японія, Велика Британія, Єгипет.

Залежно від рівня централізації публічної влади унітарні держави поділяються на децентралізовані, відносно децентралізовані та централізовані. У децентралізованих державах на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою діють виборні органи місцевої влади з чітко визначеним колом повноважень. У відносно децентралізованих поєднуються виборні органи та призначені представники центральної влади, які здійснюють адміністративний нагляд. Централізовані унітарні держави, навпаки, характеризуються відсутністю місцевої автономії та здійсненням влади на місцях виключно призначеними чиновниками.

Особливим елементом унітарної держави є *автономія* – спеціальні адміністративно-територіальні одиниці, створені з урахуванням національних, культурних, мовних або історичних особливостей населення. Автономії можуть виникати за умов компактного проживання етнічних груп, існування мовних спільнот або розсіяного проживання національних меншин. Залежно від цього розрізняють територіальні, корпоративні та персональні автономії. Територіальна автономія означає конституційно закріплене внутрішнє самоврядування частини території держави і є поширеною, зокрема, в Іспанії, Індії, Португалії.

Федерація є складною союзною державою, що складається з суб'єктів федерації, які мають певні ознаки державності та обмежену політичну самостійність. Федерації можуть утворюватися шляхом об'єднання незалежних держав або внаслідок інтеграції державоподібних утворень. За способом утворення розрізняють договірні та конститутивні федерації. За структурою федерації поділяються на симетричні, де всі суб'єкти мають однаковий правовий статус, та асиметричні, у яких окремі суб'єкти наділені різним обсягом повноважень.

Для федеративної держави характерним є поділ території на суб'єкти (штати, землі, провінції, кантони тощо), наявність у них власних конституцій, парламентів, урядів, а іноді й громадянства та символіки. Водночас суб'єкти федерації не мають суверенітету і, як правило, позбавлені права виходу зі складу держави. Зовнішньополітична діяльність зосереджується на федеральному рівні. Федераціям притаманний чіткий розподіл повноважень між центром і регіонами, а також двопалатний парламент, у якому верхня палата забезпечує представництво суб'єктів федерації. Прикладами федеративних держав є США, Канада, Німеччина, Швейцарія, Індія.

Конфедерація, на відміну від федерації, є союзом суверенних держав, створеним для досягнення спільних цілей, і зазвичай має тимчасовий характер. Вона не утворює єдиної державної влади, а її органи мають обмежену компетенцію, що залежить від волі держав-учасниць.

Конфедерація являє собою державно-правовий союз суверенних держав, об'єднаних для досягнення певних спільних цілей без утворення нової централізованої держави. Класичними прикладами конфедерацій в історії були Північноамериканські Об'єднані Штати в період з 1781 по 1787 рік та Швейцарія у 1815–1848 роках. Серед більш пізніх прикладів можна назвати Об'єднану Арабську Республіку, створену Єгиптом і Сирією в 1958 році як крок до загальноарабського єднання, яка розпалася через три роки, а також африканську Сенегамбію – об'єднання Сенегалу та Гамбії, що існувало з 1981 по 1988 рік.

Основними ознаками конфедерації є відсутність єдиної централізованої влади, податкової та фінансової систем, власного громадянства чи території. Виконання рішень органів конфедерації здійснюється лише урядами держав-членів, які при цьому зберігають право скасовувати ці рішення. Конфедерація утворюється на основі договору між кількома державами, при цьому всі члени зберігають свій суверенітет і мають право вийти з союзу в будь-який час. Такий порядок забезпечує максимальну автономію держав-членів, водночас дозволяючи координувати зусилля для досягнення спільних цілей.

Поняття державного режиму є більш широким і охоплює способи організації та здійснення державної влади, взаємодію між органами влади та громадянами. **Державний режим визначає** методи реалізації влади та взаємозв'язок між формою правління та політичним устроєм суспільства. Він може змінюватися без зміни форми правління, що ілюструє приклад Великобританії: хоча країна залишалася парламентарною монархією, від XIX століття її почали вважати країною парламентаризму через домінування парламенту, а на початку XX століття підсилення ролі уряду призвело до перетворення державного режиму на міністеріальний.

Державні режими поділяються на демократичні та антидемократичні. *Демократичний режим* забезпечує активну участь громадян у державних справах, формування політичної волі від окремої людини та громадянського суспільства до державних органів. Він може існувати як у президентських чи

парламентських республіках, так і у парламентарних монархіях, наприклад, в Аргентині, Італії або Іспанії. Характерними ознаками демократичного режиму є політична свобода, захист прав громадян, багатопартійність, наявність представницьких органів із широкими повноваженнями, поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Крім того, держава обмежує своє втручання в економічне та соціальне життя населення, а економічні ресурси розподіляються за принципом справедливості. Демократичний режим може проявлятися у формах ліберальної чи соціальної демократії, але в будь-якому випадку передбачає реальну участь громадян у прийнятті рішень.

Антидемократичні режими, навпаки, обмежують права і свободи громадян, особливо щодо їх участі у політичному житті. Сюди відносяться авторитарні та тоталітарні форми влади. *Авторитарний режим* характерний концентрацією влади в руках однієї особи, групи осіб або армії, обмеженням прав громадян, формальною конституцією та контролем судової системи виконавчою владою. Він може існувати як у монархічній, так і в республіканській формі, але не в парламентарних системах, де принципи парламентаризму обов'язкові. Авторитарні режими можуть бути воєнно-диктаторськими, монократичними або клерикальними, коли влада зосереджена в руках релігійних органів, з контролем за поведінкою громадян та обмеженням їх прав.

Тоталітарний режим характеризується повною концентрацією влади в руках однієї партії, заборонаю опозиційних організацій, поєднанням партійного та державного апарату, повним контролем за суспільним, духовним та економічним життям, ліквідацією приватної власності та застосуванням політичного терору. Така система повністю підкоряє індивідуальні інтереси волі держави, забезпечуючи максимальну централізацію та контроль над населенням.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке форма держави та які її основні складові?

2. Які відмінності між монархією та республікою як формами правління?
3. Які види республік існують і чим вони відрізняються?
4. Що таке політико-територіальний устрій та які його основні форми?
5. Чим відрізняються федерація, унітарна держава та конфедерація?
6. Що таке державний режим і які його види виділяють?
7. Які ознаки демократичного та антидемократичного державного режиму?
8. Наведіть приклади країн з різними формами правління та поясніть їх відмінності.
9. Порівняйте політико-територіальний устрій двох обраних зарубіжних держав і зробіть коротку характеристику їхніх особливостей.
10. Проаналізуйте конкретну країну і визначити, який у ній державний режим, наведіть ознаки, що це підтверджують.

7. ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття, функції та повноваження парламенту
2. Порядок формування, види та структура парламентів
3. Компетенція парламенту.
4. Внутрішня організація парламенту і його палат.
5. Порядок роботи парламенту.
6. Законодавчий процес.
7. Правовий статус парламентаря.

Методичні вказівки

Слово «**парламент**» походить від латинського **parlare** — «говорити», «розмовляти». Найдавнішим у світі вважається парламент Ісландії — **Альтинг**, заснований у IX столітті. На околицях Рейк'явіка й досі стоять великі камені, де вікінги збиралися для обговорення справ і прийняття рішень. Ісландці називають це «парламентом просто неба». До найдавніших представницьких органів також належать англійський парламент і іспанські кортеси.

Сьогодні термін «**парламент**» є універсальним позначенням вищого представницького й законодавчого органу держави.

Місце й роль парламенту зазвичай чітко визначені в конституціях, де підкреслюється його особливий статус. Наприклад:

- Конституція **Японії** (ст. 41) прямо проголошує парламент вищим органом державної влади та єдиним законодавчим органом країни.

- Конституція **США** закріплює, що вся законодавча влада належить Конгресу, який складається з Сенату та Палати представників.

У деяких конституціях статус парламенту не виділяється окремо, а просто перелічуються його повноваження. Наприклад, Конституція **Франції** зазначає, що закони приймаються парламентом, і вказує, які саме закони належать до його компетенції.

Практично в усіх сучасних державах (за винятком абсолютних монархій) існує парламент або аналогічний представницький орган.

Порядок формування парламенту залежить від його структури.

- **Однопалатні парламенти** зазвичай обираються безпосередньо громадянами.

- **Нижні палати** двопалатних парламентів майже завжди формуються шляхом прямих, загальних, рівних і таємних виборів. Саме нижня палата уособлює народне представництво, верховенство законодавчої влади та принцип народного суверенітету, оскільки обирається безпосередньо народом.

Винятки трапляються:

- У **Бутані** парламент двопалатний: Національна асамблея (нижня палата) – 47 депутатів обираються населенням; Національна рада (верхня) – 20 обираються, 5 призначає король. Депутати повинні мати вищу освіту.

- У **Єгипті** однопалатна Палата представників (596 депутатів): 120 – за партійними списками, 448 – незалежні кандидати, 28 – призначає президент.

- У **М'янмі** (Асамблея Союзу) – 664 місця: 25% зарезервовано для представників військових.

- У **Китаї** Всекитайські збори народних представників формуються непрямым шляхом – через збори народних представників провінцій, автономних районів і міст.

У **двопалатних парламентах** нижня палата завжди обирається народом, тоді як верхня формується різними способами:

1. **Прямі вибори** (рідко, але зустрічається).
2. **Непрямі (багатоступеневі) вибори** – найпоширеніший спосіб: Франція (Сенат обирається триступенево: депутатами Національних зборів, генеральних рад департаментів і муніципальних рад), Норвегія, Індія тощо.
3. **Призначення** – застосовується в Канаді, деяких країнах Співдружності (Антигуа, Багами, Бермуди, Ямайка). Також Бундесрат Німеччини формально складається з представників, призначених урядами земель.
4. **Спадкоємний (феодальний) принцип** – Палата лордів у Великій Британії (хоча зараз її склад суттєво реформований).
5. **Змішаний спосіб** – Італія (основна частина Сенату обирається, але президент призначає 5 осіб за видатні заслуги в науці, мистецтві, культурі; колишні президенти входять за правом); Індія (Рада штатів обирається непрямо, але 12 членів призначає президент за особливі заслуги).

Класифікація парламентів за обсягом компетенції – один із ключових критеріїв, що визначає їхню реальну роль і відносини з іншими гілками влади. У науці виділяють три основні групи:

1. **Парламенти з абсолютно обмеженою компетенцією** Конституція чітко перелічує повноваження, і парламент не може виходити за їхні межі. Класичний приклад – **Конгрес США**: ст. 1, розділ 8 Конституції містить 18 пунктів дозволених повноважень, а розділ 9 – заборони. Конгрес діє лише в цих рамках.

2. **Парламенти з абсолютно необмеженою (або «невизначеною») компетенцією** Конституція не встановлює вичерпного переліку повноважень – парламент може видавати закони з будь-яких питань. Юридично його компетенція необмежена (хоча реально обмежена політичними, соціальними та

міжнародними факторами). До цієї групи належать парламенти **Великої Британії, Нової Зеландії**, а також Італії та Ірландії (де конституції не містять вичерпних переліків).

3. Парламенти з відносно обмеженою компетенцією Характерні для федеративних держав. Повноваження розподілені між федеральним центром і суб'єктами федерації. Приклад – **Індія**: Конституція виділяє три списки:

- виключна компетенція федерації (тільки федеральний парламент);
- виключна компетенція штатів;
- спільна (конкурентна) компетенція – обидва рівні можуть видавати закони. Аналогічно в Німеччині, Малайзії та інших федераціях.

У літературі виділяють ще одну важливу основу класифікації парламентів – поділ на чотири основні моделі (групи), які пов'язані з устроєм вищої державної влади та характером відносин між парламентом і виконавчою владою.

1. Перша модель – парламенти в країнах із **парламентською формою правління** (парламентська республіка або парламентська монархія). Їх називають парламентами, що функціонують на основі **принципу парламентської відповідальності уряду**. Головна ознака – наявність інституту політичної відповідальності: парламент має право висловити вотум недовіри уряду й відправити його у відставку. Класичний приклад – **Великобританія** (так звана **Вестмінстерська модель**, за назвою Вестмінстерського палацу). Ця модель поширена в багатьох країнах: Нідерланди, Італія, Німеччина, Австрія, Болгарія, Угорщина тощо.

2. Друга модель – парламенти в країнах із **президентською формою правління**. Тут діє **жорсткий поділ влади** і система стримувань та противаг. Парламент не має права висловлювати недовіру уряду, а уряд – розпустити парламент. Класичний приклад – **США**: Конгрес не може відправити уряд у відставку, але президент має право вето, а Конгрес – імпічмент. Ця модель характерна для країн із сильною президентською владою.

3. Третя модель – парламенти в країнах із змішаною (напівпрезидентською) формою правління. Поєднують елементи парламентської та президентської систем. Парламент зберігає право вотуму недовіри уряду (існує реальна парламентська відповідальність), але президент має значні повноваження, зокрема право розпускати парламент. Класичний приклад – **Франція** (П'ята Республіка). Останнім часом до цієї моделі тяжіють деякі країни СНД, зокрема **Казахстан**.

4. Четверта модель – парламенти з декоративною або консультативною роллю (їх іноді називають законодорадчими або квазіпарламентами). Вони не мають реальної влади, а лише радять або формально затверджують рішення. Приклади:

- деякі ісламські монархії (Катар, Кувейт, Бахрейн, Об'єднані Арабські Емірати) – парламенти часто консультативні, монарх може їх розпускати чи відновлювати;

- країни з абсолютною монархією або збереженням соціалістичної системи (КНДР, Куба, Китай, В'єтнам, Лаос) – парламенти скликаються рідко (на 2–3 дні на рік), рішення приймаються одностайно, реальна влада належить партії чи лідеру.

Сучасніша класифікація парламентів (за ступенем активності та впливу) поділяє їх на чотири типи:

- **Активні** – відіграють провідну роль у законотворчості та формуванні/відставці уряду (можуть ініціювати імпичмент). Приклад – **Конгрес США**.

- **Реактивні** – виконавча влада домінує, але парламент зберігає вплив на уряд (взаємозалежність). Типові приклади – **Великобританія, Австралія, Канада** (англосаксонська модель).

- **Маргінальні** – парламент контролюється виконавчою владою настільки, що його внесок у політику мінімальний.

- **Мінімальні** – існують лише формально, «для вивіски», щоб створити ілюзію парламентаризму.

У теорії та практиці зарубіжних держав немає єдиного переліку форм роботи парламентів, але ключовою є **сесійна діяльність**. Парламент реалізує свої повноваження переважно на **сесіях**.

Сесія – це період, протягом якого проводяться пленарні засідання палат, комітетів і комісій, де вирішуються найважливіші питання. Іноді сесію визначають простіше – як загальні збори депутатів для реалізації компетенції парламенту.

Сесії скликаються по-різному:

- 1–4 рази на рік (залежно від країни);
- тривають зазвичай 6–8 місяців із перервами на канікули;
- у багатьох країнах парламент працює майже постійно, що робить депутатів професійними політиками (робота з відривом від основної діяльності).

Право скликання сесій належить різним суб'єктам:

- указом або актом глави держави (Великобританія, Японія – фактично за ініціативою уряду);
- автоматично за фіксованою датою в конституції чи регламенті (Франція, Італія, США – наприклад, перший понеділок вересня);
- рішенням самого парламенту (наприклад, у кінці попередньої сесії депутати самі визначають дату наступної).

Незалежно від того, чи закріплені повноваження парламенту в конституції чи законах, вони завжди охоплюють певні ключові сфери:

- **законодавча діяльність** (прийняття, зміна, скасування законів);
- **фінансова сфера** (бюджет, податки, державні фінанси);
- **контроль за діяльністю уряду** (інтерпеляції, запити, вотум недовіри, імпічмент);
- **формування інших органів влади** (участь у призначенні суддів, омбудсменів, членів незалежних органів тощо).

Законодавчий процес (законодавча процедура) у різних країнах і джерелах описується по-різному – кількість стадій і їхні назви можуть

варіюватися. Однак найбільш поширеним і логічним є поділ на чотири основні етапи:

1. **Законодавча ініціатива** – внесення законопроекту на розгляд парламенту.

2. **Обговорення законопроекту** – розгляд у комітетах, комісіях, пленарних дебатах.

3. **Прийняття законопроекту** – голосування та ухвалення остаточного тексту.

4. **Промульгація** – підписання закону главою держави та набрання ним чинності.

У **двопалатних парламентах** процедура має свої особливості. Законопроект, схвалений палатою, в яку його внесено, передається до іншої палати. У другій палаті він проходить аналогічні стадії: обговорення, комітетський розгляд, дебати, голосування. Для остаточного прийняття текст закону має бути **ідентичним** у обох палатах.

Якщо виникають розбіжності між палатами, застосовуються спеціальні процедури узгодження:

- процедура примирення (conciliation);
- метод «човника» (shuttle procedure) – законопроект передається туди-назад між палатами;
- створення погоджувальних (змішаних) комітетів;
- процедура подолання заперечень верхньої палати (наприклад, кваліфікованою більшістю в нижній палаті).

Правовий статус депутата парламенту регулюється конституціями, конституційними та органічними законами, регламентами палат, а також конституційними звичаями. Це комплекс прав, обов'язків і гарантій.

У сучасних демократичних державах панує концепція **вільного мандата**: депутат представляє не конкретну групу виборців чи округ, а **весь народ** (націю). Він не пов'язаний наказами чи дорученнями виборців і підкоряється лише своїй совісті. Приклади:

- ст. 67 Конституції Італії: «Кожен член парламенту представляє всю націю і виконує свої функції без обов’язкового мандата».

- ст. 38 Основного закону ФРН: «Депутати Бундестагу є представниками всього народу, не зв’язані наказами й дорученнями та підлеглі лише своїй совісті».

У минулому існував **імперативний мандат** (наприклад, за часів Паризької комуни): депутат отримував обов’язкові накази, мусив звітувати й міг бути відкликаний виборцями. Сьогодні ця модель практично не застосовується.

Проте вільний мандат не означає відірваності від виборців. У реальних умовах конкуренції на виборах депутати зацікавлені в переобранні, тому активно вивчають думку виборців: проводять зустрічі, соціологічні опитування, аналізують настрої. Саме конкурентні вибори створюють тісніший зв’язок, ніж формальний імперативний мандат.

Більшість депутатів у зарубіжних країнах працюють **професійно**: парламентська діяльність стає основним заняттям і джерелом доходу, часто з відривом від іншої професії.

Спеціальні права депутатів забезпечують незалежність і ефективність їхньої роботи:

- **Депутатська винагорода** (зарплата, жалування) – визначається законом, часто встановлюється самим парламентом.

- Фінансування **помічників** (у США конгресмен може мати 1–2 помічників у Вашингтоні та окрузі; голова комітету – до 18 осіб).

- Кошти на **представницькі витрати**, оренду офісу, квартири (службового житла зазвичай не надають).

- У деяких країнах зарплата депутатів частково або повністю звільнена від податків.

- Після кількох каденцій (зазвичай двох) – право на **підвищену пенсію** (рівну пенсії високопосадовця).

Обов’язки депутатів:

- участь у засіданнях палати (у деяких країнах, наприклад ФРН, за неявку застосовують санкції: штраф, позбавлення частини зарплати);
- право і обов'язок брати участь у дебатах, висловлювати думку;
- внесення законопроектів або поправок (в окремих країнах – самостійно, в інших – лише від фракції чи з певною кількістю підписів);
- право на усні та письмові запити до уряду;
- участь у комітетах і комісіях (постійних і тимчасових), контроль за виконавчою владою.

Депутат може входити до кількох комітетів (зазвичай 2–3), але головувати лише в одному. У деяких регламентах у «основній» комісії – вирішальний голос, в інших – дорадчий.

Два ключові інститути статусу депутата:

- **Депутатський імунітет** (недоторканність) – захист від кримінального та адміністративного переслідування. Депутата не можна арештувати, затримувати чи притягати до відповідальності без згоди палати (або спеціальної комісії). Виняток – злочин, скоєний на місці та з очевидними доказами (*flagrante delicto*). Мета – захистити депутата від тиску влади за його політичну діяльність.

- **Депутатський індемнітет** (парламентська недоторканність за висловлювання) – депутат не несе відповідальності за слова, голосування чи думки, висловлені в парламенті. Приклади:

- США: конгресмени та сенатори захищені лише за висловлювання в палатах.
- ФРН: заборона відповідальності за голосування чи думку в Бундестазі.
- Японія (ст. 51): члени парламенту не відповідають поза парламентом за слова чи голосування в палаті.

Термін дії імунітету різний: лише під час сесії, протягом усього мандата, або з додатковим періодом (Великобританія – 40 днів до і після сесії; Норвегія – плюс час поїздки до парламенту).

Рішення про зняття імунітету приймає:

- вся палата (голосуванням);
- спеціальна комісія з депутатської етики (складається з авторитетних депутатів із великим стажем).

Термін «**індемнітет**» у літературі та правовій доктрині вживається в двох основних значеннях (іноді джерела наводять обидва одночасно).

Перше (основне) значення – це **парламентська недоторканність за висловлювання та голосування** (freedom of speech and vote in parliament). Індемнітет означає, що депутат **не несе юридичної відповідальності** за свої промови, думки, голосування чи інші дії, здійснені в межах парламентської діяльності, навіть після закінчення строку його мандата. Це гарантія вільного волевиявлення депутата: він може говорити та голосувати відповідно до своєї совісті, не боячись переслідувань у майбутньому.

Такий захист особливо важливий у країнах, де можлива зміна політичного режиму чи влади: після втрати депутатського імунітету (який діє лише під час мандата) колишнього депутата теоретично могли б переслідувати за його попередню діяльність. Індемнітет убереігає від цього, забезпечуючи свободу слова в парламенті навіть після завершення повноважень.

Друге значення (менш поширене, але зустрічається в деяких країнах) – це **депутатська винагорода** (зарплата, жалування) за виконання парламентських обов’язків. У більшості розвинених демократій вона досить висока – часто прирівнюється до зарплати міністра або становить 70–80% від неї. Наприклад, у Франції існує традиція, коли депутати передають частину своєї зарплати до партійного фонду – вважається, що такий високий дохід не личить «народному обранцю», а частина коштів компенсує витрати партії на передвиборчу кампанію.

Отже, основними депутатськими привілеями є:

- **імунітет** – захист від кримінального та адміністративного переслідування під час мандата;
- **індемнітет** – свобода висловлювання та голосування без відповідальності (під час і після мандата).

Інші права та повноваження депутата (участь у сесіях, внесення законопроектів, запити, робота в комітетах тощо) не є виключно депутатськими – подібні повноваження можуть мати й інші державні службовці.

Порядок припинення депутатських повноважень

Повноваження депутата припиняються в кількох випадках:

1. **Закінчення строку повноважень** – після завершення терміну, на який обрано депутата, або після закінчення строку скликання парламенту. Якщо депутат дообраний у останній рік роботи парламенту, його мандат триває лише до завершення скликання.

2. **Достроковий розпуск парламенту** – припиняються повноваження всіх депутатів одночасно.

3. **Визнання виборів недійсними** – якщо виявлено порушення виборчого законодавства, шахрайство, фальсифікації тощо.

4. **Позбавлення мандата за рішенням парламенту** – за вчинення певних правопорушень (може поєднуватися зі зняттям імунітету).

5. **Добровільна відмова від мандата** – депутат може скласти повноваження за власним бажанням. Наприклад, у Франції депутат, призначений міністром, зобов'язаний піти у відставку з посади депутата (принцип несумісності).

6. **Несумісність посад** – у більшості європейських країн депутат не може одночасно обіймати державну посаду (міністр, суддя, державний службовець тощо).

7. **Інші підстави** – наприклад, у ФРН Конституційний суд може позбавити мандата депутата, який є членом забороненої (неконституційної) партії.

У палатах із **ротацією** (частковим оновленням) строк повноважень депутата не прив'язаний до строку повноважень палати загалом:

- Сенат США: сенатори обираються на 6 років, кожні 2 роки оновлюється 1/3 складу – Сенат діє безперервно.

- Сенат Франції: сенатори обираються на 9 років, після чого їхні повноваження закінчуються.

Контрольні запитання і завдання

1. Який зміст вкладається в термін «парламент»?
2. Якими обставинами пояснюється створення двопалатних парламентів у зарубіжних країнах?
3. Які повноваження мають парламенти?
4. Висвітліть законодавчий процес.
5. Які керівні органи є у палатах закордонних парламентів?
6. Як будується діяльність парламентських комітетів і комісій?
7. Дайте класифікацію парламентів.
8. Охарактеризуйте статус депутата парламенту.
9. Що означає посадова несумісність депутата?

8. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ ТА ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття і місце глави держави в системі влади.
2. Статус глави держави – монарха.
3. Статус глави держави – Президента.
4. Основні повноваження глави держави. Порядок заміщення посади глави держави.
5. Поняття, склад і структура уряду. Види урядів.
6. Компетенція уряду.

Методичні вказівки

У науковій літературі немає єдиної універсальної відповіді на питання про місце глави держави в системі органів влади. Залежно від країни його можна віднести:

- до жодної з гілок влади (нейтральна, арбітражна роль);
- одночасно до законодавчої та виконавчої гілок;

- виключно до виконавчої влади.

Місце й роль глави держави в кожній країні мають свою специфіку, зумовлену формою правління, політичним режимом, історичними традиціями, звичаями та судовими прецедентами. Водночас можна виділити найбільш загальні риси та типові особливості цього інституту.

У найзагальнішому вигляді глава держави – це або **монарх**, або **президент**, або (дуже рідко) **колегіальний орган**.

Колективний глава держави зустрічається в окремих країнах:

- **Боснія і Герцеговина** – Президія (три члени, по одному від кожного державотворчого народу);
- **Андорра** – співправителі: єпископ Уельський та президент Франції;
- **Сан-Марино** – два капітани-регента, яких обирає парламент (Генеральна рада) на 6 місяців; вони поєднують функції глави держави та виконавчої влади;
- **Швейцарія** – щорічно обирається президент Федеральної ради з числа її семи членів (ротаційний принцип).

Сучасна практика знає **шість основних варіантів** реалізації посади (або функції) глави держави:

1. **Монарх** – найдавніший і традиційний варіант. Існує три способи набуття престолу:

- спадковий (абсолютна більшість монархій: Велика Британія, Нідерланди, Бельгія, Японія, Таїланд тощо);
- призначення або вибори всередині династії (старійшинами родини): Саудівська Аравія, Есватіні, Катар та інші близькосхідні монархії;
- обрання колегами-монархами (главами суб'єктів федерації): єдиний приклад – **Малайзія**, де верховного правителя (Янг ді-Пертуан Агонг) на 5 років обирають султани дев'яти штатів.

2. **Президент** – найпоширеніший сучасний варіант. Три способи обрання:

- безпосередньо народом (прямі загальні вибори);
- парламентом;

- о спеціальною колегією (наприклад, члени парламенту + представники місцевих органів влади).

3. **Колегіальний орган**, що обирається парламентом на певний строк (нетиповий варіант). Приклади: колишній СРСР (Рада голів держав чи Президія Верховної Ради), сучасна **Куба** (Рада держави). Оскільки колегіальний орган не може виконувати деякі функції індивідуально (підпис документів, прийняття вірчих грамот), ці повноваження передаються одному з членів (голові чи уповноваженому представнику).

4. **Глава держави за сумісництвом** – коли функції виконує глава уряду. Приклад: прем'єр-міністри земель у **ФРН** – кожна земля має парламент і уряд, але окремого глави держави немає; прем'єр-міністр землі одночасно виконує роль глави суб'єкта федерації.

5. **Генерал-губернатор** як представник монарха в країнах Співдружності націй (колишніх домініонах). Британський монарх формально є главою держави в 15 країнах (Канада, Австралія, Нова Зеландія, Ямайка, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Тувалу тощо). У цих державах монарх призначає генерал-губернатора за рекомендацією місцевого уряду. Генерал-губернатор виконує повноваження глави держави на практиці, хоча юридично є лише представником британської корони.

6. **Незаконно здобутий глава держави** (узурпація влади) – найнестандартніший і найпроблемніший варіант. Це військові лідери після переворотів, голови хунт (термін походить з Латинської Америки), революційних рад (поширений в Африці) тощо. Зазвичай з такого органу швидко виділяється єдиний лідер, який проголошує себе президентом або верховним головнокомандувачем.

Окремий унікальний випадок – **Іран**. Формально президент є главою уряду, але реальним главою держави є **Верховний лідер** (рахбар), якого призначає Асамблея експертів (знаючі люди, обрані народом). Верховний лідер має ключові повноваження: призначає президента, підписує укази, контролює

Збройні сили тощо. Ця модель «двоголової» держави сформувалася після Ісламської революції 1979 року за ініціативи аятоли Хомейні.

У **монархічних державах** глава держави – монарх. Його статус суттєво відрізняється від президентського:

- **Регалії** (символи влади): корона, мантия, трон, скипетр, держава, меч, державний ключ тощо.
- **Титул** часто включає перелік володінь і підкреслює божественне походження влади.
- **Фінансування**: доходи від особистого майна + цивільний лист (асигнування з бюджету, затверджені парламентом).
- **Штат**: королівський двір – велика кількість чиновників і придворних.
- Раніше монарх вважався сувереном і «володарем» держави. Сьогодні палаци, коштовності, реліквії, мистецтво в замках розглядаються як національне надбання, а не особиста власність монарха.

Законодавча практика зарубіжних монархій передбачає кілька різних **систем престолонаслідування**. Вони фіксуються в конституціях, спеціальних законах про спадкування престолу, судових рішеннях та конституційних звичаях.

Прімотгенітура (право первородства) – найдавніша система, за якою престол успадковує народжений першим син монарха. Якщо він помирає до того, як престол стає вакантним, спадкоємцем стає його старший син (онук монарха), а не наступний за віком брат. Ця система існувала в стародавніх державах Близького Сходу та знайшла відображення в біблійному праві.

Основні сучасні системи престолонаслідування поділяються так:

1. **Салічна система** (салічний закон) Право на престол мають лише чоловіки – спадкоємці по чоловічій лінії. Жінки та їхні нащадки виключаються повністю. У сучасному світі ця система збереглася лише в **Японії**.

2. **Кастильська система** (кастильське право) – має два варіанти:

- **Традиційний** – пріоритет завжди за чоловіками: молодший брат має перевагу над старшою сестрою. Застосовувався у Великій Британії до 2011 року, зараз діє в **Іспанії** та **Монако**.

- **Сучасний** (шведська модель, абсолютне первородство) – престол успадковує старша дитина незалежно від статі. Вперше введена в **Швеції** 1980 року, згодом прийнята в **Норвегії, Бельгії, Нідерландах, Данії** та **Великій Британії** (з 2013 року).

3. Австрійська (габсбурзька, австро-угорська) система Поєднує спадкування як по чоловічій, так і по жіночій лініях, але з абсолютним пріоритетом чоловіків на будь-якому рівні спорідненості. Жінки могли претендувати на престол лише за повної відсутності чоловічих нащадків династії. У сучасних монархіях ця система вже не застосовується.

Інші відомі моделі:

- **Мусульманська система** – по суті, вибори монарха. Кандидатів обирає рада (аш-Шура), до складу якої входять члени правлячої родини та вищі релігійні діячі. Розглядається будь-який авторитетний родич монарха, особливо з релігійним авторитетом (Саудівська Аравія, Катар, ОАЕ тощо).

- **Племінна система** – новий монарх призначається радою племені, де вирішальний голос часто має королева-мати (Есватіні).

Якщо монарх неповнолітній або недієздатний (через вік чи стан здоров'я), вводиться **регентство**. Регент (або регентська рада) тимчасово виконує функції глави держави. Відмінність регента від монарха: він не має права розпоряджатися престолом (наприклад, зректися від імені монарха чи змінити порядок спадкування).

Окрім символів влади (корона, мантия, трон, скіпетр, держава, меч тощо) та титулу, що підкреслює божественне походження, монарх має низку привілеїв:

- **Фінансування** – цивільний лист (асигнування з бюджету, затверджені парламентом) + доходи від особистого майна.

- **Резиденція та королівський двір** – штат придворних чиновників.

- Раніше монарх вважався сувереном і власником держави. Сьогодні палаци, коштовності, мистецтво та історичні реліквії – національне надбання, а не особиста власність.

Юридична невідповідальність монарха – ключова особливість монархічної теорії: влада монарха походить від Бога, тому він не може бути притягнутий до відповідальності за злочини. Відповідальність несуть лише узурпатори або особи, що порушили династичні правила. Приклад: Жан-Бедель Бокасса в Центральноафриканській Республіці оголосив себе імператором у 1976 році, але після повалення в 1979 році був засуджений за канібалізм та інші злочини.

Монарха можна усунути законним шляхом:

- примусове зречення;
- повалення (якщо монарх відмовляється виконувати конституційні обов'язки або веде війну проти власного народу);
- фізичне усунення (історично).

Зречення – добровільна відмова монарха від престолу на користь іншого члена династії. Воно стосується лише його особисто й не змінює порядок спадкування для інших.

Спосіб обрання президента безпосередньо впливає на його місце, роль і реальну владу в країні.

У **президентських республіках та республіках зі змішаною (напівпрезидентською) формою правління** майже завжди застосовуються **прямі народні вибори** президента. Така система поширена в більшості країн Латинської Америки (Мексика, Чилі, Перу, Колумбія, Коста-Рика), в Азії (Філіппіни, Єгипет) та в Європі – у Франції. Президент отримує мандат безпосередньо від народу, що забезпечує йому високу легітимність і широкі повноваження.

У деяких президентських республіках використовуються **непрямі вибори** (США, Аргентина). Виборці обирають колегію вибірників (електорів), яка потім формально обирає президента. Однак у США ця система фактично

перетворилася на прямі вибори: переможець стає відомим уже в день голосування громадян, ще до офіційного підрахунку голосів вибірників. У таких випадках президент також отримує значну незалежність від парламенту.

У всіх країнах, де президент обирається прямим або непрямым шляхом, він зазвичай володіє реальною широкою владою. Такий спосіб обрання називають **позапарламентським**.

У **парламентських республіках** президента, як правило, обирають **непрямо**, багатоступенево – найчастіше двоступенево, рідше триступенево. Існує три основні варіанти:

1. Обрання виключно парламентом – без участі інших представницьких органів. Приклади: Туреччина, Іран, Ізраїль.

2. Обрання спеціальною виборчою колегією – до складу якої входять депутати парламенту та представники місцевих (регіональних) органів влади. Класичний приклад – **Італія**: президент обирається на спільному засіданні обох палат парламенту, до яких додаються по три представники від кожної області (від найменшої області Валле-д’Аоста – один представник). Це дозволяє президенту бути менш залежним від парламенту, оскільки в його обранні беруть участь і регіональні представники. Італія встановила найвищий віковий ценз для президента – не молодше 50 років.

3. Обрання колегією з представників федерального парламенту та суб’єктів федерації – у федеративних державах. Приклад – **Німеччина**: Федеральний президент обирається Федеральними зборами, до складу яких входять усі члени Бундестагу та рівна кількість представників земель, обраних ландтагами за принципом пропорційного представництва. Для перемоги потрібна абсолютна більшість голосів членів Федеральних зборів.

Оскільки інститут глави держави має універсальні риси, незалежно від форми правління (республіка чи монархія), можна виділити **загальні повноваження** глави держави, які характерні практично для всіх країн.

1. Представницькі функції – найуніверсальніші та найдавніші. Глава держави персоніфікує країну в її внутрішніх і зовнішніх зносинах. Ця роль

сягає часів абсолютних монархій, коли монарх уособлював державу. Основні прояви:

- головування на державних церемоніях і національних святах;
- звернення до народу з привітаннями, посланнями чи промовами з важливих приводів;
- офіційні звернення до парламенту;
- акредитація дипломатичних представників (підписання та видача вірчих грамот);
- прийом іноземних послів і вручення ними вірчих або відкличних грамот (посли акредитовані саме при главі держави);
- здійснення офіційних візитів за кордон (почесна варта, салют, гімн);
- ведення переговорів і підписання міжнародних договорів (ex officio – за посадою, без додаткових повноважень).

2. Повноваження у сфері державного управління Глава держави бере участь у формуванні виконавчої влади – призначенні уряду та його відставці.

- У президентських республіках президент персоніфікує виконавчу владу, призначає міністрів і зазвичай очолює уряд. Правило парламентської більшості не діє – президент не залежить від підтримки парламенту.

- У багатьох країнах найважливіші акти виконавчої влади видаються від імені глави держави, але з обов'язковою **контрасигнацією** (підписом прем'єр-міністра чи відповідального міністра).

3. Повноваження у сфері парламенту та законодавства

- Право скликати парламент на чергові чи позачергові сесії, відкривати/закривати сесії, розпускати палату(и) та призначати нові вибори (у певних країнах).

- Право **законодавчої ініціативи**.

- Право **промульгації** (підписання та офіційного оприлюднення) законів.

- Право **вето** – відмова підписати закон і повернення його на повторний розгляд парламенту. Розрізняють:

- **Абсолютне вето** – закон після відмови більше не розглядається (майже не застосовується в сучасному світі; формально існує у Великій Британії, але не використовується).

- **Відкладене (відносне) вето** – парламент може подолати вето повторним голосуванням:

- просте – повторне прийняття звичайною більшістю (Франція);
- ускладнене – подолання кваліфікованою більшістю (США – 2/3 голосів в обох палатах Конгресу).

- **Вибіркове (лінійне) вето** – незгода з окремими частинами закону (президент вимагає змін у конкретних статтях).

- **Кишенькове вето (США)** – якщо закон надійшов президенту менш ніж за 10 днів до кінця сесії Конгресу і він його не підписав, закон автоматично «гине» без можливості подолання вето.

4. Право видання власних нормативних і індивідуальних актів Глава держави видає декрети, прокламації, виконавчі накази тощо. Ці акти мають підзаконний характер, але іноді набувають законодавчого значення. Вони видаються самостійно (*ex officio*) і не є частиною парламентського законодавчого процесу.

Ці повноваження є універсальними для більшості глав держав (як монархів, так і президентів), хоча їхній реальний обсяг і ступінь використання залежать від форми правління та політичного режиму.

Поняття уряду, його статус і повноваження є одним із центральних у конституційному праві зарубіжних країн.

У найпоширенішому розумінні **уряд** – це вищий орган виконавчої влади, колегіальний орган, який здійснює повсякденне управління державою. У більшості країн його називають «рада міністрів», «кабінет міністрів», «уряд» або подібними термінами. Це група осіб, відповідальних за реалізацію політики в усіх сферах життя країни.

Водночас у деяких країнах (особливо в англomовних) термін «government» (уряд) має ширше значення – він охоплює весь державний механізм, включаючи законодавчу, виконавчу та судову гілки влади.

Назви уряду в різних країнах:

- Рада міністрів (Індія, Франція, Куба);
- Уряд (Чехія, Колумбія);
- Кабінет (Японія);
- Державна рада (Швеція, Норвегія, Фінляндія).

Види урядів найчастіше класифікують за партійним складом:

• **Партійні уряди:**

◦ Однопартійні – формуються партією, яка має абсолютну або домінуючу більшість у парламенті (Великобританія, Австралія) або призначаються президентом із членів своєї партії в президентських республіках.

◦ Багатопартійні (коаліційні) – створюються, коли жодна партія не має більшості; партії домовляються про розподіл посад і програму.

• **Безпартійні уряди** – бувають трьох типів:

1. Природні безпартійні – у країнах, де партії взагалі заборонені або відсутні (абсолютні монархії Близького Сходу: Саудівська Аравія, ОАЕ, Оман).

2. Перехідні (службові, ділові, уряди чиновників) – створюються в кризові періоди, коли парламентські сили не можуть сформувати коаліцію. Приклади: Нідерланди (1977), Фінляндія, Норвегія, Португалія, Італія, Марокко. У деяких конституціях це прямо передбачено (наприклад, ст. 99 Конституції Болгарії 1991 року).

3. Безпартійні за диктаторських режимів – коли партії заборонені, уряд формується військовими або авторитарними лідерами.

Залежно від підтримки парламенту:

• **Уряд більшості** – спирається на парламентську більшість (найпоширеніший тип).

- **Уряд меншості** – діє без стабільної більшості (Данія, Швеція, Індія в окремі періоди).

Уряд національної єдності (або уряд широкої коаліції) – формується в кризові часи (післявоєнний, післяреволюційний період, зовнішня загроза, економічна криза), коли об'єднуються навіть політичні супротивники заради спільної мети. Приклади: Бельгія, Греція, Ліван. Мета – консолідація всіх сил для подолання загальної небезпеки.

Порядок формування уряду залежить від форми правління. Виділяють два основні способи:

- **Парламентський спосіб** (парламентські республіки та монархії):
 - Англійська модель: лідер партії-переможця (або коаліції) призначається главою держави й формує уряд. Програма подається парламенту для схвалення (Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Індія, Малайзія).
 - Парламентське голосування за кандидатуру глави уряду: парламент обирає прем'єр-міністра (ФРН – Бундестаг, Японія – обидві палати з перевагою нижньої, Швеція).
 - Позитивний парламентаризм: уряд мусить отримати вотум довіри парламенту (Греція, Італія, Польща, Туреччина). Термін на отримання – від 10 днів (Італія) до 80 днів (Чехія).
 - Негативний парламентаризм: уряд діє, доки не отримає вотум недовіри (Данія, Нідерланди, Норвегія). Уряд меншості можливий.

- **Позапарламентський спосіб** (президентські республіки): президент призначає главу уряду та міністрів самостійно (США, більшість країн Латинської Америки, багато країн Африки та Азії).

У **змішаних республіках** (Франція) президент призначає прем'єр-міністра, але зазвичай того, хто має підтримку парламентської більшості. Якщо президент і парламентська більшість з різних таборів – виникає «співіснування» (cohabitation), коли президент змушений призначати прем'єра від опозиції.

Уряд у парламентських системах формується зазвичай так: спочатку затверджується глава уряду, потім він пропонує склад кабінету (затверджується цілком або вважається його прерогативою). У Швейцарії всі 7 членів Федеральної ради обираються обома палатами Федеральних зборів.

У більшості випадків ключову роль відіграють партії та парламентська більшість: склад уряду та програма визначаються заздалегідь у переговорах, а формальні процедури мають технічний характер.

Повноваження уряду – надзвичайно широкі й охоплюють майже всі сфери державного життя:

- **Політичне керівництво:** розробка та реалізація внутрішньої й зовнішньої політики, формування основного курсу держави. Програми уряду можуть бути детальними або лаконічними, мати гучні назви («Нові рубежі», «Велике суспільство» в США, «Відновлення величі Франції» за де Голля) або бути просто курсом на стабілізацію економіки чи безпеку.

- **Управлінські функції** – основна сфера: координація діяльності міністерств, видання наказів і директив, управління економікою, соціальною політикою, культурою, освітою, спортом, туризмом тощо. Уряд контролює державну службу, призначає на вищі посади, здійснює нагляд і покарання за порушення.

- **Зовнішньополітичні повноваження:** ведення переговорів, підписання договорів (*ex officio*), внесення їх на ратифікацію парламенту.

- **Надзвичайні повноваження:** оголошення надзвичайного чи воєнного стану, зосередження влади в кризові періоди (особливо детально врегульовано в Німеччині – розділ X-а Основного закону).

- Інші функції: амністії, пом'якшення покарань (у деяких країнах), контрасигнація законів (Японія), контроль ЗМІ (заборона порнографії, пропаганди насильства тощо).

Уряд спирається на потужний адміністративний апарат (чиновництво), закріплений у конституціях багатьох країн (Франція ст. 20, Японія ст. 73, Іспанія ст. 97).

У **президентських республіках**, а також в **абсолютних і дуалістичних монархіях** засідання уряду відбуваються на розсуд глави держави, який одночасно є керівником виконавчої влади. Засідання зазвичай проводяться регулярно, але поділяються на два типи:

- **офіційні (формальні)** – проводяться, наприклад, раз на тиждень; на них вирішуються заздалегідь підготовлені питання;
- **робочі** – скликаються за потреби, у міру виникнення термінових справ.

Форма роботи на таких засіданнях – не стільки колегіальне прийняття рішень, скільки нарада членів кабінету для надання допомоги главі держави (або главі виконавчої влади) у підготовці та формулюванні остаточного рішення. Крім міністрів і секретарів департаментів, на засіданнях часто присутні помічники глави держави та ключові державні службовці. Рішення завжди приймає особисто глава держави (або глава виконавчої влади), тому важлива не стільки посада учасників, скільки якість і обґрунтованість запропонованого рішення.

У **парламентських республіках і парламентських монархіях** рівень колегіальності значно вищий. Він особливо зростає в коаліційних урядах, де на засіданнях представлені різні партії та доводиться узгоджувати позиції. В однопартійних урядах колегіальність нижча: лідер партії (прем'єр-міністр) несе основну відповідальність і фактично одноосібно приймає остаточні рішення.

У більшості країн чергові засідання уряду проводяться **раз на тиждень** (Великобританія, Індія, Іспанія), **двічі** (Японія, Ірландія) або навіть **тричі на тиждень**. Порядок денний і черговість розгляду питань визначає глава уряду. Доповідають міністри, відповідальні за свої галузі. Якщо питання стосується кількох відомств – доповідає координатор, призначений прем'єром.

Якщо питання добре підготовлене й позиції узгоджені заздалегідь – відбувається формальне обговорення й швидке ухвалення рішення. За складних, суперечливих питань виникають дискусії, але остаточне рішення приймає **прем'єр-міністр** (глава уряду).

На всіх засіданнях ведуться протоколи – цим займається спеціальний посадовець: генеральний секретар уряду (Франція), секретар кабінету (Великобританія) тощо. Протоколи вважаються секретними й ніколи не публікуються.

Ранг засідань може відрізнятися залежно від присутності ключових осіб:

- **У Франції:**

- якщо присутній президент – це **Рада міністрів** (вищий ранг);
- якщо головує прем'єр-міністр – це **Рада кабінету** (нижчий ранг).

- **У Норвегії:**

- двічі на тиждень – засідання кабінету під головуванням прем'єра;
- раз на тиждень – Державна рада під головуванням короля (вищий ранг).

Найважливіші рішення в парламентських системах часто ухвалюються **до офіційних засідань** – на попередніх консультаціях, нарадах комітетів або неформальних зустрічах.

У багатьох країнах у структурі уряду діють **внутрішні спеціалізовані органи** – комітети та комісії (постійні чи тимчасові, спеціалізовані чи універсальні). Вони готують рішення, а іноді навіть приймають їх самостійно.

Найрозвиненіша система комітетів кабінету – у **Великій Британії**: спочатку допоміжні, вони поступово стали самостійними органами з серйозною компетенцією, рішення яких мають майже таку ж силу, як рішення повного кабінету.

У **ФРН** комітети часто називають «малими кабінетами»: економічний, соціальний, фінансовий тощо; найважливіший – Федеральна рада з питань безпеки.

В **Індії** діє Комітет з політичних питань (внутрішня стратегія уряду). У **Канаді** – Комітет пріоритетів і політики (очолює прем'єр-міністр).

Політичне керівництво – провідна роль уряду в усіх країнах. Уряд формулює, планує та реалізує основний курс внутрішньої й зовнішньої політики. Політика держави визначається не лише урядом, а й партіями,

блоками, асоціаціями, але саме уряд є головним виконавцем волі виборців, вираженої через вибори парламенту чи президента.

Програми уряду можуть бути:

- детальними (томи з розписом економіки, соціальної сфери, будівництва тощо);
- лаконічними (зміна пріоритетів, нові союзи);
- з гучними назвами («Велике суспільство», «Нові рубежі», «Боротьба з бідністю» в США; «Відновлення величі Франції» за де Голля).

Програма – це не лише текст, а весь комплекс заходів. Якщо вона призводить до зростання добробуту, зміцнення економіки – народ підтримує уряд. Якщо ні – уряд втрачає довіру й іде у відставку (приклад: перемога консерваторів Тетчер над лейбористами у Великій Британії завдяки кращим економічним результатам).

Управлінські повноваження – основна функція уряду як головного органу державного управління. Уряд координує діяльність усіх міністерств і відомств, видає накази, директиви, забезпечує вертикаль управління. Він спирається на адміністративно-бюрократичний апарат (закріплений у конституціях: Франція ст. 20, Японія ст. 73, Іспанія ст. 97).

Уряд призначає на вищі, середні та інші посади (цивільні й військові). У президентських республіках це робить глава держави, у парламентських – фактично глава уряду (формально – від імені глави держави). Уряд контролює державних службовців, застосовує дисциплінарні заходи за порушення. У багатьох країнах дії чиновників можна оскаржити в адміністративній юстиції.

Зовнішньополітичні повноваження – одна з ключових сфер. Уряд веде переговори, підписує договори й угоди (ex officio, без додаткових повноважень), вносить їх на ратифікацію парламенту. Правове регулювання в цій сфері мінімальне – уряд має широку свободу дій.

Надзвичайні повноваження закріплюються спеціальними законами: уряд може оголосити воєнний чи надзвичайний стан, зосередити всю владу в

своїх руках (найдетальніше – в Німеччині, розділ X-а Основного закону, ст. 87а тощо).

Інші повноваження:

- амністії, пом'якшення покарань (у деяких країнах);
- контрасигнація законів (Японія);
- управління економікою, соціальною сферою (допомога нужденним, безробітним), культурою, спортом, туризмом;
- контроль ЗМІ (заборона порнографії, пропаганди насильства тощо).

Уряд – центральний орган реалізації політики, обраної народом через вибори, і його ефективність безпосередньо впливає на добробут країни та довіру громадян.

Контрольні запитання і завдання

1. У чому полягає юридичний зміст поста голови держави?
2. Назвіть і охарактеризуйте повноваження голови держави.
3. Якими правами й привілеями володіє монарх?
4. Опишіть системи престолонаслідування.
5. Які є підстави для припинення повноважень монарха?
6. Як реалізується право вето президента?
7. Опишіть процедуру імпічменту.
8. У яких державах існує колегіальний глава держави?
9. Дайте визначення поняття уряду.
10. Як будуються відносини уряду, голови держави і вищого законодавчого органа залежно від форми правління й державного режиму в країні?
11. У чому суть інституту делегованого законодавства?
12. Охарактеризуйте правовий статус голови уряду.
13. Які функції в «міністра без портфеля»?
14. Назвіть способи формування уряду.
15. Яка структура урядів?

16. Якими повноваженнями володіють уряди?

17. Які функції виконують уряди?

9. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття та особливості судової влади в зарубіжних країнах
2. Судові органи: види, структура та порядок формування
3. Моделі судових систем
4. Конституційно-правовий статус суддів у зарубіжних країнах
5. Конституційна юстиція

Методичні вказівки

Судова влада є самостійним видом державної влади, що полягає у здійсненні правосуддя спеціально уповноваженими органами держави – судами. Вона реалізується через правову діяльність, спрямовану на вирішення правових спорів, захист прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечення законності й правопорядку в суспільстві. Кожен судовий орган виступає незалежним носієм судової влади та здійснює свої повноваження об'єктивно, неупереджено й на засадах верховенства права.

Судова діяльність охоплює виконання основних завдань держави шляхом здійснення правосуддя всіма ланками судової системи. Саме через суди держава реалізує свою функцію вирішення конфліктів у суспільстві, ухвалюючи обов'язкові для виконання правові рішення. У цьому контексті юстиція розглядається як система судів, уповноважених розглядати спірні та конфліктні правовідносини й забезпечувати відновлення порушених прав.

Соціальна роль судової влади в демократичному суспільстві полягає у забезпеченні верховенства права, реальному захисті прав і свобод людини та громадянина, а також у підтриманні правопорядку. Через судову систему держава легалізує застосування примусу, проте такий примус можливий виключно в межах закону та за умови дотримання основоположних прав

людини. Саме суд виступає гарантом справедливості й балансу між інтересами особи, суспільства і держави.

Судова влада має низку характерних особливостей:

- 1) вона здійснюється суддями одноособово або колегіально залежно від категорії справи;
- 2) суд є незалежним у своїй діяльності, хоча й взаємодіє із законодавчою та виконавчою гілками влади в межах системи стримувань і противаг;
- 3) судові рішення не повинні ґрунтуватися на політичних, ідеологічних чи інших позаправових мотивах, хоча повна деполітизація судової діяльності на практиці є складною;
- 4) судові процедури, як правило, є тривалими та відбуваються в межах судових округів, які не завжди збігаються з адміністративно-територіальним устроєм держави;
- 5) важливою гарантією незалежності судової влади є суддівське самоврядування, що реалізується через діяльність рад суддів, кваліфікаційних колегій та інших органів суддівської спільноти.

Організація судової влади ґрунтується на низці конституційних принципів. Серед них важливе місце посідає принцип участі населення у здійсненні правосуддя, який реалізується через інститут присяжних або народних засідателів у ряді держав. Не менш значущим є принцип рівного доступу до правосуддя, що гарантує кожному право звернутися до суду для захисту своїх прав і законних інтересів. Принцип незалежності судів і суддів забезпечує захист від будь-якого зовнішнього впливу, а принцип законності процедури передбачає розгляд справ виключно у порядку, встановленому законом.

Здійснення правосуддя базується на фундаментальних процесуальних принципах. Судові засідання, як правило, є відкритими і гласними, а судові рішення оголошуються публічно. Усність судового процесу забезпечує повне й всебічне з'ясування обставин справи. Змагальність сторін гарантує рівні можливості у наданні доказів і відстоюванні правових позицій. Важливе значення мають принцип підсудності, право особи на захист на будь-якій стадії

процесу, презумпція невинуватості та заборона подвійного притягнення до відповідальності за одне й те саме правопорушення.

Судові органи є основним елементом системи судової влади. Вони забезпечують реалізацію правосуддя, вирішення спорів, а також захист прав, свобод і законних інтересів громадян. У кожній державі судова система має власну структуру, принципи побудови та порядок формування судів.

Система судової влади охоплює всі суди держави, які разом утворюють єдину або багаторівневу судову структуру.

У країнах англосаксонської правової системи (Велика Британія, США, Канада) існує єдина система судів, яка завершується Верховним судом як найвищою інстанцією.

Для континентальної Європи (Німеччина, Австрія) характерна полісистемність, тобто наявність кількох незалежних судових систем – загальних і спеціалізованих судів, кожна з яких має власну вищу ланку.

У романських країнах (Франція, Італія, Швеція) поряд із загальними судами існує окрема система адміністративної юстиції, яка розглядає спори між громадянами та державними органами.

У мусульманських державах поряд із державними судами діють шаріатські суди, які розв'язують питання відповідно до норм ісламського права.

В окремих країнах (наприклад, Франція) створюються спеціальні суди для розгляду питань конституційної відповідальності вищих посадових осіб.

Види судових органів:

✓ Конституційні суди здійснюють конституційний контроль, перевіряють відповідність законів Конституції (наприклад, Конституційний суд ФРН, Конституційна рада Франції).

✓ Суди загальної юрисдикції розглядають кримінальні, цивільні, сімейні, трудові справи (наприклад, Верховний суд США, суди Англії та Уельсу).

✓ Спеціальні суди займаються окремими категоріями справ: військові суди, адміністративні, трудові, фінансові, податкові (такі суди діють у Франції, Італії, Нідерландах, США, Швеції).

✓ Мусульманські (шаріатські) суди розглядають питання релігійного, сімейного та спадкового права лише серед мусульман.

✓ Церковні суди діють при релігійних організаціях, розглядають справи духовенства та парафіян на основі канонічного права.

✓ Суди звичаєвого права (племінні) поширені в країнах Африки та Океанії, вирішують спори на основі місцевих звичаїв.

Система судів загальної юрисдикції зазвичай має чотири рівні:

1. Первинна ланка – мирові, дільничні або поліцейські судді, які розглядають незначні справи.
2. Основна ланка – окружні суди, трибунали або районні суди.
3. Апеляційна ланка – апеляційні суди, які переглядають рішення нижчих інстанцій.
4. Вища (касаційна) ланка – Верховний або Вищий суд, який забезпечує однакове застосування закону на всій території країни.

У сучасному світі існує кілька **основних моделей судових систем**, які сформувалися під впливом історичних, культурних, релігійних і правових традицій різних країн. Найбільш поширеними є англосаксонська, романо-германська, соціалістична та мусульманська моделі.

Англосаксонська модель судової системи характерна для таких країн, як Велика Британія, США, Канада та Австралія. В її основі лежить єдина система судів, очолювана Верховним судом, який відіграє ключову роль у формуванні правозастосовної практики. Головним джерелом права визнається судовий прецедент, що надає суду правотворчу функцію. Суддя в процесі здебільшого займає пасивну позицію, забезпечуючи дотримання процедури та керуючи судовим засіданням, тоді як основну роль у встановленні фактичних обставин відіграють сторони. Важливою особливістю є участь присяжних, які розв'язують питання винуватості, у той час, як суддя визначає правові наслідки.

Для цієї моделі характерні апеляційна форма перегляду судових рішень без касаційного провадження, значна роль мирових суддів та широке застосування виборності суддів, особливо на місцевому рівні.

Романо-германська модель судової системи притаманна Франції, Німеччині, Італії, Іспанії, Австрії, Україні та іншим країнам континентальної Європи. Вона характеризується відсутністю єдиної судової системи та наявністю кількох самостійних гілок юстиції, зокрема загальної, адміністративної та фінансової. Основним джерелом права є писаний закон, який має пріоритет над судовою практикою, хоча остання фактично враховується при розгляді справ. Суддя в цій моделі відіграє активну роль у процесі, безпосередньо бере участь у з'ясуванні обставин справи та дослідженні доказів. Можлива участь у судочинстві непрофесійних суддів – асізів або шефенів, тоді як інститут суду присяжних застосовується обмежено. Для романо-германської моделі характерне поєднання апеляційного, касаційного та ревізійного перегляду судових рішень, а також розвинена система суддівського самоврядування як гарантія незалежності судової влади.

Соціалістична модель судової системи була поширена в колишньому СРСР і зберігається в окремих державах, зокрема Китаї, Кубі, Північній Кореї та В'єтнамі. Її визначальними рисами є виборність суддів і народних засідателів, а також формальна рівність суддів і засідателів під час ухвалення рішень. Судові округи, як правило, збігаються з адміністративно-територіальним поділом держави. Судова діяльність перебуває під суттєвим впливом державної або партійної влади, що обмежує реальну незалежність судів. Характерною особливістю цієї моделі є розгляд справ не лише з правових, а й з ідеологічних позицій, із орієнтацією на інтереси держави та панівної політичної доктрини.

Мусульманська модель судової системи притаманна таким країнам, як Саудівська Аравія, Іран, Пакистан, Судан і Марокко. Судочинство в цих державах здійснюється на основі норм шаріату – релігійного мусульманського права, а суд вважається підпорядкованим виключно Аллаху та Корану. Судові справи, як правило, розглядаються щодо осіб мусульманського віросповідання

або тих, хто добровільно погодився підкорятися такому суду. Інститут присяжних або народних засідателів у цій моделі відсутній, а можливості оскарження судових рішень є обмеженими або майже не передбаченими. В окремих державах можуть функціонувати вищі мусульманські суди, які здійснюють контроль за рішеннями нижчих судових інстанцій.

До основоположних конституційно-правових принципів, що визначають **правовий статус суддів**, належать призначення на посаду, незмінюваність, незалежність, несумісність із іншими видами діяльності та суддівський імунітет. Саме ці засади покликані забезпечити професійність, стабільність і неупередженість судової влади.

У більшості сучасних держав переважає принцип призначуваності суддів. Призначення здійснюється на підставі спеціальної, чітко врегульованої законом процедури, яка передбачає попередній професійний відбір, належну освіту, стаж, високі моральні якості та спеціальну підготовку кандидатів. Формування суддівського корпусу зазвичай відбувається у два етапи: спочатку здійснюється відбір кандидатів уповноваженими органами (радами магістратури, міністерствами юстиції, кваліфікаційними комісіями або судовими органами), а на другому етапі відбувається безпосереднє призначення або, рідше, вибори суддів. У багатьох країнах акт призначення належить до компетенції глави держави, що підкреслює його особливе конституційне значення. Водночас у низці держав зберігається практика виборності суддів чи окремих учасників судочинства, зокрема присяжних або народних засідателів.

Принцип незмінюваності означає стабільність перебування судді на посаді. Як правило, суддя обіймає посаду довічно або до досягнення встановленого законом граничного віку, а його звільнення чи переведення можливе лише з підстав і в порядку, прямо передбачених законом. Без згоди судді він не може бути усунутий або переведений на іншу посаду, за винятком випадків дисциплінарної відповідальності чи обвинувального вироку суду. Поширеною є також інститут добровільної відставки судді.

Незалежність суддів визнається одним із ключових конституційних принципів і означає, що при здійсненні правосуддя суддя підкоряється виключно закону. Будь-який зовнішній вплив на судову діяльність забороняється. Цей принцип забезпечується як правовими, так і матеріальними гарантіями, зокрема особливим порядком призначення і звільнення, строком повноважень та належним рівнем матеріального забезпечення. У деяких країнах незалежність суддів прямо не закріплена в конституції, але впливає з принципу неупередженості та спеціального законодавства про статус суддів.

Принцип несумісності полягає в забороні поєднання суддівської посади з іншою державною, політичною або оплачуваною діяльністю. Метою цього обмеження є запобігання конфлікту інтересів і забезпечення повної зосередженості судді на здійсненні правосуддя. Як виняток у ряді держав допускається наукова або викладацька діяльність.

Суддівський імунітет гарантує особливий правовий захист судді. Він не може бути притягнутий до юридичної відповідальності за зміст ухвалених рішень, а також користується особистою недоторканністю. Притягнення судді до кримінальної чи дисциплінарної відповідальності можливе лише за спеціальною, ускладненою процедурою, встановленою законом. У сукупності ці принципи забезпечують реальну автономію судової влади та довіру суспільства до суду.

Конституційна юстиція охоплює діяльність уповноважених державних органів, спрямовану на забезпечення верховенства конституції та перевірку відповідності їй законів і інших нормативно-правових актів, тобто здійснення конституційного контролю. Такий контроль може мати політичний або судовий характер. Політичний контроль реалізується органами публічної влади політичного характеру – парламентом, президентом, урядом, – однак ускладнення правового регулювання та зростання кількості нормативних актів зумовили потребу в спеціалізованому судовому контролі.

У світовій практиці сформувалися дві основні моделі судового конституційного контролю – американська та європейська. Американська

модель, характерна для країн англосаксонської правової системи, передбачає перевірку конституційності актів судами загальної юрисдикції. Питання неконституційності може бути порушене під час розгляду конкретної справи, а остаточне слово належить верховному суду. Закон, визнаний неконституційним, формально не скасовується, але фактично втрачає юридичну силу через його незастосування судами. Така модель зумовлена прецедентним характером права, де судові рішення є джерелом права.

Для більшості європейських держав, що належать до романо-германської правової традиції, властива інша модель. Оскільки тут провідну роль відіграє писане право, конституційний контроль здійснюється спеціальними органами – конституційними судами, трибуналами або радами. Подібні інституції функціонують у багатьох країнах Європи, а також були запроваджені в окремих державах Латинської Америки. У деяких країнах застосовується змішаний підхід, коли загальні суди можуть ініціювати питання конституційності, передаючи його на розгляд спеціального конституційного органу.

У федеративних державах поряд із загальнонаціональними органами конституційного контролю створюються також відповідні інституції на рівні суб'єктів федерації. Формування органів конституційної юстиції здійснюється різними способами: парламентським, позапарламентським або змішаним, причому найпоширенішим є саме змішаний механізм, що забезпечує участь кількох гілок влади.

Судді органів конституційного контролю зазвичай призначаються на тривалі, обмежені строки без права повторного обрання, що сприяє їх незалежності. Часто застосовується ротація складу з метою забезпечення стабільності та спадкоємності діяльності. Кількісний склад таких органів є відносно невеликим і не залежить від чисельності населення держави. До кандидатів висувуються підвищені вимоги щодо віку, професійного досвіду, моральних якостей і політичної нейтральності.

Основними напрямками діяльності органів конституційної юстиції є перевірка конституційності нормативних актів, офіційне тлумачення

конституції, захист основних прав і свобод людини, вирішення спорів між органами влади, між федерацією та її суб'єктами, а також розгляд питань, пов'язаних із виборами та імпічментом глави держави.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке судова влада і які її основні особливості у зарубіжних країнах?
2. Які основні види судових органів існують і як вони формуються?
3. Чим відрізняються моделі судових систем у різних країнах світу?
4. Які гарантії незалежності та статусу мають судді в зарубіжних країнах?
5. Що таке конституційна юстиція і яка її роль у правовій системі?
6. Які повноваження мають конституційні суди та суди верхньої інстанції?
7. Як забезпечується баланс між судовою владою та іншими гілками влади?
8. Наведіть приклади різних моделей судових систем і поясніть їх особливості.
9. Проаналізуйте процедуру призначення суддів у двох обраних зарубіжних країнах та порівняти її.
10. Оберіть конкретну країну та опишіть роль конституційної юстиції у контролі за дотриманням конституції.

10. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Територіальний устрій держави
2. Організація публічної влади суб'єктів федерації
3. Організація публічної влади на місцях
4. Порядок формування органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах
5. Компетенція органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах

6. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах

Методичні вказівки

Територіальний устрій держави визначає, як організована влада на різних рівнях території країни. Основні форми – унітарна та федеративна. В унітарних державах (Франція, Італія, Велика Британія, Японія, Швеція) вся влада концентрується в центрі, а нижчі рівні (регіони, департаменти, графства) є адміністративними одиницями без власного суверенітету. Децентралізація може бути значною, як у Франції чи Італії, де регіони мають широкі повноваження.

Федеративні держави (США, Німеччина, Канада, Австралія, Індія, Бразилія) складаються з суб'єктів федерації (штатів, земель, провінцій), які мають власну конституцію, законодавчі, виконавчі та судові органи, а також певний суверенітет. Існують також змішані чи регіональні держави (Іспанія – автономні співтовариства, Бельгія – федерація з елементами конфедерації). Вибір форми залежить від історичних, етнічних, географічних та політичних факторів.

У федераціях суб'єкти мають власну систему органів влади, яка часто дублює федеральну. У США кожен штат має конституцію, двопалатний (або однопалатний у Небрасці) законодавчий орган, губернатора та суди. У Німеччині землі мають парламенти (ландтаги), уряди на чолі з прем'єр-міністром та конституційні суди.

Компетенція суб'єктів визначається принципом розподілу повноважень: виключні повноваження федерації (оборона, зовнішня політика), виключні суб'єктів (освіта, поліція, муніципальні справи) та спільні (екологія, транспорт). Суб'єкти федерації часто представлені в верхній палаті федерального парламенту (Сенат США, Бундесрат Німеччини).

Місцева влада організована на рівні муніципалітетів, комун, графств, округів чи районів. У унітарних державах вона підпорядкована центральній владі, але з різним ступенем автономії. У Франції – комуни, департаменти та

регіони з виборними радами. У Великій Британії – унітарна модель з графствами та районами, де повноваження делеговані центром.

У федераціях місцева влада підпорядкована суб'єктам федерації (штатам у США, землям у Німеччині). Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р. вплинула на багато країн, гарантуючи автономію місцевих органів у межах закону.

Органи місцевого самоврядування переважно формуються шляхом прямих виборів населенням. У більшості країн (Франція, Італія, США, Німеччина) обираються муніципальні ради (ради комун, міські ради), а виконавчі органи – або безпосередньо (мер у Франції, бургомістр у деяких містах США), або радою (мер як голова ради у Великій Британії).

Існують різні системи: мажоритарна (Велика Британія, Франція для малих комун), пропорційна (Швеція, Італія). Термін повноважень – 4–6 років. У деяких країнах можливе призначення представників центру (префект у Франції контролює законність).

Компетенція місцевих органів включає питання, близькі до повсякденного життя громадян: комунальні послуги (водопостачання, каналізація, сміття), місцеві дороги, громадський транспорт, початкова освіта, соціальна допомога, культура, спорт, місцеве планування та забудова. У децентралізованих системах (Швеція, Німеччина) повноваження ширші, включаючи поліцію чи податки.

Фінансування – власні податки (місцевий податок на майно), дотації з центру та субвенції. Принцип субсидіарності (Європа) передбачає, що рішення приймаються на найближчому до

Контроль поділяється на державний (за законністю) та політичний (через вибори). У унітарних державах значний адміністративний контроль: префекти у Франції, Італії можуть скасовувати незаконні акти. У федераціях контроль здійснюють суб'єкти федерації.

Судовий контроль – через адміністративні суди (Франція, Німеччина) або загальні суди (США). Фінансовий контроль – аудиторські органи. Європейська

хартія вимагає, щоб контроль був пропорційним і не порушував автономію. Органи самоврядування можуть оскаржувати надмірний контроль у конституційних судах.

Контрольні запитання і завдання

1. Поясніть відмінності між унітарною та федеративною формами територіального устрою держави. Наведіть приклади країн для кожної форми.
2. Охарактеризуйте основні принципи розподілу компетенції між федерацією та її суб'єктами. Як це реалізовано в США та Німеччині?
3. Порівняйте організацію публічної влади на місцевому рівні в унітарних державах (наприклад, Франція та Великобританія) та в федеративних (наприклад, США та Німеччина).
4. Які основні способи формування органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах? Наведіть приклади різних виборчих систем.
5. Назвіть основні сфери компетенції органів місцевого самоврядування. Як принцип субсидіарності впливає на розподіл повноважень?
6. Опишіть систему контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в унітарних та федеративних державах. У чому полягає роль Європейської хартії місцевого самоврядування?
7. Проаналізуйте роль адміністративного та судового контролю за органами місцевого самоврядування на прикладах Франції (префект) та Німеччини.

11. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

1. Конституція США. Білль про права.
2. Політичні партії США.
3. Президент США: порядок обрання, повноваження, акти. Відповідальність президента.

4. Конгрес США: правове положення і повноваження палат, організаційно-правові форми діяльності. Законодавчий процес.
5. Судова влада.
6. Американський федералізм.

Методичні вказівки

Чинна **американська правова система** почала складатися в колоніальний період на початку XVII століття. Англійські поселенці, які прибували до Америки, принесли з собою і англійське право, яке було єдиним чинним правом. У кожній з 13 британських колоній застосовувались англійські закони та норми загального права, але вони мали значні обмеження, які були пов'язані з специфікою соціально-економічних та політичних умов.

Після створення США в них діяли англійські закони, якщо їх суть не суперечила прийнятій Федеральній Конституції, та конституціям штатів і новим законам. Англійське право застосовувалося з обмовкою «тою мірою, в якій його норми відповідають умовам колоній». На основі цих норм у штатах склалися свої системи загального права, які мали подібні та відмінні моменти у кожному штаті. Для кожного штату силу обов'язкового судового прецеденту мало рішення Верховного суду цього штату. Рішення інших судів мають у кожному штаті силу лише «переконливого прецеденту».

Американська революція висунула ідею створення національного, суто американського права. Прийняття Федеральної Конституції 1787 р. та конституцій штатів, які увійшли до складу США, було важливим кроком у цьому напрямі.

Однак у цілому переходу американського права до романо-германської правової сім'ї не відбулося. Лише деякі штати, розташовані на територіях, відторгнутих від Іспанії та Франції, прийняли кодекси, які мають риси романської правової системи (Каліфорнія, Луїзіана).

На сьогодні у США існує дуалістична система, яка має багато схожого з англійською: прецедентне право у взаємодії з законодавством. Право в США в цілому має структуру, аналогічну структурі загального права. Але це тільки на

зовнішній погляд. При досить пильному вивченні цього питання виявляються дуже суттєві відмінності. Одна з таких відмінностей пов'язана з територіальним устроєм США. Штати, які входять до складу США, мають досить широку компетенцію, що дає їх змогу створювати своє законодавство і свою систему прецедентного права.

Отже, можна вважати, що в США існує 51 система права (одна федеральна та правові системи у кожному штаті). Найбільш суттєва відмінність американської правової системи від англійської – найважливіше значення Конституції як головного джерела права.

Конституція США була прийнята у 1787 р. Конституція США складається з преамбули, семи статей та двадцяти семи поправок (у тому числі десять поправок, складові Біллю про права).

Стаття I присвячена законодавчій владі, яку уособлює Конгрес США, що складається з Палати представників (нижньої палати) і Сенату (верхню палату). У статті описані процедури виборів в кожен з палат, вимоги до кандидатів, повноваження Конгресу і законодавчий процес. Стаття гарантує імунітет сенаторів і представників від переслідування за думки, висловлені в ході дебатов, і заробітну плату на весь термін мандата.

Стаття II свідчить, що виконавча влада надається президенту Сполучених Штатів. У статті описані порядок виборів, вимоги до кандидата в президенти, присяга, яку президент складає при вступі на посаду, повноваження президента. Також стаття вводить інститут віцепрезидента США,

Стаття III описує судову систему США, яка складається з Верховного суду і нижчих судів, які повинні бути засновані Конгресом. У цій же статті встановлено обов'язковий розгляд всіх кримінальних справ судами присяжних і дано визначення державної зради.

Стаття IV стосується взаємин між штатами і федерацією. Вона передбачає обов'язок посадових осіб штатів надавати «повну довіру і повагу» офіційним актам і документам інших штатів і забороняє дискримінацію громадян інших штатів

Стаття V описує процес зміни конституції – прийняття поправок. Поправки можуть бути прийняті Конгресом (двома третинами присутніх членів кожної з палат) або Національним конвентом – спеціальним органом, який скликається конгресом на вимогу не менше двох третин легіслатур штатів. До цього моменту поправки приймалися тільки Конгресом; Національний конвент ні разу не скликався.

Після того як поправки приймаються Конгресом або Національним конвентом, вони повинні бути ратифіковані трьома чвертями штатів. Конгрес сам визначає один з двох можливих способів: ратифікація легіслатурами штатів або скликаються в кожному штаті спеціально для прийняття цього рішення конвентами.

Стаття VI закріплює пріоритет правових актів федерації: Конституції, прийнятих на виконання її законів та міжнародних договорів США, перед законодавством штатів. У разі конфлікту Конституції США або федеральних нормативних актів з актами штатів суди зобов'язані застосовувати федеральні акти.

Стаття VII встановлює підстави набрання чинності конституцією, щоб її ратифікували спеціально скликані конвенти дев'яти штатів.

Закони, проведені Конгресом для здійснення положень Основного закону чи для їх пристосування до змінених умов, іноді розширюють і навіть змінюють текст Конституції. Правила і постанови численних агенцій федерального уряду деякою мірою здійснюють аналогічний вплив. В обох випадках кінцевою є думка Верховного суду щодо відповідності таких законів і постанов задумам і духу Конституції.

1789 р., коли Конституція США набрала чинності, до неї було внесено 27 поправок. Найзначніші зміни були зроблені протягом 1789-1791 рр. За цей період було внесено 10 поправок, які склали так званий **Білль про права**. Вони як єдиний документ були схвалені Конгресом у 1789 р. і ратифіковані 11 штатами до кінця 1791 року.

Ці 200-річні поправки залишилися й досі без змін. Перша поправка до Конституції гарантує свободу совісті, слова і друку, право на мирні збори і право звернення до уряду з петиціями про припинення зловживань. Друга гарантує право громадян носити зброю. Третя поправка забороняє розміщення військ у приватних будинках без згоди хазяїна. За четвертою поправкою забороняються необґрунтовані обшуки і арешти осіб і майна.

Наступні чотири поправки стосуються судової системи. П'ята забороняє передачу справ про тяжкі злочини до суду без винесення вердикту Великим журі, не допускає повторного суду за один і той самий злочин; забороняє накладення покарання без належного розгляду злочину відповідно до закону, а також каже про те, що обвинувачена особа не може бути примушена свідчити проти самої себе. Шоста поправка гарантує швидкий розгляд кримінальних справ у відкритому суді. В ній містяться вимоги суду з неупередженим складом присяжних, надання кваліфікованого захисту і свідчення у присутності обвинуваченого. Згідно із сьомою поправкою цивільні процеси, в яких ідеться про компенсацію шкоди на суму понад 20 доларів, повинні розглядатися судом присяжних. Восьма поправка забороняє накладання надміру високих застав або штрафів, а також жорстоких чи незвичайних покарань.

Дві останні поправки містять положення більш загального плану. Так, наприклад, у дев'ятій поправці говориться, що наведений у Конституції перелік прав людини не повинен вважатися вичерпним і що люди мають й інші права, про які не сказано в Конституції. Згідно з десятою поправкою, повноваження, не закріплені Конституцією за федеральним урядом, але й не заборонені для виконання штатами, зберігаються за штатами чи за народом.

Захист особистих свобод. Конструктивність Конституції, яка виявилася в організації федерального уряду, дала Сполученим Штатам можливість зберегти виключну стабільність протягом двох століть. Проте навряд чи можна було б вважати більшим досягненням стабільність, надбану на шкоду свободі.

Більш про права і наступні поправки до Конституції дають американському народові гарантію загальних прав людини.

Поправки до Конституції, прийняті після Білля про права, охоплюють найширше коло питань. Однією з найважливіших вважається внесена у 1868 р. 14-а поправка. У ній наведено ясне й чітке визначення громадянства і підтверджуються розширені гарантії справедливого управління. Іншими поправками була обмежена судова влада національного уряду, змінений порядок президентських виборів, заборонене рабство, надане рівне право на голосування незалежно від раси, кольору шкіри, статі чи перебування у рабстві до його скасування; Конгресу було надане право оподатковувати доходи, а також був встановлений порядок виборів сенаторів шляхом народного голосування.

До пізніших належать поправки: 22-а – обмежує час перебування Президента у влади двома строками; 23-я – надає мешканцям округу Колумбія право на участь у президентських виборах; 24-а – підтверджує право на голосування незалежно від сплати податку на голосування, 25-а – встановлює порядок заміщення поста Віцепрезидента між виборами; 26-а – знижує виборчий вік до вісімнадцяти років; 27-а – забороняє Конгресу підвищувати собі платню (мається на увазі чинний, а не наступний склад парламенту).

Треба зазначити, що більшість з цих 27 поправок були спрямовані на розширення особистих, громадянських чи політичних свобод у той час, як лише деякі з них мали за мету подальший розвиток урядової структури, наміченої у Філадельфії 1787 р.

Важливе значення в політичному житті США займають **дві політичні партії**: Республіканська та Демократична, створені ще в XIX ст. При їх створенні між ними були принципові розбіжності: «демократи» південних штатів виступали за збереження примусової праці негрів, республіканці Півночі вимагали скасування рабства та рівності негрів з іншими американцями. Після Громадянської війни 1861–1865 рр. суттєві розмежування між цими партіями зникли, хоча багато розбіжностей з питань внутрішньої та зовнішньої політики залишились й зараз.

Демократи виступають у внутрішній політиці за асигнування освіти, охорони здоров'я, житла, допомоги безробітним, у зовнішній політиці виступають за організацію допомоги іншим країнам. Республіканці ж займають інші позиції.

Систему, за якої пост президента знаходиться в руках однієї партії, а в конгресі більшість належить іншій, називають в США «роздільним правлінням». Це специфічна ситуація при двопартійній системі, коли дві партії чергуються при владі.

За формою правління США є президентська республіка. Конституція США наділила президента широкими повноваженнями, чим поставила його на чолі так званої «виконавчої гілки влади».

За Конституцією США президентом може стати лише **природжений громадянин** (native-born citizen), а не натуралізований, який досяг 35 років і проживав у США безвиїзно щонайменше 14 років. Крім того, президент і віцепрезидент не можуть бути мешканцями одного й того ж штату.

Окрім цих конституційних вимог, на практиці сформувалася низка неформальних, але фактично обов'язкових умов: кандидатом у президенти може бути висунутий лише видатний політичний діяч однієї з двох головних партій – Демократичної чи Республіканської.

Президент обирається на **4 роки** шляхом **непрямих виборів** – через колегію виборців (Electoral College). Кожен штат обирає стільки виборців, скільки сенаторів і представників він направляє до Конгресу (загальна кількість дорівнює сумі членів обох палат Конгресу + 3 виборці від округу Колумбія). Кожна партія у штаті висуває свій список виборців. Партія, яка набирає більшість голосів у штаті, отримує всі голоси виборців штату (система «переможець забирає все»).

Вибори проводяться у **перший вівторок після першого понеділка листопада** високосного року. Обрані виборці збираються у столицях штатів у **перший понеділок після другої середи грудня** і голосують за президента та віцепрезидента.

Конституція вимагає **абсолютної більшості** голосів виборців для перемоги. Якщо жоден кандидат не набирає такої більшості, президента обирає **Палата представників** із трьох кандидатів, які набрали найбільше голосів. Така процедура застосовувалася лише двічі: 1801 року (Томас Джефферсон) та 1825 року (Джон Квінсі Адамс).

Обраний президент вступає на посаду **20 січня** наступного року, складаючи присягу.

Президент США поєднує в одній особі повноваження **глави держави** та **глави уряду**.

Уряд США – **Кабінет** – очолює президент. Конституція про Кабінет не згадує, але він міцно увійшов у практику з часів Джорджа Вашингтона (1789–1797).

Кабінет складається з **секретарів** (міністрів), яких призначає президент **за порадою і згодою Сенату** (2/3 голосів). На практиці Сенат майже ніколи не блокує призначення. Члени Кабінету не можуть бути членами Конгресу.

Президент наділений широкими повноваженнями:

- очолює величезний державний апарат (близько 2,5 млн федеральних службовців, з них близько 1500 вищих посад призначаються президентом або за його участі);
- є **головнокомандувачем** Збройних сил;
- має право **відкладального** та **кишенькового** вето.

Президент може бути притягнутий до відповідальності лише за особливо тяжкі злочини через процедуру **імпічменту**: Палата представників порушує справу, формує статтю обвинувачення, Сенат розглядає її як суд і вирішує про відсторонення. Після відсторонення президент стає звичайним громадянином і може бути суджений. Імпічмент завершувався відстороненням лише двічі (Ендрю Джонсон 1868, Білл Клінтон 1998 – обидва виправдані Сенатом; Дональд Трамп – двічі, також виправданий).

Законодавча влада належить **Конгресу** – двопалатному парламенту: Сенат (верхня палата) та Палата представників (нижня). Обидві палати

рівноправні. Головує в Палаті представників **спікер**, у Сенаті – **віцепрезидент** (або тимчасовий голова за його відсутності).

Палата представників: 435 депутатів, обираються за мажоритарною системою відносної більшості на 2 роки. Вимоги:

- громадянин США;
- не молодше 25 років;
- проживав у США щонайменше 7 років.

Сенат: по 2 сенатори від кожного штату (незалежно від населення).

Вимоги:

- громадянин США;
- не молодше 30 років;
- проживав у США щонайменше 9 років.

Сенатори обираються на 6 років, але кожні 2 роки оновлюється 1/3 складу – це забезпечує безперервність роботи Конгресу.

Загальна компетенція Конгресу:

- прийняття федеральних законів;
- затвердження бюджету та звітів про його виконання;
- затвердження комплексних програм;
- оголошення війни та затвердження перемир'я.

Власна компетенція палат:

• **Палата представників:**

- виключне право вносити фінансові законопроєкти;
- обрання президента у виняткових випадках;
- порушення імпічменту.

• **Сенат:**

○ законопроєкти про федерацію (зміна кордонів, прийняття нових штатів тощо);

- призначення вищих посадовців за порадою та згодою Сенату;
- обрання віцепрезидента у виняткових випадках;
- винесення вироку в процедурі імпічменту.

Судова влада. У США діють дві незалежні системи: федеральна та суди штатів. Обидві очолюють Верховні суди (федеральний та кожного штату).

Федеральна система:

- Верховний Суд США;
- 12 апеляційних судів;
- 94 окружних суди;
- військові суди (окрема ланка).

Федеральні суди створюються Конгресом, судді призначаються президентом за згодою Сенату та обіймають посаду довічно (за умови бездоганної поведінки).

Суди штатів розглядають справи за законами штатів і федеральними законами (останньою інстанцією для звичайних справ є Верховний суд штату, для конституційних питань – Верховний Суд США).

Системи судів штатів різноманітні: загальні суди, мирові судді, поліцейські суди, спеціалізовані суди (неповнолітніх, трудові, морські в прибережних штатах тощо).

У федеральних відомствах діє адміністративна юстиція: адміністративні судді (призначаються керівниками відомств) приймають попередні рішення за скаргами громадян. Якщо рішення не оскаржене в загальному суді чи не скасоване керівником – воно стає остаточним.

Державний устрій США – федеративний. Суб'єкти федерації: 50 штатів + федеральний округ Колумбія (столиця Вашингтон). До складу входять також території: Пуерто-Ріко, Гуам, Віргінські острови, Східне Самоа. Острови Мікронезії (Палау, Федеративні Штати Мікронезії тощо) – асоційовані держави. Пуерто-Ріко – «вільно приєднана держава». Закони США мають верховенство на цих територіях, але вони не мають представництва в Сенаті, а в Палаті представників – лише делегати з дорадчим голосом.

Штати – державні утворення, але не мають суверенітету та права виходу з федерації. Кожен штат має власну конституцію (яка відповідає Конституції США), законодавчу владу здійснює легіслатура (частіше однопалатна),

виконавчу – губернатор (обирається населенням), судову – Верховний суд штату та інші суди.

Конституція США встановлює принципи розмежування компетенції: федеральна влада має виключну компетенцію в певних сферах, за межами якої повноваження належать штатам.

Контрольні запитання і завдання

1. Коли і в яких умовах було прийнято Конституцію США?
2. Якою є структура Конституції США?
3. Як проводяться вибори президента США?
4. Якими є повноваження президента США?
5. Опишіть порядок формування і компетенцію Конгресу США.
6. Як у Сполучених Штатах організовано виконавчу владу?

12. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

1. Конституція Великої Британії, її складові частини.
2. Політичні партії Великої Британії.
3. Роль монарха Великої Британії в управлінні державою.
4. Уряд і Кабінет міністрів: правове становище.
5. Парламент Великої Британії: структура, порядок формування, правове становище. Комітети британського парламенту, їх види і повноваження.
6. Англійська судова система.

Методичні вказівки

Велика Британія – парламентська монархія, складна унітарна держава з автономними одиницями і особливим становищем деяких історичних регіонів (Шотландія та ін.), держава з демократичним режимом в умовах дії двопартійної системи.

Історичні особливості розвитку держави зумовили нестандартний характер британської Конституції. Велика Британія не знає одноразово створеного акта, який мав би значення конституції у формальному розумінні.

Особливості Конституції є формальними, але не стосуються її змісту або суті. Британська конституція має комбіновану, несистематизовану форму; вона складається з двох частин – писаної і неписаної. Такий характер мають усі галузі англійського права, тому конституційне законодавство вдається не дуже чітким і визначеним. Британську Конституцію часто називають неписаною, маючи на увазі ту обставину, що вона ніколи не була «записана» в єдиному акті. Писана і неписана її частини мають, у свою чергу, різні джерела.

Конституція Великої Британії складається з чотирьох категорій джерел: статутів, судових прецедентів, конституційних звичаїв, доктринальних джерел.

Статут – акт (закон), що приймається обома палатами парламенту відповідно до встановленої для цього процедури і підписаний головою держави – монархом. Статутне право має фрагментарний характер; парламентських актів з конституційних питань налічується близько 4 тис., і це число постійно збільшується. Деякі акти парламенту можуть розглядатись як суто конституційні, цілком присвячені якому-небудь питанню конституційного регулювання. До них, зокрема, належить декілька законів про склад, взаємовідносини і повноваження палат парламенту (закони про парламент 1911 і 1949 рр., Акт про перів 1963 р.), закони про правове становище особи, наприклад Хабеас корпус акт 1679 р., Білль про права 1689 р.

Судовий прецедент – це рішення з конституційних питань так званих високих судів (Апеляційного суду. Високого суду тощо), що публікують свої рішення, обов'язкові при розгляді аналогічних справ. Прецеденти утворюють систему «загального права»; вони стосуються головним чином прав і свобод громадян, а також відносин між різними державними органами.

До власне неписаної частини належать **конституційні угоди**, які ніде юридично не зафіксовані, але регулюють, як правило, найважливіші питання державного життя. Ці угоди, або система звичайного права, розглядаються у Великої Британії як основа конституційного права. Звичай представляють правила, що склалися на практиці й не користуються судовим захистом. Королівські прерогативи, наприклад, є частиною звичайного права. Вони

включають норми, які регулюють призначення міністрів, колективну відповідальність Кабінету міністрів, розпуск парламенту, укладення міжнародних договорів, оголошення війни тощо. На практиці ці прерогативи належать короні (монарху) після схвалення урядом. Суверенітет парламенту – фундаментальний принцип британського конституційного права – також є принципом звичайного права. Він неодноразово визнавався судами; зокрема в 1840 р. суд підтвердив право парламенту судити своїх членів за порушення своїх прав і привілеїв, у 1884 р. суд підтвердив повне право парламенту розпоряджатися своїми внутрішніми справами.

Доктринальні джерела – це думки видатних вчених-юристів з питань конституційного права. До них звертаються парламент, а також судів у разі прогалин у конституційному регулюванні.

У правовій системі Великої Британії не існує поділу законів на «конституційні» та «звичайні» (поточні). Усі закони приймаються й змінюються в однаковому порядку – простою більшістю голосів у парламенті. Саме це забезпечує **гнучкий характер** британської Конституції: її можна змінювати так само легко, як і будь-який інший закон, без спеціальних ускладнених процедур, характерних для більшості країн світу.

За формою британська Конституція суттєво відрізняється від більшості конституцій інших держав, хоча й не є абсолютно унікальною. Подібний підхід застосовується в Новій Зеландії. Конституція Канади 1982 року (Акт про Канаду) стала більш систематизованою – вона включила 25 попередніх актів, починаючи з 1867 року, які регулюють як конституційні, так і звичайні питання. Водночас деякі норми суто конституційного характеру (наприклад, щодо виборчого права) залишилися поза її текстом.

Інститут монархії

Велика Британія – конституційна монархія. Формально країною керує монарх, наділений широкими юридичними повноваженнями. Таємна рада при монархові (Privy Council) допомагає йому здійснювати владу. Усі гілки влади – законодавча, виконавча та судова – теоретично отримують свої повноваження

від монарха. На практиці ж реальне управління здійснює уряд на чолі з прем'єр-міністром, який фактично контролює й парламент. Таємна рада й досі існує, але монарх не керує нею – її склад формується без його реального впливу.

Монархія – найдавніший інститут британської державності. Британський монарх є главою держави Сполученого Королівства та британських заморських територій. У країні діє **кастильська система престолонаслідування** (з 2013 року – абсолютне первородство, незалежно від статі). Монарх зобов'язаний належати до Англіканської церкви.

Прерогативи монарха (сукупність його прав за загальним правом) поділяють на дві групи:

- **Королівські (особисті) прерогативи** – символічні та привілейовані права: корона, мантия, трон, скіпетр, держава, церемоніал, королівський двір, палаци, звільнення від податків для монарха та його сім'ї, цивільний лист (фінансування з бюджету). Важлива особиста прерогатива – принцип «монарх не може чинити неправильно» (the King can do no wrong), що означає судовий імунітет монарха.

- **Політичні прерогативи** – повноваження, пов'язані з реальним здійсненням державної влади. Вони реалізуються лише за порадою та з участю членів Кабінету. Основні сфери:

- **Законодавча:** монарх є частиною парламенту; має право скликати та розпускати парламент, підписувати закони, формально володіє абсолютним вето (на практиці не застосовується з XVIII століття).

- **Управлінська:** призначення та звільнення прем'єр-міністра та міністрів, керівництво збройними силами, управління майном Корони, надання почесних звань і дворянських титулів, призначення членів Палати лордів.

- **Судова:** правосуддя здійснюється від імені монарха; право помилування.

о **Зовнішньополітична:** оголошення війни та укладання миру, призначення дипломатичних представників, визнання іноземних держав і урядів, підписання міжнародних договорів.

Уряд Великої Британії має складну структуру. На чолі стоїть прем'єр-міністр, якого формально призначає монарх, а фактично – це завжди лідер партії (або коаліції), яка має більшість у Палаті громад. Прем'єр-міністр – ключова фігура в системі влади: він одночасно є першим лордом казначейства та міністром цивільної служби.

Повноваження прем'єр-міністра надзвичайно широкі: він фактично підбирає членів кабінету (вони затверджуються монархом), призначає вищих посадовців, керівників Англіканської церкви, суддів, вищих чиновників цивільної адміністрації.

В уряді розрізняють:

- **Уряд** у широкому сенсі – усіх міністрів (збираються рідко).
- **Кабінет** – вузьке коло (близько 20–25 осіб), до якого входять ключові міністри та особи без портфеля, що беруть участь у прийнятті стратегічних рішень.

У Великій Британії утвердилася **двопартійна система** – головними політичними силами є Консервативна партія (спадкоємиця торі, історично представляла інтереси аристократії та церкви) та Лейбористська партія (спадкоємиця вігів, створена для представництва робітників у парламенті).

На національному рівні діє близько 10 партій, але реально тон задають консерватори та лейбористи. Після 1945 року уряд формувався виключно представниками цих двох партій.

Парламент Сполученого Королівства – вищий законодавчий орган країни та її заморських територій. Очолює його монарх. Парламент двопалатний:

- **Палата лордів** (верхня) – не обирається; складається з лордів духовних (вище духовенство Англіканської церкви) та лордів світських (члени перства, спадкові та призначені).

- **Палата громад** (нижня) – обирається демократично.

Парламент наділений законодавчими повноваженнями та деякими судовими функціями (наприклад, імпічмент).

Судова система

Перша інстанція для цивільних справ – помічники суддів у графствах (розглядають малозначні позови до 11 фунтів). Малозначні кримінальні справи розглядають магістрати (мирові судді), які працюють без винагороди.

Цивільні справи з більшими сумами – у судах графств. Справи, непідсудні магістратам, розглядає **Суд Корони** (створений у 1971 році). Суд Корони діє в різних складах: окружний суддя, суддя Високого суду, адвокат із спеціальними повноваженнями.

Вища судова інстанція – **Апеляційний суд** (18 суддів – «лорди справедливості», працюють у колегіях по три особи). Розглядає апеляції на рішення Високого суду.

Суд Корони, Високий суд та Апеляційний суд разом називають **вищими судами** – вони мають право створювати судові прецеденти.

Контрольні запитання і завдання

1. У чому полягає специфіка конституційно-правового регулювання у Великій Британії?
2. Якою є роль монарха в державному житті країни?
3. Якою є структура і повноваження парламенту Великої Британії?
4. Визначте порядок формування і компетенцію уряду Великої Британії.

13. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА

1. Основний закон ФРН.
2. Порядок формування, правове становище і повноваження Бундестагу і Бундесрату.
3. Федеральний Президент.

4. Федеральний уряд і канцлер ФРН.
5. Конституційний контроль в ФРН.
6. Германський федералізм.

Методичні вказівки

Нині чинна конституція Німеччини 1949 р. офіційно іменується Основним законом. **Основний закон Федеративної Республіки Німеччина** був створений у 1949 р. з метою надання державі на «перехідний період» нового, демократичного ладу. Основний закон був задуманий не як остаточна конституція, а як тимчасовий закон. За народом Німеччини залишалося право «у вільному самовизначенні досягти єдності і свободи Німеччини». Згодом Основний закон виявився здатним нести навантаження фундаментом стабільного демократичного суспільства. Заповідь Основного закону про возз'єднання була виконана у 1990 р. На засадах Договору про об'єднання, який регулював вступ НДР до Федеративної Республіки, по-новому були сформульовані преамбула і заключна стаття Основного закону. Відтепер текст конституції документує, що німецький народ із приєднанням НДР знову досяг своєї єдності. Від 3 жовтня 1990 р. Основний закон є чинним для всієї Німеччини.

Основний закон Федеративної Республіки Німеччини (1949 р.) – одна з найуспішніших післявоєнних конституцій – відображає нове співвідношення соціальних сил як усередині країни, так і на міжнародній арені. Конституція базується на принципах загальнолюдських цінностей: демократії, поділу влади, рівності, справедливості, поваги до людської гідності. ФРН визначається як **демократична, соціальна та правова держава**. Багато положень Основного закону створені з урахуванням помилок Веймарської республіки, які призвели до її краху та встановлення нацистського режиму.

Основний закон ухвалила **Парламентська рада** (1948–1949 рр.) під головуванням Конрада Аденауера. До її складу входили представники земельних парламентів (ландтагів) західних окупаційних зон. Документ набув чинності 23 травня 1949 року.

Конституційні органи ФРН поділяються за функціями:

- **Легіслативні** (законодавчі): Бундестаг і Бундесрат.
- **Виконавчі**: федеральний уряд на чолі з федеральним канцлером і федеральний президент.
- **Судова** (на конституційному рівні): Федеральний конституційний суд.

Федеральний президент – глава держави. Обрання: на 5 років Федеральними зборами – спеціальним органом, що скликається лише для цієї мети. До складу входять усі депутати Бундестагу та рівна кількість представників земель (обраних ландтагами). Іноді до Федеральних зборів запрошують видатних осіб поза парламентом. Переобрання можливе один раз.

Повноваження президента переважно представницькі:

- представляє ФРН у міжнародному праві;
- укладає договори від імені федерації;
- акредитує та приймає послів (зовнішня політика – компетенція уряду);
- призначає та звільняє федеральних суддів, чиновників, офіцерів;
- має право помилування;
- перевіряє конституційність законів і публікує їх у Віснику федеральних законів;
- пропонує Бундестагу кандидата на посаду федерального канцлера (з урахуванням парламентської більшості);
- призначає та звільняє міністрів за поданням канцлера;
- за пропозицією канцлера може розпустити Бундестаг, якщо той не висловить довіру канцлеру (дострокові вибори 1972 та 1983 рр.).

Президент уособлює єдність держави, стоїть над партійними конфліктами й символізує конституційний лад. Більшість його актів потребує **контрасигнації** (підпису) канцлера чи відповідного міністра, які несуть за них відповідальність.

Законодавча влада – двопалатний парламент:

- **Бундестаг** (нижня палата) – народне представництво, обирається населенням на 4 роки (зараз 736 депутатів). Це основний законодавчий орган.

- **Бундесрат** (верхня палата) – орган представництва земель (16 земель, 69 голосів). Кожна земля має від 3 до 6 голосів залежно від населення. До Бундесрату входять члени урядів земель або їхні уповноважені (не обрані громадянами). Бундесрат не має фіксованого строку повноважень – його склад змінюється після виборів у землях.

Основний закон розрізняє три типи законів:

- **Конституційні** (змінюють Основний закон) – вимагають 2/3 голосів у Бундестазі та Бундесраті.
- **Федеративні** (зачіпають федеративний устрій або права земель) – проста більшість у Бундестазі + обов’язкова згода Бундесрату.
- **Звичайні** – проста більшість у Бундестазі; Бундесрат може заявити протест (подолання протесту – повторним голосуванням у Бундестазі).

Бундестаг має контрольні повноваження над урядом: інтерпеляції, усні питання, слідчі комісії, право висловити недовіру канцлеру.

Федеральний уряд (Кабінет) – федеральний канцлер + федеральні міністри. Канцлер займає домінуюче становище: визначає основні напрями політики (ст. 65 Основного закону), призначає та звільняє міністрів, визначає кількість відомств і розподіл компетенції. У коаліційних урядах враховує домовленості з партнерами.

Уряд має сильні позиції в законодавстві: право законодавчої ініціативи (більшість законопроектів – урядові), пріоритет у розгляді. У разі відхилення урядового законопроекту Бундестагом президент за пропозицією уряду та згодою Бундесрату може оголосити стан «законодавчої необхідності» – тоді закон приймається лише згодою Бундесрату.

Федеральний конституційний суд (Карлсруе) – охоронець Основного закону. Складається з двох сенатів по 8 суддів кожен. Голову та віцеголову обирає Бундестаг. Судді призначаються на 12 років.

Повноваження:

- тлумачення Конституції (спори між федерацією та землями, між органами влади);

- визнання партій антиконституційними та їх розпуск;
- перевірка законів на відповідність Основному закону;
- розгляд конституційних скарг громадян (після вичерпання всіх інших інстанцій).

Землі мають власні конституційні суди (обмежена компетенція – лише конституції земель). Судді земель призначаються довічно (різні процедури: прем'єр-міністром, міністром юстиції, спеціальними комісіями).

Федеративний устрій ФРН – федерація 16 земель: Баварія, Баден-Вюртемберг, Берлін, Бранденбург, Бремен, Гамбург, Гессен, Мекленбург-Передня Померанія, Нижня Саксонія, Рейнланд-Пфальц, Саар, Саксонія, Саксонія-Анхальт, Північний Рейн-Вестфалія, Тюрингія, Шлезвіг-Гольштейн. Три міста мають статус земель: Берлін (столиця), Бремен, Гамбург.

Землі суттєво різняться за площею та населенням (від Бремена – 404 км², 680 тис. осіб – до Баварії 70,5 тис. км² та Північного Рейну-Вестфалії ≈18 млн осіб). Усі землі мають рівні права – федерація не є асиметричною.

Кожна земля має власну конституцію (має відповідати принципам республіканської, демократичної, соціальної та правової держави), законодавчий орган – ландтаг (15 земель – однопалатний, Баварія – двопалатний), уряд на чолі з прем'єр-міністром, судову систему.

Після об'єднання 1990 року до ФРН приєдналися 5 нових земель (Бранденбург, Мекленбург-Передня Померанія, Саксонія, Саксонія-Анхальт, Тюрингія) та Східний Берлін (об'єднаний із Західним у федеральну землю Берлін).

Принцип федеративного устрою – один із недоторканих (він не може бути скасований навіть зміною Основного закону).

Контрольні запитання і завдання

1. Які основні принципи німецької державності?
2. Якою є структура парламенту в Німеччині?
3. Як у Німеччині відбувається законодавчий процес?

4. Назвіть повноваження федерального президента в Німеччині.

14. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ФРАНЦІЇ

1. Конституція Франції.
2. Парламент Франції: структура, порядок формування, повноваження. Законодавчий процес у Франції.
3. Президент Франції: порядок обрання, повноваження і місце в системі державних органів.
4. Уряд Франції. Рада міністрів.
5. Конституційний контроль у Франції.

Методичні вказівки

Конституція Франції 1958 р. була підготовлена і прийнята в умовах гострої політичної кризи (заколот у Алжирі, неефективність парламентаризму, який встановлювався за Конституцією 1946 р., багаторазова зміна уряду, загроза війни у країнах). Проєкт Конституції розроблявся під керівництвом Ш. де Голля, який прагнув сильної державної влади.

Структура Конституції. Конституція 1958 р. містить стислу преамбулу і 15 розділів, що складаються з 92 статей, деякі з яких мають нумерацію з позначками (статті 53, 54, 68, 88). На відміну від конституцій багатьох інших зарубіжних країн у ній не містяться положення про соціально-економічну структуру суспільства, майже не додаються формулювання про політичну систему суспільства (крім статті про партії), а також немає розділу про правовий статус особи. Проте в преамбулі Конституції є посилення до **Декларації прав людини і громадянина 1789 р.** і до преамбули Конституції 1946 р. Тому чинна французька юридична Конституція в матеріальному розумінні включає три акти: Конституцію 1958 р., Декларацію прав людини і громадянина 1789 р. і преамбулу Конституції 1946 р. Це підтверджується тим, що Конституційна рада у своїх рішеннях неодноразово посилалася на Декларацію 1789 р. і преамбулу Конституції 1946 р. як на складові частини

чинної Конституції і включила їх до переліку законів, відповідність яким інших актів вона перевіряє.

Конституція 1958 р. в основному закріплює сутність французької держави і регулює взаємовідносини її органів. Вона встановила, що Франція є неподільною, світською, демократичною і соціальною республікою, та проголосила принцип народного суверенітету, який здійснюється народом через його представників і на референдумі. За формою територіально-політичного устрою Франція є складною унітарною державою (Корсика – політична автономія, Нова Каледонія – асоційована держава). Конституція 1958 р. закріплює республіканську форму правління у Франції, причому особливо обумовлює, що дана форма правління не може бути предметом перегляду. По способу внесення змін Конституція Франції – жорстка.

Конституція Франції 1958 року встановила механізми забезпечення відповідності національного законодавства нормам міжнародного права. Принцип пріоритету міжнародного права над внутрішнім закріплено в ст. 55: договори або угоди, належним чином ратифіковані чи схвалені, після опублікування мають силу, вищу за силу внутрішніх законів, за умови взаємного застосування їх іншою стороною. Саме на основі цього принципу Франція в 1992 році інтегрувалася до Європейського Союзу – після внесення змін до Конституції (Конституційний закон від 25 червня 1992 року) та ратифікації Маастрихтського договору.

Сучасна редакція Конституції 1958 року достатньою мірою адаптована до процесів європейської інтеграції. Згідно зі ст. 88, Франція на засадах взаємності добровільно передає частину своєї компетенції Європейському Союзу. Конституція визнає за ЄС право встановлювати режим загальних кордонів (ст. 88-1). Також громадянам інших держав-членів ЄС надано активне та пасивне виборче право на місцевих виборах (ст. 88-3).

Парламент Франції – двопалатний законодавчий орган:

- **Національні збори** (нижня палата) – 577 депутатів, обираються на основі загального, прямого, рівного виборчого права за мажоритарною системою в два тури. Строк повноважень – 5 років.

- **Сенат** (верхня палата) – 348 сенаторів, обираються непрямым голосуванням для представлення територіальних громад (департаментів, регіонів, заморських територій). Строк повноважень – 6 років, з оновленням половини складу кожні 3 роки.

Депутати та сенатори захищені **депутатським індемнітетом** (свобода висловлювань у парламенті) та з 1995 року – **обмеженням імунітетом** (для кримінального переслідування потрібна згода палати). Мандат вільний, імперативний мандат недійсний, права відкликання немає. Суміщення мандата з державними посадами заборонено.

Кожна палата обирає своє бюро: голову, віце-голів, секретарів, квесторів.

Повноваження парламенту включають законодавчі, контрольні, судові та зовнішньополітичні функції.

Законодавча діяльність охоплює прийняття трьох типів законів:

- звичайних (простих);
- органічних;
- конституційних (змінюють Конституцію).

Сфера законодавчого регулювання обмежена ст. 34 Конституції – переліком питань, що належать до компетенції парламенту. Решта відносин регулюється урядом (регламентарна влада).

Законодавча ініціатива належить прем'єр-міністру та парламентаріям. Президент такого права формально не має.

Хоча палати вважаються рівноправними, **Національні збори** має переваги:

- Сенат не може висловити недовіру уряду;
- Сенат не має права скликати позачергову сесію;
- бюджет та закони про соціальне забезпечення розглядаються Сенатом лише після Національних зборів.

Законопроект передається до іншої палати після кожного читання – це дозволяє використовувати процедуру «човника» (довге перекидання тексту між палатами). Уряд може припинити цей процес:

- вимагати створення паритетної змішаної комісії (ст. 45);
- після невдачі комісії – вимагати від Національних зборів остаточного рішення.

Уряд також може заявити про терміновість законопроекту – тоді процедура проходить без комісії.

Після ухвалення парламентом закон передається Президенту для **промульгації**. Президент підписує його протягом 15 днів. Він може застосувати **слабке (відкладене) вето** – повернути закон на повторний розгляд (подолання – простою більшістю).

Парламент може тимчасово делегувати законодавчі повноваження уряду (ордонанси). Уряд видає ордонанси в межах програми, затвердженої парламентом. Після закінчення строку ордонанси мають бути ратифіковані парламентом, інакше втрачають силу.

Контрольні повноваження парламенту:

- питання до міністрів на пленарних засіданнях;
- створення слідчих і контрольних комісій;
- подання петицій (через депутатів чи сенаторів);
- діяльність **парламентського посередника** (ombudsman, з 1973 р.) – громадяни звертаються через депутатів, посередник дає рекомендації органам влади.

Санкції до уряду може застосовувати лише Національні збори:

- резолюція недовіри (вноситься групою не менш як 1/10 депутатів, голосується не раніше ніж через 48 годин, приймається абсолютною більшістю);
- відмова в довірі (якщо уряд сам ставить питання про довіру).

У разі недовіри чи відмови прем'єр подає Президенту заяву про відставку уряду. Президент може прийняти відставку або розпустити Національні збори.

Президент Республіки – центральна фігура П'ятої республіки. Разом з урядом утворює виконавчу владу. Згідно зі ст. 5, він забезпечує дотримання Конституції, нормальне функціонування державних інститутів, спадкоємність держави, територіальну цілісність, дотримання міжнародних договорів.

Президент обирається на **5 років** прямим, загальним, рівним і таємним голосуванням. Максимум два строки поспіль. Кандидат повинен відповідати вимогам до парламентаріїв.

У разі вакансії обов'язки тимчасово виконує голова Сенату (або уряд, якщо голова Сенату не може). Під час виконання обов'язків заборонено розпуск Національних зборів, референдум, зміна Конституції.

Повноваження Президента поділяються на дві групи (ст. 19):

- **Особисті** (здійснюються самостійно):
 - розпуск Національних зборів (з обмеженнями);
 - призначення прем'єр-міністра та за його поданням міністрів;
 - винесення законопроектів на референдум (з питань організації влади, економічних/соціальних реформ, ратифікації договорів);
 - звернення до палат парламенту;
 - головування в Раді міністрів;
 - введення надзвичайного стану (ст. 16);
 - звернення до Конституційної ради та призначення 1/3 її членів;
 - головнокомандувач Збройних сил;
 - право помилування.
- **Повноваження з контрасигнатурою** (прем'єр-міністра або відповідних міністрів):
 - скликання парламенту на позачергову сесію;
 - підписання декретів і ордонансів Ради міністрів;
 - призначення вищих цивільних і військових посадовців;
 - ратифікація договорів;
 - призначення дипломатичних представників.

Президент має право **відкладеного вето** (повернення закону на повторний розгляд) та звернення до Конституційної ради щодо конституційності закону.

Президент має широку **регламентарну владу**: видає декрети та ордонанси в сферах, не врегульованих ст. 34 Конституції. Якщо Конституційна рада визнає закон таким, що виходить за межі ст. 34, уряд може замінити його власними актами.

Президент представляє Францію в міжнародних відносинах, веде переговори, ратифікує договори (крім тих, що потребують закону), призначає послів.

Президент **політично невідповідальний**, може бути притягнутий до відповідальності лише за державну зраду (склад не визначений чітко).

Уряд – колегіальний орган виконавчої влади, діє поряд або разом із Президентом. Уряд виступає у двох формах:

- **Рада міністрів** – під головуванням Президента (вищий ранг);
- **Рада кабінету** – під головуванням прем'єр-міністра (якщо Президент відсутній або делегував повноваження).

Найважливіші питання (проекти законів, ордонанси, референдуми, призначення на вищі посади тощо) розглядаються саме в Раді міністрів.

Уряд не зобов'язаний автоматично подавати програму на затвердження парламенту, але зазвичай просить Національні збори про схвалення програми або заяви про загальну політику.

Уряд несе **колективну відповідальність** перед Національними зборами. Резолюцію недовіри вносить група не менш як 1/10 депутатів, голосується не раніше ніж через 48 годин, приймається абсолютною більшістю.

У разі недовіри чи відмови в довірі прем'єр подає Президенту заяву про відставку уряду. Президент може прийняти відставку або розпустити Національні збори.

Конституція встановлює принцип **несумісності**: член уряду не може поєднувати посаду з депутатським мандатом, державною службою чи

професійною діяльністю. Дозволено суміщення з мандатом муніципального радника, посадою мера, головою регіональної чи генеральної ради.

Конституційна рада – квазісудовий орган конституційного контролю. Складається з 9 членів, призначаються на 9 років без права перепризначення: по 1/3 – Президентом, головою Національних зборів, головою Сенату. З 2008 року призначення підлягають схваленню парламенту. Оновлюється на третину кожні 3 роки.

Членами Ради «по праву» є колишні президенти республіки. Жодних кваліфікаційних вимог (вік, освіта, професія) немає – лише громадянство Франції та володіння громадянськими й політичними правами.

Рада здійснює лише **попередній контроль**. Перевіряє конституційність законів лише за зверненням:

- Президента;
- прем'єр-міністра;
- голів обох палат парламенту;
- групою не менш як 60 депутатів або 60 сенаторів.

Громадяни можуть подати конституційну скаргу лише після вичерпання всіх інших судових інстанцій.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте конституцію Франції 1958 р.
2. Як у Франції відбуваються вибори президента?
3. Якими є структура і повноваження парламенту Франції?
4. Як формується і діє уряд Франції?

15. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА АРАБСЬКИХ КРАЇН

1. Фактори, що впливають на державне (конституційне) право арабських країн.

2. Абсолютні монархії: Саудівська Аравія (абсолютна теократична).
3. Конституційні монархії: Об'єднані Арабські Емірати

4. Дуалістичні монархії. Йорданія

Методичні вказівки

Конституційне право арабських країн формується під впливом комплексу факторів, які поєднують релігійні, історичні, культурні та політичні елементи. Основним **джерелом** права є ісламське право – шаріат, який базується на Корані, Сунні, іджмі та кіясі. Шаріат визначає не лише приватне, а й публічне право, включаючи форму правління, статус монарха та права громадян.

Історичний фактор – османське панування, колоніалізм (британський і французький) та постколоніальна незалежність – призвели до рецесії елементів європейського права (конституціоналізм, парламентаризм). Політичні фактори включають племінну структуру суспільства, роль правлячих династій та вплив нафтодоларів, які дозволяють монархіям підтримувати стабільність без широкої демократії. Сучасні виклики – глобалізація, права людини та реформи – змушують адаптувати традиційні норми до міжнародних стандартів, але з збереженням ісламського характеру права.

Саудівська Аравія є класичним прикладом абсолютної теократичної монархії, де монарх (король) поєднує світську та релігійну владу як «Охоронець двох святинь» (Мекки та Медини). Основний закон королівства 1992 р. проголошує, що конституцією є Коран і Сунна, а державна релігія – іслам. Законодавча влада належить королю, який видає укази; Консультативна асамблея (Маджліс аш-Шура) має лише дорадчі функції та призначається королем.

Виконавча влада зосереджена в руках короля та Ради міністрів. Судова система базується виключно на шаріаті (ханбалітський мазхаб). Політичні партії заборонені, вибори відсутні (окрім муніципальних у 2005–2015 рр.). Реформи (Vision 2030) спрямовані на економічну диверсифікацію, але політична система залишається абсолютною.

Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) є федерацією семи еміратів з конституційно-монархічним устроєм. Конституція 1971 р. (з поправками)

встановлює федеративну систему, де монархічна форма правління поєднується з елементами конституціоналізму. Главою держави є Президент, якого обирає Федеральна вища рада (правителі еміратів) на 5 років (традиційно з Абу-Дабі).

Законодавча влада належить Федеральній національній раді (40 членів: половина призначається правителями еміратів, половина обирається непрямыми виборами з 2019 р.). Рада має дорадчі та обмежені законодавчі функції. Виконавча влада – у Федеральній раді міністрів на чолі з Прем'єр-міністром (традиційно правитель Дубая). Шаріат є основним джерелом права, але поряд з ним діють федеральні закони. Політичні партії заборонені, але система забезпечує баланс між еміратами через федеративний устрій.

Йорданія є прикладом дуалістичної (подвійної) монархії, де монарх має значні повноваження, але існує парламентська система з елементами конституційного обмеження. Конституція 1952 р. (з численними поправками) проголошує короля главою держави, який володіє широкими виконавчими повноваженнями: призначає прем'єр-міністра, розпускає парламент, затверджує закони, командує армією.

Парламент (Національні збори) двопалатний: Палата депутатів обирається прямими виборами (з квотами для меншин), Сенат призначається королем. Уряд відповідальний перед королем, але потребує довіри Палати депутатів. Політичні партії дозволені, проводяться відносно конкурентні вибори. Шаріат впливає на сімейне та спадкове право, але цивільне та кримінальне право секуляризоване. Реформи (після «Арабської весни») розширили права парламенту, але монарх зберігає домінуючу роль.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть та охарактеризуйте основні фактори, що впливають на формування державного (конституційного) права арабських країн.
2. Поясніть особливості абсолютної теократичної монархії на прикладі Саудівської Аравії. Яку роль відіграє шаріат у системі джерел права та організації влади?

3. Порівняйте конституційну монархію в Об'єднаних Арабських Еміратах з абсолютною монархією в Саудівській Аравії за критеріями форми правління, розподілу влади та ролі парламенту.

4. Охарактеризуйте дуалістичну монархію в Йорданії. Які повноваження має монарх і як обмежується його влада конституційними механізмами?

16. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯПОНІЇ

1. Конституція Японії.
2. Правове становище імператора Японії.
3. Парламент Японії, його структура. Законодавчий процес.
4. Кабінет міністрів Японії, його склад і порядок формування.
5. Судова влада в Японії.

Методичні вказівки

Ось повністю **перефразована** версія наданого тексту. Я змінив формулювання, структуру, порядок викладу деяких ідей, зробив мову сучаснішою та природнішою, усунув повтори, але повністю зберіг зміст, приклади та ключові положення:

Після поразки Японії у Другій світовій війні та окупації американськими військами відбулася радикальна перебудова конституційного та адміністративного ладу. Основою цієї трансформації стала Потсдамська декларація від липня 1945 року, підписана урядами США, Великої Британії, Китаю та СРСР, яка вимагала демілітаризації, демократизації та встановлення мирного устрою.

У жовтні 1945 року прем'єр-міністр Кіндзюро Сідехара створив спеціальну комісію для розробки конституційної реформи. Її завданням було поєднати традиційні принципи Конституції 1889 року (з сильним пруським впливом) з вимогами демократії. У лютому 1946 року уряд оприлюднив проєкт змін, який, однак, суттєво не відповідав духу Потсдамської декларації. Далекосхідна комісія його відхилила.

У березні 1946 року штаб окупаційних військ під керівництвом генерала Дугласа Макартура представив власний проєкт. Цей текст став основою нової Конституції. Парламент ухвалив її в жовтні 1946 року, імператор промульгував 3 листопада 1946 року, а чинності вона набула 3 травня 1947 року.

Структура Конституції 1947 року включає преамбулу та 11 глав (103 статті). Вони послідовно регулюють:

- статус імператора;
- відмову від війни;
- права та обов'язки народу;
- діяльність парламенту, кабінету міністрів і судової влади;
- державні фінанси;
- місцеве самоврядування;
- порядок зміни Конституції.

Ключові принципи Конституції 1947 року:

- **народний суверенітет** — вперше закріплений як основа влади (преамбула, ст. 1); парламент — вищий орган державної влади та єдиний законодавчий орган (ст. 41);

- **захист основних прав і свобод** — широкий перелік особистих, політичних, соціально-економічних прав (ст. 10–40);

- **пацифізм** — ст. 9: відмова від війни як засобу національної політики та від створення збройних сил (найвідоміша «мирна стаття», спрямована на запобігання відродженню мілітаризму).

Контроль за конституційністю покладено на суди. Нижчі суди можуть здійснювати конституційний нагляд, але остаточне рішення приймає лише Верховний суд. Підстава — ст. 98: Конституція є верховним законом країни; будь-які закони, укази чи акти, що суперечать їй, втрачають силу.

Конституція 1947 року жодного разу не змінювалася — це одна з найстабільніших конституцій світу. Причина — **жорстка процедура перегляду** (ст. 96): ініціатива парламенту → схвалення 2/3 голосів обох палат → затвердження на спеціальному референдумі або після нових виборів

парламенту. Нинішній баланс сил у парламенті не дозволяє прихильникам змін набрати необхідний кворум.

Імператор Імператорська династія Японії — одна з найдавніших у світі (за традицією — з 660 р. до н.е.; сучасний імператор — 126-й). Кожне правління позначається окремою ерою (з 2019 року — ера Рейва, імператор Нарухіто).

Після війни статус імператора радикально змінився. Конституція не визначає форму правління прямо, але найпоширеніша характеристика — **парламентська конституційна монархія з салічною системою престолонаслідування** (лише чоловіки).

За ст. 1 імператор — **символ держави та єдності народу**, його статус визначається волею народу, якому належить суверенна влада. Ст. 3–4: імператор не має повноважень, пов'язаних із державною владою; усі його дії в державних справах здійснюються лише за згодою та схваленням Кабінету міністрів, який несе за них відповідальність.

Основні функції імператора (ст. 7, за згодою Кабінету):

- промульгація поправок до Конституції, законів, указів, договорів;
- скликання парламенту, розпуск Палати представників, призначення загальних виборів;
- підтвердження призначень та звільнень державних посадовців, повноважень послів;
- підтвердження амністій, пом'якшення покарань, відновлення в правах;
- дарування нагород;
- прийом іноземних послів та посланників;
- здійснення державних церемоній.

На практиці повноважень імператора ще менше, ніж у британського монарха: йому заборонено вето, вплив на формування уряду, верховне командування збройними силами. Імператор виконує переважно церемоніальні та символічні функції, зокрема зовнішньополітичного характеру.

Імператор та члени його сім'ї обмежені в майнових правах — не можуть приймати чи дарувати майно без дозволу парламенту.

Парламент Згідно зі ст. 41 парламент — вищий орган державної влади та єдиний законодавчий орган. Його компетенція не обмежена чітким переліком — парламент має невизначену (загальну) компетенцію. Він приймає закони, затверджує бюджет, контролює уряд, здійснює суд у порядку імпічменту щодо суддів.

Парламент двопалатний:

- **Палата представників** — 465 депутатів, обираються на 4 роки (можливий достроковий розпуск).
- **Палата радників** — 248 членів, обираються на 6 років (половина оновлюється кожні 3 роки; розпуску не підлягає).

Вибори — загальні, прямі, таємні. Активне виборче право — з 18 років, пасивне — з 25 років (Палата представників) та з 30 років (Палата радників). Система змішана: мажоритарна + пропорційна.

Передвиборча агітація жорстко регламентована: триває 12 днів, заборонена агітація вдома та проти інших кандидатів, обмежено радіо- та телезвернення.

Депутати мають вільний мандат, індемнітет і обмежений імунітет. Питання про недійсність мандата вирішує відповідна палата 2/3 голосів.

Сесії парламенту: чергові, надзвичайні, спеціальні. Кожна палата обирає голову, заступників, секретарів. Постійні комісії — основний механізм підготовки рішень.

Законодавчий процес Законодавча ініціатива — у депутатів та Кабінету міністрів. Нижня палата має перевагу: може подолати вето верхньої палати 2/3 голосів присутніх (ст. 59). Бюджет та важливі закони остаточно затверджує Палата представників.

Прийнятий закон підписує відповідальний міністр, контрасигнує прем'єр-міністр, промульгує імператор. Закон публікується протягом 30 днів і набуває чинності через 20 днів після публікації.

Контроль за урядом Кабінет міністрів несе відповідальність перед парламентом. Нижня палата може висловити недовіру (резолуція недовіри — більшістю голосів). Основна форма контролю — інтерпеляції.

Кабінет міністрів Виконавча влада належить Кабінету міністрів (ст. 65). До нього входять прем'єр-міністр та міністри (не більше 17 осіб, більшість — члени парламенту). Принцип «цивільного кабінету» — міністри не можуть бути професійними військовими (ст. 66).

Прем'єр-міністр призначає та звільняє міністрів (ст. 68), визначає основні напрями політики. Кабінет колективно відповідальний перед парламентом (ст. 69): у разі недовіри або відмови в довірі йде у відставку (якщо парламент не розпущено протягом 10 днів).

Засідання Кабінету — закриті, проводяться 2 рази на тиждень під час сесії парламенту. Рішення — одностайно або консенсусом. При кожному міністрі — два заступники: парламентський та адміністративний (реальний керівник відомства — адміністративний заступник, професійний чиновник).

При Кабінеті діє секретаріат, законодавче бюро, рада з персоналу, рада національної оборони.

Судова влада Чотириступенева система:

- **Верховний суд** — вища інстанція, орган конституційного нагляду, керівник усієї судової системи;
- 8 вищих апеляційних судів;
- 50 місцевих (окружних) судів (по одному на префектуру + 4 на Хоккайдо);
- 50 сімейних судів + ≈ 450 первинних (місцевих) судів.

Спеціальні суди заборонені (ст. 76). Верховний суд встановлює правила для судів, адвокатів і прокуратури.

Контрольні запитання і завдання

1. Коли і в яких умовах було прийнято японську Конституцію?
2. Назвіть особливості японського конституційного будівництва.

3. Як у Конституції Японії визначаються місце і роль монарха в житті країни?

4. Як формується і які повноваження має парламент Японії?

5. Як функціонує уряд Японії?

17. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1. Конституція КНР.
2. Основні права та обов'язки громадян.
3. Всекитайські збори народних представників.
4. Глава КНР, його статус.
5. Державна рада.

Методичні вказівки

Конституція Китайської Народної Республіки – основний закон Китайської Народної Республіки.

Після проголошення Китайської Народної Республіки (КНР) в 1949 році в країні чотири рази змінювалися Конституції. Попередні Конституції КНР приймалися в 1954, 1975 і в 1978 роках.

Четверта, чинна Конституція КНР була прийнята в 1982 році. У 1988, 1993, 1999 і 2004 роках у неї вносилися зміни.

Конституція КНР 1982 р. містить Передмова і 4 глави, мають 138 статей. Глави Основного закону країни:

«Загальні положення»

«Основні права та обов'язки громадян»

«Державний устрій»

«Державний прапор, Державний герб, столиця КНР».

Конституція КНР говорить: «Китайська Народна Республіка є соціалістична держава демократичної диктатури народу, кероване робочим класом і засноване на союзі робочих і селян; Соціалістичний лад є основний

лад Китайської Народної Республіки. Забороняється будь-яким організаціям або окремим особам підривати соціалістичний лад.

Згідно з Конституцією КНР, всі громадяни рівні перед законом, і держава зобов'язана дотримуватися і захищати **права людини**. Кожному громадянину КНР конституційно гарантовані (гл. 2):

- права обирати і бути обраним;
- право на свободу слова, друку, зборів, створення товариств, походів і демонстрацій;
- свободу віросповідання;
- особисту свободу;
- повага людської гідності та особистому житті;
- недоторканність житла і законного приватного майна;
- свободу листування і збереження таємниці листування;
- право критикувати і вносити пропозиції на адресу будь-якого державної установи та державного службовця;
- право контролю над діяльністю державних установ і державних службовців;
- право на працю;
- право на відпочинок і матеріальну допомогу держави і суспільства по старості, хвороби або при втраті працездатності;
- право на освіту;
- право на наукову, літературну, художню та іншого роду культурну діяльність.

Як конституційних **обов'язків** встановлюються (ст. 52-56):

- захист єдності держави і згуртованості всіх національностей країни;
- дотримання Конституції і законів;
- збереження державної таємниці;
- оберігання суспільної власності;
- дотримання трудової дисципліни і громадського порядку, повага до норм громадської моралі;

- охорона безпеки, честі та інтересів Батьківщини;
- військова служба і участь в народному ополченні;
- обов'язок платити податки.

Всекитайські збори народних представників – вищий законодавчий орган (парламент) Китайської Народної Республіки, відповідно до Конституції КНР – вищий орган державної влади країни. До складу ВЗНП входять депутати, обрані від провінцій, автономних районів, міст центрального підпорядкування та збройних сил. Термін повноважень – 5 років.

Основні функції ВЗНП полягають в наступному:

1. Внесення змін до Конституції КНР і контроль за її виконанням.
2. Прийняття кримінального та цивільного кодексів КНР.
3. Прийняття законів про державну структуру та інших основних законів і внесення в них змін.
4. Обрання та зміщення Голови КНР і його заступника.
5. Затвердження і зміщення прем'єра Держради, його заступників і членів Держради КНР, міністрів, голів державних комітетів, головного ревізора, начальника секретаріату Держради КНР.
6. Обрання та зміщення голови Центральної військової ради КНР і затвердження всіх інших членів ЦВС.
7. Обрання та зміщення голови Верховного народного суду КНР.
8. Обрання та зміщення генерального прокурора Верховної народної прокуратури КНР.
9. Розгляд та затвердження плану соціально-економічного розвитку КНР і звіту про його виконання.
10. Розгляд та затвердження державного бюджету КНР та звіту про його виконання.
11. Затвердження освіти провінцій, автономних районів і міст центрального підпорядкування.
12. Затвердження створення Особливих адміністративних районів і їх режиму.

13. Вирішення питань війни і миру.
14. Зміна або скасування втратили чинність, постанов ПК ВЗНП.
15. Здійснення інших функцій, які належить здійснювати вищому органу державної влади.

Постійно діючим органом ВЗНП є його постійний комітет (ПК ВЗНП), відповідальний і підзвітний ВЗНП.

ПК ВЗНП здійснює функції найвищого органу державної влади і працює під контролем ВЗНП в період між сесіями ВЗНП.

До складу ПК ВЗНП входять глава, його заступники, начальник секретаріату, обирається і зміщується ВЗНП члени з-поміж депутатів ВЗНП.

Основні функції ПК ВЗНП:

1. Прийняття законів і внесення в них змін (за винятком законів, які повинні прийматися ВЗНП). Внесення часткових змін і доповнень до законів, прийняті ВЗНП.

2. Тлумачення Конституції і законів, контроль за виконанням Конституції.

3. Скасувати адміністративно-правових актів, постанов і розпоряджень Держради КНР, що суперечать Конституції та законам.

4. Скасувати законоположення місцевого значення та рішень органів державної влади провінцій, автономних районів і міст центрального підпорядкування, що суперечать Конституції, законам і адміністративно-правовим актам.

5. Здійснення контролю за роботою Держради, ЦВС, Верховного народного суду і Верховної народної прокуратури.

6. Затвердження кандидатур міністрів, голів державних комітетів, головного ревізора та начальника секретаріату Держради, кандидатур заступників голови ЦВС та членів ЦВС.

7. Призначення і зсув заступників голови та суддів Верховного народного суду КНР, членів судової колегії Верховного народного суду голови військового суду.

8. Призначення і зсув заступників генерального прокурора і прокурорів Верховної народної прокуратури КНР, членів колегії Верховної народної прокуратури та головного прокурора військової прокуратури.

9. Затвердження призначень і зсув головних прокурорів народних прокуратур провінцій, автономних районів і міст центрального підпорядкування.

10. Винесення рішень про призначення та відкликання повноважних представників в іноземних державах.

11. Розгляд та затвердження необхідних часткових поправок до плану соціально-економічного розвитку КНР і державному бюджету в ході їх виконання.

12. Винесення рішень про ратифікацію та денонсацію договорів і важливих угод, укладених з іноземними державами.

13. Встановлення військових звань, дипломатичних рангів та інших спеціальних звань і рангів.

14. Установа державних орденів та нагородження ними, запровадження державних попарних звань і присвоєння їх.

15. Прийняття рішень про помилування.

16. Прийняття рішення про оголошення війни у разі збройного нападу на КНР або при необхідності виконання міжнародних договірних зобов'язань по спільній обороні від агресії.

17. Прийняття рішення про загальну або часткову мобілізацію в КНР.

18. Прийняття рішення про введення воєнного стану у всій країні або в окремих провінціях, автономних районах і містах центрального підпорядкування.

19. Виконання інших функцій, покладених на нього ВЗНП.

Глава Китайської Народної Республіки – глава держави КНР, спільно з ПК ВЗНП здійснюють вищу державну владу в країні. Глава КНР на підставі рішень ВЗНП або його ПК опубліковує закони, виробляє призначення і зміщення в складі Держради, видає укази; від імені КНР веде державні справи,

приймає дипломатичних представників іноземних держав, призначає і відкликає повноважних дипломатичних представників в іноземних державах, ратифікує і денонсує договори і важливі угоди, укладені з іноземними державами. В даний час головою КНР є Сі Цзиньпін.

Державна рада Китайської Народної Республіки (Державна рада КНР, Центральний народний уряд) – вищий державний виконавчий орган КНР. Державна рада проводить в життя закони і постанови, розроблені та прийняті Всекитайським зборами народних представників (далі – ВСНП) і його Постійним комітетом, він відповідальний перед ними і підзвітний їм. Державна рада в сфері своїх повноважень визначає адміністративні заходи, формулює адміністративно-правові акти, видає постанови і розпорядження. До складу Державної ради входять:

- Прем'єр
- Віцепрем'єри
- члени Держради
- начальник секретаріату
- керівники міністерств і відомств
- голови держкомітетів
- глава Народного банку Китаю
- начальник Державного ревізійного управління.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте специфіку правової системи Китаю.
2. Які принципи покладено в основу конституціоналізму КНР?
3. Який орган очолює Китайську державу?
4. Як будується робота законодавчого органу КНР?
5. Які функції виконує уряд КНР?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

1. Співвідношення понять «державне право» і «конституційне право».
2. Особливості предмета правового регулювання державного права в зарубіжних країнах.
3. Особливості методу правового регулювання державного права в зарубіжних країнах.
4. Система державного права в зарубіжних країнах.
5. Визначити джерела конституційного права, що діють у державах, які належать до романо-германської правової системи.
6. Визначити джерела конституційного права, що діють у державах, які належать до англосаксонської правової системи.
7. Визначити джерела конституційного права, що діють у державах, які належать до релігійних правових систем.

Реферати:

Доктрина та акти тлумачення як джерела конституційного права.

Основні тенденції розвитку конституційного права зарубіжних країн.

ТЕМА 2. КОНСТИТУЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

1. Види і структура конституцій.
2. Способи прийняття і зміни (перегляду) конституцій.
3. Конституційний контроль у зарубіжних країнах.

Реферати:

Конституція як явище культури.

«Жорсткі» і «гнучкі» конституції.

Європейська модель конституційного контролю.

Американська модель конституційного контролю.

ТЕМА 3. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Покоління прав людини. Права людини і права громадянина.
2. Основні права, свободи й обов'язки особистості в зарубіжних країнах.
3. Гарантії основних прав і свобод.
4. Громадянство: поняття, придбання і припинення.
5. Міжнародно-правовий захист прав людини.

Реферати:

Покоління прав людини та сучасні тенденції класифікації.

Міжнародно-правовий захист прав людини.

ТЕМА 4. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ІНШИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Правове регулювання організації і діяльності політичних партій в зарубіжних країнах.
2. Багатопартійність: її причини і значення.
3. Форми організації політичних партій.
4. Фінансування політичних партій.
5. Релігійні об'єднання зарубіжних країн

Реферати:

Форми взаємодії політичних партій із державою й іншими політичними інститутами.

Особливості партійних систем в окремих країнах.

ТЕМА 5. КОНСТИТУЦІЙНІ ІНСТИТУТИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Основні форми безпосередньої демократії в зарубіжних країнах.
2. Основні стадії виборчого процесу.
3. Прямі і непрямі (багатоступеневі) вибори. Їхня оцінка.

4. Таємне голосування: ціль і способи.
5. Норма представництва і способи її забезпечення.
6. Виборчі округи, їхні види.
7. Плебісцит.

Реферати:

Конституційно-правова природа представницького мандату у зарубіжних країнах.

Референдум: поняття, соціальні функції. Предмет та види референдумів.

ТЕМА 6. ФОРМА ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Монархія: поняття і види.
2. Республіка: президентська, парламентська, змішана.
3. Форми державного устрою: поняття, види.
4. Теорії федералізму.

Реферати:

Тенденції розвитку сучасного унітаризму.

Особливості політико-територіального устрою унітарних країн, що розвиваються.

Статус залежних територій.

Сучасні тенденції розвитку федералізму.

Вплив політичного режиму на форму державної організації.

ТЕМА 7. ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Парламенти в зарубіжних країнах.
2. Сутність вільного та імперативного депутатських мандатів.
3. Законодавчий процес.
4. Статус депутата парламенту.

Реферати:

Історія становлення парламентів світу.

Фоми парламентського контролю за державною адміністрацією
Судові процедури. Погоджувальні процедури.

ТЕМА 8. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття інституту голови держави, основні ознаки і види.
2. Система спадкування престолу в країнах з монархічною формою правління.
3. Апарат глави держави, його політична роль.
4. Припинення президентських повноважень в зарубіжних країнах.
5. Місце уряду в системі вищих органів державної влади.

Реферати:

Компетенція глави держави в залежності від форми правління.

Взаємовідносини глави держави з парламентом, урядом, державним апаратом.

Соціальне призначення і політична роль уряду. Поняття державної адміністрації.

Порядок формування уряду при різних формах правління.

Відповідальність уряду.

ТЕМА 9. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття та особливості судової влади в зарубіжних країнах.
2. Судові органи: види, структура та порядок формування
3. Моделі судових систем.
4. Конституційно-правовий статус суддів
5. Конституційна юстиція

Реферати:

Поняття судової влади і її місце в системі розподілу влади.

Моделі судових систем: англосаксонська (англо-американська), європейська континентальна (романо-германська), соціалістична та мусульманська.

Система судових органів в зарубіжних країнах.

ТЕМА 10. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

1. Поняття і сутність місцевого управління і самоврядування.
2. Органи місцевого управління і самоврядування в зарубіжних країнах.
3. Порядок організації, структура і функції органів місцевого управління і самоврядування.

Реферати:

Функціонування місцевого самоврядування в сучасних умовах (на прикладі конкретних держав)

ТЕМА 11. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

1. Структура і порядок формування Конгресу США.
2. Законодавчий процес.
3. Роль президента США в системі органів держави.
4. Відповідальність президента США.
5. Роль судової влади в конституційному механізмі влади.
6. Конституційно-правова природа американської федерації.
7. Місцеве самоврядування в США.

Реферати:

Конституційно-правовий статус особи у США.

Конституційні основи судової влади США.

Політична роль профспілок і соціально-економічних організацій підприємців.

Політико-адміністративний устрій штатів.

ТЕМА 12. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

1. Джерела британської конституції: статути, прецеденти, конституційні угоди, доктрини.
2. Конституційний статус монарха Великобританії. Порядок престолонаслідування.
3. Парламент Великобританії.
4. Уряд і Кабінет міністрів Великобританії.
5. Судова система.
6. Острівні території. Залежні території.

Реферати:

Виборче право і виборчі системи Великої Британії.

Конституційно-правовий статус особи у Великої Британії.

Конституційні основи судової влади Великої Британії.

ТЕМА 13. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА

1. Конституція. Конституційний розвиток Західної і Східної Німеччини після другої світової війни. Основний закон ФРН 1949 р., його характеристика і розвиток.
2. Конституційний статус людини і громадянина і його гарантії. Практика "заборони на професії". Надзвичайне законодавство.
3. Порядок формування, правове становище та повноваження Бундестагу і Бундесрату.
4. Політико-адміністративний устрій земель.
5. Моделі організації управління і самоврядування в громадах.

Реферати

Правовий статус Уповноваженого бундестагу з оборони.

Реальна політична роль Президента.

Особливості органів влади Берліна, Гамбургу і Бремена.

ТЕМА 14. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ФРАНЦІЇ

1. Політична роль профспілок і соціально-економічних організацій підприємців.
2. Найбільше значущі засоби масової інформації.
3. Конституція. Конституційний розвиток Франції після другої світової війни.
4. Конституційний статус людини і громадянина. Особливості його гарантій.
5. Правовий статус апарату Президента.
6. Політико-адміністративний устрій території. Реформа децентралізації.
7. Форми контролю центру за місцевим самоврядуванням.

Реферати

Конституційна рада. Система конституційного контролю Франції.

Судова система Франції.

ТЕМА 15. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА АРАБСЬКИХ КРАЇН

1. Основи державного права Саудівської Аравії:
Історичний Основний Закон Королівства Хіджаз 1926 року: історія прийняття, загальна характеристика, структура.
Система влади. Король: правовий статус, повноваження.
Рада міністрів: статус, юрисдикція.
Меджліс аш-Шура: статус, компетенція, організаційні форми діяльності.
2. Основи державного права Об'єднаних Арабських Еміратів:
Конституція 1971 р., загальна характеристика, склад. Внесення змін до конституції.
Вища Рада Союзу: повноваження, склад, порядок діяльності.
Президент: порядок призначення, правовий статус та повноваження.
Рада Міністрів: склад та повноваження.

Національна Рада: статус, склад, компетенція.

3. Основи державного права Йорданії:

Конституція Йорданії 1947 року.

Правовий статус короля Йорданії.

Виконавча влада: порядок формування, повноваження.

Парламент: порядок формування, статус та повноваження.

Реферати:

Конституційний статус особистості у Саудівській Аравії

Особливості структурної будови і функціонування державного апарату Саудівської Аравії.

ТЕМА 16. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯПОНІЇ

1. Конституція Японії: історія прийняття, структура і загальна характеристика.

2. Імператор Японії: порядок престолонаслідування, конституційний статус.

3. Парламент Японії: структура, порядок формування, повноваження.

4. Кабінет міністрів Японії: порядок формування, функції і повноваження.

5. Місцеве самоврядування і управління.

Реферати:

Політична система. Партійна система, політичні партії і їхній конституційно-правовий статус.

Політична роль профспілок і соціально-економічних організацій капіталу. Найбільше значущі засоби масової інформації.

ТЕМА 17. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

1. Конституція КНР: історія прийняття, склад, порядок внесення змін.

2. Конституційний статус людини і громадянина, його гарантії і реалізація.

3. Всекитайські збори народних представників: статус, склад, компетенція.

4. Державна рада: статус, повноваження та склад.

5. Національно-територіальна автономія в КНР: правовий статус, форма.

Реферати:

Районна національна автономія. Політико-адміністративний устрій території.

Місцеві збори народних представників, їхні постійні комітети і місцеві народні уряди. Порядок формування, повноваження, взаємовідносини, відповідальність.

Особливості статусу органів самоврядування районів національної автономії. Органи суспільного самоврядування на місцях.

ТЕСТИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ

1. До джерел конституційного зарубіжного права належать:
 - a) Нормативно-правові акти
 - b) Міжнародні договори
 - c) Правовий звичай
 - d) Судовий прецедент
 - e) Усі відповіді вірні

2. Конституція якої держави є першою писаною конституцією в світі?
 - a) США
 - b) Мексика
 - c) Індія

3. В якій державі діє неписана конституція?
 - a) Іспанія
 - b) Великобританія
 - c) США

4. Преамбула – це:
 - a) Вступна частина конституції
 - b) Перехідні положення конституції
 - c) Немає правильної відповіді

5. Судові прецеденти виступають в якості джерел права в ...
 - a) Романо-германській системі права
 - b) Мусульманській системі права
 - c) Англосаксонській системі права

6. Яке визначення відповідає поняттю «унітарна держава»?

- a) Форма державного устрою, при якому його частини є адміністративно-територіальними одиницями і не мають статусу державного утворення
- b) Союз суверенних держав для досягнення конкретних цілей
- c) Форма державного устрою, при якій частині федеративної держави є державними утвореннями

7. Які держави є федеративними за своїм устроєм:

- a) ФРН, США, Франція
- b) Бельгія, Франція, РФ
- c) Італія, ФРН, РФ
- d) Немає правильної відповіді

8. Сецесія це:

- a) Позачергові вибори голови держави
- b) Вихід суб'єкта зі складу федерації
- c) Об'єднання незалежних держав в єдину державу

9. Пропорційна виборча система в поєднанні з мажоритарною виборчою системою утворює:

- a) Такий різновид виборчої системи не існує
- b) Змішана виборча система
- c) Дуальна виборча система

10. Система виборів в колегіальний орган (парламент) або посадової особи, при якій обраними вважаються кандидати, які отримали більшість голосів виборців по виборчому округу, де вони балотуються називається:

- a) Пропорційна виборча система
- b) Мажоритарна виборча система
- c) Мажоритарно-пропорційна виборча система

11. Виборча квота це:

- a) Найменше число голосів, необхідне для обрання одного депутата
- b) Сукупність виборчих цензів
- c) Немає правильної відповіді

12. Принцип ротації це:

- a) Залежність числа парламентаріїв від чисельності населення
- b) Однаковий термін повноважень обох палат парламенту
- c) Обрання палати парламенту на тривалий термін з оновленням по частинах

13. Які держави мають двопалатний парламент?

- a) Франція, Аргентина, Велика Британія
- b) Мексика, США, Норвегія
- c) Швеція, Канада, Бразилія

14. Активне виборче право – це:

- a) Право обирати, голосувати за будь-якого кандидата чи проти всіх запропонованих кандидатів
- b) Право на агітацію за будь-якого кандидата
- c) Право бути обраним до органів державної влади та органи місцевого самоврядування

15. Форма безпосереднього волевиявлення громадян, що виражається в голосуванні по найбільш значущих питань загальнодержавного, регіонального чи місцевого масштабу:

- a) Голосування
- b) Референдум
- c) Вибори

16. В якій державі існує колективний глава держави:

- a) Монако
- b) Боснія і Герцеговина
- c) Марокко

17. У якій з держав діє виборча монархія:

- a) Саудівська Аравія
- b) Об'єднані Арабські Емірати
- c) Сирія

18. При якій системі престолонаслідування спадкоємцем є старша дитина монарха незалежно від статті:

- a) Кастильська
- b) Австрійська
- c) Шведська

19. При якій системі престолонаслідування жінки позбавлені права на наслідування престолу:

- a) Австрійська
- b) Шведська
- c) Салічна

20. При якій системі престолонаслідування жінки допускаються до спадкоємства лише при припиненні існування всіх нащадків чоловічої статі даної династії:

- a) Австрійська
- b) Кастильська
- c) Салічна

21. У якій з держав діє кастильська система престолонаслідування?

- a) Японія

- b) Іспанія
- c) Італія

22. Тимчасове здійснення повноважень глави держави колегіально або одноосібно при малолітстві, хворобі, відсутності [монарха](#) називають:

- a) Успадкування престолу
- b) Регентство
- c) Тимчасове спадкування престолу

23. Главу парламенту інакше називають:

- a) Головний
- b) Спікер
- c) Керуючий

24. При якій формі правління глава держави одночасно є главою уряду?

- a) Змішана республіка
- b) Парламентська монархія
- c) Президентська республіка

25. При якій формі правління глава держави обирається парламентом або за активної участі парламенту?

- a) Парламентська монархія
- b) Парламентська республіка
- c) Дуалістична монархія

26. Контрасигнатура – це -

- a) Підписи членів парламенту проти законопроєкту, що вносить Прем'єр-міністр
- b) Скріплюючий підпис прем'єр-міністра на актах глави держави
- c) Скріплюючий підпис глави держави на актах прем'єр-міністра

27. Процедура відсторонення від посади високопоставленого державного чиновника, аж до глави держави, за тяжким кримінальним звинуваченням називається:

- a) Звільнення
- b) Імпічмент
- c) Усунення

28. У ряді держав з монархічною формою правління цивільний лист це - ...

- a) Документ, в якому закріплені основні політичні і громадянські права та свободи підданих монархії
- b) Грошові кошти, що виділяються парламентом зі скарбниці на утримання монарха
- c) Паспорт підданого монархії

29. За формою правління США є:

- a) Президентсько-парламентська республіка
- b) Президентська республіка
- c) Парламентська республіка

30. Термін повноважень Президента США:

- a) 5 років
- b) 4 роки
- c) 6 років

31. Конституція США була прийнята:

- a) 1787
- b) 1879
- c) 1789

32. Конституція США складається з:

- a) Преамбули, семи статей та двадцяти семи поправок
- b) Преамбули, семи статей та двадцяти восьми поправок
- c) Восьми статей

33. Неофіційна назва перших десяти [поправок](#) до [Конституції США](#) , які закріплюють основні [права і свободи людини і громадянина](#) називають:

- a) Розділ про права і свободи
- b) Білль про права
- c) Поправки про права

34. Законодавча влада США належить:

- a) Президенту США
- b) Конгресу США
- c) Національній палаті

35. Нижня палата парламенту США називається:

- a) Палата представників
- b) Сенат
- c) Конгрес

36. До складу Сенату США входить:

- a) 100 членів
- b) 150 членів
- c) 200 членів

37. Членом палати представників може бути громадянин США:

- a) Не молодше 21 року
- b) Не молодше 25 років
- c) Не молодше 30 років

38. Головою Сенату США є:

- a) Спікер
- b) Віцепрезидент США
- c) Сенатор

39. Головою виконавчої влади США є:

- a) Прем'єр-міністр
- b) Глава ради міністрів
- c) Президент США

40. У разі відсторонення Президента США від посади, його смерті, відставки або нездатності здійснювати повноваження і обов'язки такі переходять до ...:

- a) Прем'єр-міністру
- b) Спікеру парламенту
- c) Віцепрезиденту

41. За формою правління ФРН є:

- a) Змішана республіка
- b) Парламентська республіка
- c) Парламентсько-президентська

42. Президентом ФРН може бути громадянин ФРН, який досяг:

- a) 45 років
- b) 35 років
- c) 40 років

43. Термін повноважень федерального канцлера Німеччини:

- a) 4 роки
- b) 5 років

с) 6 років

44. Термін повноважень президента ФРН

а) 5 років

б) 4 роки

с) 7 років

45. Конституційний контроль у ФРН покладено на:

а) Федеральна конституційна рада

б) Федеральний суд

с) Федеральний конституційний суд

46. Порядок призначення федеральних міністрів ФРН:

а) Президент стверджує в посади і звільняє з посади федеральних міністрів за поданням федерального канцлера

б) Федеральний Канцлер затверджує на посаді і звільняє з посади федеральних міністрів одноосібно

с) Федеральний Канцлер призначає на посаду та звільняє з посади федеральних міністрів за узгодженням з парламентом

47. Нижня палата парламенту ФРН називається:

а) Бундесрат

б) Бундестаг

с) Бундесрейхстаг

48. Термін повноважень Бундестагу:

а) 3 роки

б) 4 роки

с) 5 років

49. За допомогою якого органу землі ФРН беруть участь у здійсненні законодавчої та виконавчої влади:

- a) Бундестагу
- b) Бундесрата
- c) Федеральних зборів

50. Конституція Франції була прийнята в:

- a) 1958
- b) 1968
- c) 1956

51. Який з нижче перерахованих актів є складовою частиною Конституції Франції?

- a) Загальна Декларація прав людини 1948 р.
- b) Білль про права
- c) Декларація прав людини і громадянина 1789 р.

52. Прем'єр-міністр Франції призначається:

- a) Президентом Франції
- b) Президентом Франції за узгодженням з парламентом
- c) Парламентом Франції за поданням Президента

53. Члени уряду Франції призначаються:

- a) Прем'єр-міністром за узгодженням з Президентом
- b) Президентом за поданням Прем'єр-міністра
- c) Президентом за погодженням з парламентом

54. Термін повноважень Президента Франції:

- a) 7 років
- b) 4 роки

с) 5 років

55. Верхня палата парламенту Франції називається:

- а) Національні збори
- б) Сенат
- с) Палата представників

56. Нижня палата парламенту Франції називається:

- а) Сенат
- б) Національні збори
- с) Палата представників

57. Склад Сенату Франції оновлюється:

- а) Повністю кожні 6 років
- б) Частково, 1 раз в три роки склад Сенату оновлюється наполовину
- с) Частково, 1 раз на два роки склад Сенату оновлюється наполовину

58. Термін повноважень Конституційної Ради Франції:

- а) 6 років
- б) 9 років
- с) 12 років

59. Конституція Японії набрала чинності:

- а) У 1945 році
- б) У 1949 році
- с) У 1947 році

60. За способом внесення змін Конституція Японії є:

- а) Гнучкої
- б) Жорсткою

с) невідомо

61. Скільки поправок було внесено до чинної Конституції Японії:

- а) Жодної поправки
- б) Понад 19 поправок
- с) Всього дві поправки

62. Главою держави в Японії є:

- а) Прем'єр-міністр Японії
- б) Імператор Японії
- с) Президент Японії

63. Нижня палата парламенту Японії називається:

- а) Палата представників
- б) Високі збори
- с) Збори депутатів

64. Верхня палата парламенту Японії називається:

- а) Палата радників
- б) Палата помічників
- с) Збори делегатів

65. Прем'єр-міністр Японії призначається на посаду:

- а) Імператором Японії
- б) Головою парламенту
- с) Парламентом Японії за поданням Імператора Японії

66. Чинна Конституція КНР була прийнята в:

- а) 1978
- б) 1981

- c) 1982
- d) 1987

67. Верховним органом державної влади КНР відповідно до Конституції КНР є:

- a) Військова рада
- b) Всекитайські збори народних представників
- c) Парламент КНР

68. Глава КНР обирається:

- a) Громадянами КНР
- b) Всекитайськими зборами народних представників
- c) Постійним комітетом Всекитайських зборів народних представників

69. Термін повноважень Всекитайського народного зібрання становить:

- a) 4 роки
- b) 5 років
- c) 2 роки

70. Сесії Всекитайських народних зборів скликаються ...

- a) Головою КНР
- b) Постійним комітетом Всекитайського народного зібрання
- c) Немає правильної відповіді

71. Розв'язання питання війни і миру є повноваженням

- a) Голови КНР
- b) Всекитайських народних зборів
- c) Постійного комітету Всекитайського народного зібрання

72. Виконавчим органом верховного органу державної влади, верховним державним адміністративним органом КНР є:

- a) Рада міністрів КНР
- b) Державна рада КНР
- c) Народна рада КНР

73. Кому гарантується право на відпочинок відповідно до Конституції КНР?

- a) Громадянам КНР
- b) Народу КНР
- c) Трудящим КНР

74. Термін Повноваження Президента ОАЕ:

- a) 4 роки
- b) 5 років
- c) 2 роки

75. Який орган ОАЕ складається з голів усіх семи еміратів?

- a) Вища Рада Союзу
- b) Рада старійшин
- c) Генеральна Рада

76. Президент ОАЕ обирається:

- a) Генеральною Радою
- b) Емірами
- c) Громадянами ОАЕ

77. Главою Саудівської Аравії є:

- a) Президент
- b) Султан
- c) Король

78. Члени Консультативної асамблеї (Меджліс аш-Шура):

- a) Призначаються Королем Саудівської Аравії
- b) Обираються громадянами Саудівської Аравії
- c) Немає правильної відповіді

79. Виконавчу владу в Саудівській Аравії здійснює:

- a) Кабінет Міністрів
- b) Таємна Рада
- c) Рада Міністрів

80. Глава Ради Міністрів Йорданії призначається:

- a) Королем Йорданії за згодою парламенту
- b) Парламентом за поданням Короля Йорданії
- c) Королем Особисто

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Захарченко П., Лаврик Г. Конституційне право держав-членів Європейського Союзу: підручник. Полтава: ПУЕТ, 2024. 389 с.
2. Конституційне право зарубіжних країн : метод. рекомендації [Електронне видання] / Н.В. Мішина, Д. Є. Волкова ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 39 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23199>
3. Конституційне право зарубіжних країн [Електронний ресурс] : електрон. метод. посібник для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 081 Право / уклад.: С. В. Пілюк. Одеса, 2023. 82 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5cd34bc5-21aa-4c77-a23e-24fb7a1872eb/content>.
4. Конституційне право зарубіжних країн: збірник тестових завдань для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня; галузь знань - 08 «Право», спеціальність - 081 «Право»/ Укл.: Волощук О.Т. Чернівці, 2024. 60 с. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/13fd01b0-5205-4a11-99a3-0d495d11b26b/content>
5. Конституційне право зарубіжних країн: підручник / Н.В. Мішина, В.О. Міхальов, В.О. Куранін та ін. ; за ред. Н.В. Мішиної, В.О. Міхальнової. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 644 с.

Допоміжна

1. Арабаджи Н.Б., Згама А.О. Концептуальні засади генези сучасного парламентаризму: інтеграція європейських цінностей у національний конституціоналізм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 9. Ч. 1. С. 9-14.
2. Богданова С.Д. Конституційно-правова взаємодія Конгресу та Верховного Суду США. *Часопис Київського університету права*. 2018. №4. С. 106-110.

3. Бундак О.А. Еволюція принципу поділу влади в державному праві зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 9. Ч. 1. С.15-21.
4. Гончарова К.А. Адміністративно-територіальний устрій України та США та його вплив на організаційно-правові форми місцевого самоврядування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 5. Т. 1. С. 211-215.
5. Гузій А.А. Конституційний контроль у зарубіжних країнах. *Міжнародний Науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 8(48). 2 т. С.12-15.
6. Добош З. А. Конституційно-правовий статус судової влади в США: історико-правові аспекти. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2019. Випуск 6. №21. С.254-263.
7. Добош З. Конституційний контроль Верховного суду США: види правотворчості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Випуск 6. №22. С.34-40
8. Качурінер В.Л. Згама А.О. Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції: національний та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 340-343.
9. Качурінер В.Л., Згама А.О. Право на свободу мирних зібрань та об'єднань в законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 42-44. http://www.lsej.org.ua/9_2024/10.pdf
10. Качурінер В.Л. Право на свободу мирних зібрань в законодавстві Франції. *Юридичний науковий електронний журналу*. 2024. № 12. С. 61-63. http://lsej.org.ua/12_2024/13.pdf
11. Качурінер В.Л. Роль Міжнародної організації праці у забезпеченні права на свободу мирних зібрань та об'єднань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 871-875.
12. Зубенко Г. В. Форми парламентської відповідальності члена уряду: порівняльно правовий аспект. *Вісник Харківського національного*

університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2019. Випуск 27. С.49-54.
URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/13107/13432>.

13. Кириченко В.М., Соколенко Ю.М. Класифікація референдумів у конституціях України та держав континентальної Європи: порівняльно-правовий аналіз. *Альманах міжнародного права*. 2020. Випуск 23. С.11-20.
URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v23/4.pdf>.

14. Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору: монографія / за ред.акад. НАН України Ю.С. Шемшученка; д. ю. наук, проф. А.Р. Крусян; д. ю. наук, проф. О.В. Батанова. Київ, 2025. 444 с.

15. Конституційне право держав-членів Європейського Союзу : підручник / Петро Захарченко, Галина Лаврик. Полтава : ПУЕТ, 2024. 389 с.

16. Косілова О. І., Солодовнікова Х.К. Основні права на свободи: новий підхід до дослідження на підставі порівняльного аналізу законодавства ФРН та України. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 117-124.

17. Маринов А. В. Конституційно-правові принципи статусу територіальних колективів у Франції. *Форум права*. 2018. №1. С.73-80.

18. Мацканюк В.А., Новиков О.В. Особливості непрямих президентських виборів США. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С.624-627.

19. Омелько І.І. Конституційне закріплення принципу взаємодії гілок влади: досвід України і зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 9. Ч. 1. С. 314-320.

20. Панкевич О.З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с.
URL:

<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2751/1/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf>

21. Права людини в Україні та у зарубіжних країнах традиції та новації : колективна монографія / За заг. ред. Н.В. Мішиної. Львів-Торунь : Ліґа-Прес, 2021. 688 с.

22. Тицька Я.О. Аспекти наукової діяльності в універсальних угодах щодо прав людини. *Захист прав людини в українській моделі перехідного правосуддя*: матеріали науково-практичного круглого столу (м. Харків, 14 червня 2024 р.). Електронне наукове видання. Харків : Право, 2024. С. 32-34.

23. Тицька Я.О. Регламентація наукових досліджень у практиці Європейського суду з прав людини. *Київський часопис права*. 2024. Вип. 2. С. 294-299. <https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.42>

24. Тицька Я.О. Регламентація наукової діяльності в універсальних угодах щодо прав людини. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*. Збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17 травня 2024 р.). Хмельницький : ХУУП, 2024. С. 236-238.

25. Тицька Я.О. Регулювання наукових досліджень у конвенціях Ради Європи щодо захисту тварин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 1. С. 641-643. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/151>

26. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник. 13-те вид., виправ, та допов. / НАН України. Інститут історії України. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 224 с.

27. Шаповал В. Правова основа європейських держав. Конституції Франції, Італії, Польщі. Юрінком Інтер. 2023. 148 с.

Інформаційні ресурси

США

1. Палата представників США. URL : <http://www.house.gov/>
2. Сенат США. URL : <http://www.senate.gov/>
3. Президент США. URL : <http://www.whitehouse.gov/>
4. Верховний Суд США URL : <http://www.supremecourt.gov/>

Велика Британія

5. Королева Об'єднаного Королівства Великої Британії і Північної Ірландії. URL : <http://www.royal.gov.uk/>

6. Палата громад Об'єднаного Королівства Великої Британії і Північної Ірландії. URL : <http://www.parliament.uk/business/commons/>

7. Палата лордів Об'єднаного Королівства Великої Британії і Північної Ірландії. URL : <http://www.parliament.uk/lords/>

8. Офіційний сайт офісу Прем'єр-міністра. URL : <http://www.number10.gov.uk/>

9. Верховний Суд Об'єднаного Королівства Великої Британії і Північної Ірландії. URL : <http://www.supremecourt.gov.uk/>

Франція

10. Президент Франції. URL : <http://www.elysee.fr/>

11. Національні збори Франції. URL : <http://www.assemblee-nationale.fr/english/index.asp>

12. Сенат Франції. URL : <http://www.senat.fr/lng/en/index.html>

13. Конституційна рада Франції. URL : <http://www.conseilconstitutionnel.fr/conseilconstitutionnel/english/homepage.14.html>

ФРН

14. Бундестаг Німеччини. URL : http://www.bundestag.de/htdocs_e/index.html

15. Бундесрат Німеччини. URL : http://www.bundesrat.de/EN/Home/homepage_node.html?_nnn=true

16. Федеральний президент Німеччини. URL : http://www.bundespraesident.de/EN/Home/home_node.html

17. Федеральний конституційний суд Німеччини. URL : <http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/index.html>

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Конституційне право зарубіжних країн як наука і навчальна дисципліна.

2. Система конституційного права в зарубіжних країнах.

3. Норми і інститути конституційного права в зарубіжних країнах.

4. Джерела конституційного права в зарубіжних країнах.

5. Конституція – основне джерело державного права.

6. Закон як джерело конституційного права. Види законів.

7. Прецеденти як джерела конституційного права.

8. Конституційні звичаї.

9. Форма конституцій.

10. Структура конституцій.

11. Порядок прийняття, зміни і скасування конституції.

12. Способи прийняття конституцій.

13. Класифікація конституцій.

14. Історичний розвиток прав і свобод. Покоління прав людини.
Класифікація прав і свобод.

15. Гарантії прав і свобод.

16. Поняття громадянства /підданства/. Проблема полігромадянства.
Режим іноземців.

17. Способи придбання громадянства.

18. Припинення громадянства.

19. Поняття політичних партій. Функції політичних партій.

20. Основні види політичних партій в зарубіжних країнах.

21. Організаційна структура політичних партій.

22. Партійні системи зарубіжних країн. Види партійних систем.

23. Форма правління зарубіжних країн.

24. Монархія – поняття і сутність. Основні ознаки монархії. Види монархій.

25. Республіка – поняття і сутність. Ознаки республіканської форми правління. Види республік.
26. Форми державного устрою зарубіжних країн.
27. Унітарна держава /унітаризм/. Основні ознаки унітарної держави.
28. Федеративний устрій /федералізм/. Основні ознаки федеративного устрою.
29. Ознаки і види демократичного режиму.
30. Поняття і принципи виборчого права. Активне і пасивне виборче право. Виборчі цензи.
31. Поняття і види виборів.
32. Поняття виборчої системи. Мажоритарна і пропорційна виборчі системи.
33. Поняття і види референдумів. Предмет референдуму. Формула референдуму. Народна законодавча ініціатива.
34. Парламент і парламентаризм.
35. Структура парламенту і організація його палат. Загальна характеристика палат в двопалатних парламентах.
36. Статус парламентаря. Юридична природа депутатського мандата. Парламентський імунітет, індемнітет.
37. Законодавчий процес і його стадії.
38. Голова держави: поняття, основні ознаки і види.
39. Місце голови держави в системі вищих органів державної влади.
40. Монарх. Правове положення монарху. Порядок престолонаслідування.
41. Президент. Правове положення президенту.
42. Способи обрання президента.
43. Повноваження, обов'язки і відповідальність президента.
44. Місце уряду у системі вищих органів влади.
45. Види та склад урядів.
46. Повноваження урядів.

47. Інститут конституційного контролю /нагляду/ в зарубіжних країнах.
48. Конституція 1787 р. США і її специфічні риси. Білль про права.
49. Політичні партії США. Особливості двопартійної системи США.
50. Конгрес США. Правове положення та порядок формування повноваження палат. Посадові особи палат.
51. Організаційно-правові форми діяльності Конгресу США. Законодавчий процес.
52. Судова система США.
53. Президент США: статус, порядок обрання, повноваження та відповідальність.
54. Американський федералізм.
55. Конституція Великої Британії, її складові частини.
56. Політична система Великої Британії.
57. Роль монарха Великої Британії в управленні державою. Королівські прерогативи.
58. Парламент Великої Британії, його правове положення і структура.
59. Комітети британського парламенту, їх види і повноваження.
60. Порядок формування палат парламенту Великої Британії.
61. Уряд і Кабінет міністрів Великої Британії. Внутрішній кабінет.
62. Основні напрямки діяльності уряду Великої Британії. Допоміжні органи уряду.
63. Англійська судова система.
64. Конституція Франції 1958 р., її особливості.
65. Президент Франції. Його повноваження і місце в системі державних органів.
66. Парламент Франції. Його структура, порядок формування і повноваження.
67. Уряд Франції. Рада міністрів. Кабінет міністрів.
68. Орган конституційного контролю Франції. Порядок формування і компетенція Конституційної Ради Франції.

69. Конституційне закріплення основних прав і свобод людини у Франції.
70. Основний закон ФРН.
71. Федерація ФРН. Розподіл повноважень між Федерацією та землями.
72. Федеральний парламент ФРН. Правове положення і повноваження палат. Законодавчий процес в ФРН.
73. Федеральний уряд і канцлер Німеччини.
74. Конституційний контроль в ФРН.
75. Конституція Японії 1947 р.
76. Правове положення імператора Японії.
77. Парламент Японії, його структура. Законодавчий процес.
78. Уряд Японії, його склад і порядок формування.
79. Судова влада в Японії.
80. Основний Нізам (положення) Королівства Саудівська Аравія 1992 року: історія прийняття, загальна характеристика, структура.
81. Король Саудівської Аравії: правовий статус, повноваження.
82. Рада міністрів Саудівської Аравії: статус, юрисдикція.
83. Консультативна Рада Саудівської Аравії: статус, компетенція, організаційні форми діяльності.
84. Конституція Об'єднаних Арабських Еміратів 1971 р., загальна характеристика, склад. Внесення змін до конституції.
85. Вища Рада Союзу ОАЕ: повноваження, склад, порядок діяльності.
86. Президент ОАЕ: порядок призначення, правовий статус та повноваження.
87. Рада Міністрів ОАЕ: склад та повноваження.
88. Національна Рада ОАЕ: статус, склад, компетенція.
89. Державний устрій Йорданського Хашимітського Королівства.
90. Фактори, які впливають на конституційне права арабських країн.
91. Конституція КНР: історія прийняття, склад, порядок внесення змін.
92. Основи конституційного статусу громадян КНР.

93. Всекитайські збори народних представників: статус, склад, компетенція. Постійний комітет та його повноваження. Глава КНР.

94. Державна рада: статус, повноваження та склад. Центральна військова Рада.

95. Національно-територіальна автономія в КНР: правовий статус, форма.

96. Місцеві органи державної влади, державного управління та суспільного самоврядування.